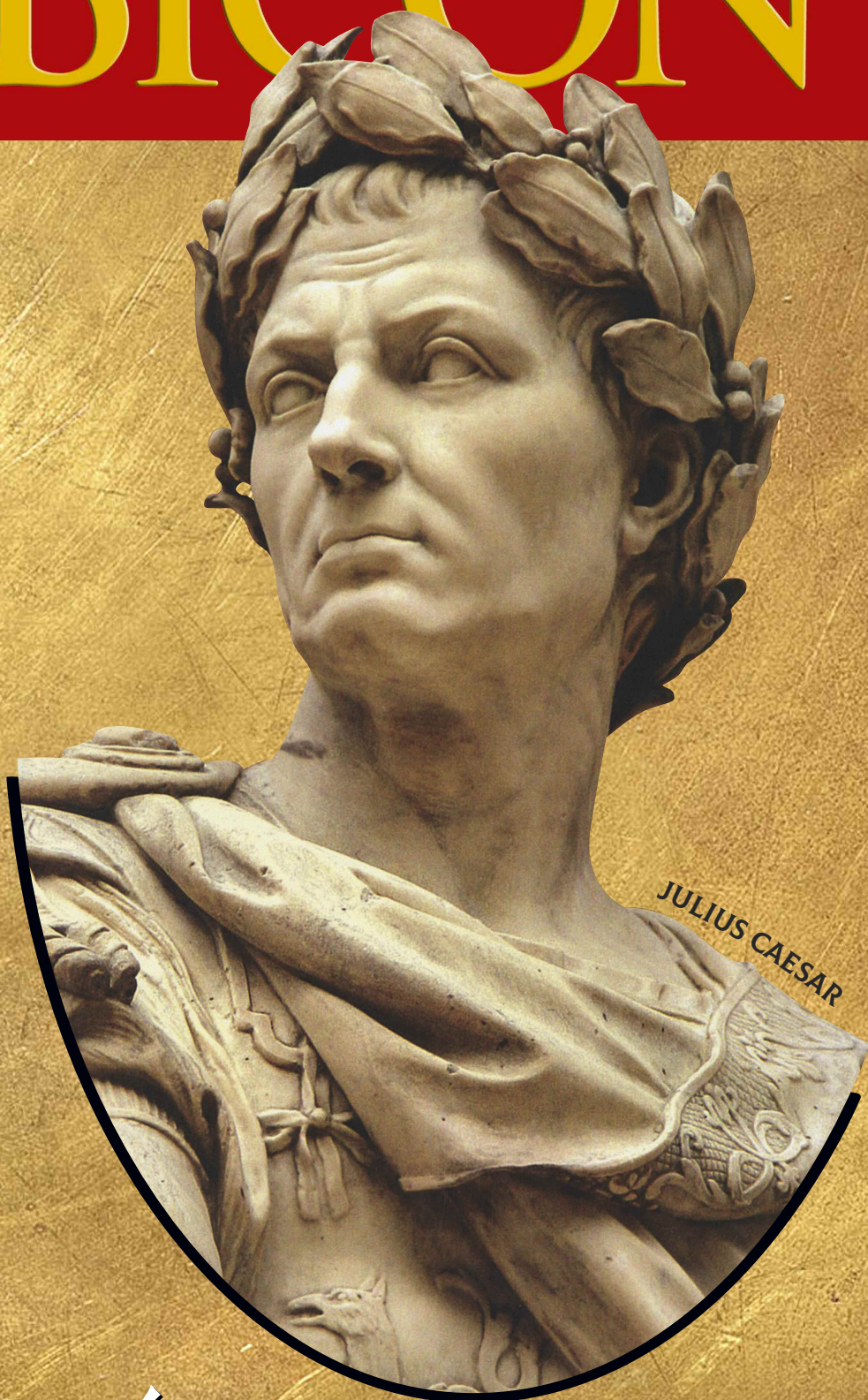

RUBICON

NOTRE DAME

ÉS A KÖZÉPKORI
KATEDRÁLISOK

JULIUS CAESAR

RÓMA NAGYJAI A KÖZTÁRSASÁG KORA

ÚJDONSÁG

PRÉMIUM ELŐFIZETÉS

1
éven át

+
bónusz

- 12 lapszám ..... ~~9540 Ft~~
- eRubicon digitális hozzáférés ..... ~~9980 Ft~~
- Különszám, print + digitális ..... ~~1790 Ft~~
- „Kutyaszorítóban” című könyv ..... ~~4990 Ft~~
- 30% előfizetési kedvezmény korábbi lapszámainkra és könyveinkre

~~26 300 Ft~~ helyett csak
11 980 Ft

részletek

elofizetes.rubicon.hu

Standard előfizetés továbbra is
~~9540 Ft~~ helyett csak 7980 Ft

ALAPÍTVÁ 1989

RUBICON

TÖRTÉNELMI MAGAZIN

XXIX. ÉVFOLYAM 333. SZÁM
LEKTORÁLT FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
Rácz Árpád

Szerkesztőbizottság:
Bertényi Iván, Csorba László,
Gyarmati György, Hahner Péter,
Hermann Róbert, Magyarics Tamás,
Mezey Barna, Németh György, Oborni
Teréz, Orosz István, Rainer M. János,
Rácz György, Romsics Gergely,
Szakály Sándor, Ujváry Gábor

Lapmenedzser:
Rácz Gábor

Olvasószerkesztő:
Potencsik Erika

Képszerkesztő:
Vajda László

Fotó:
Kardos Judit,
Mudrák Attila

Térkép:
Nagy Béla, Sebők László

Tervezőszerkesztő:
Czeizel Balázs

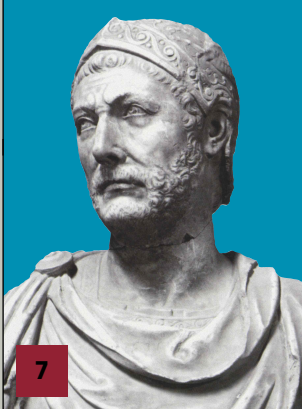
Kiadja a Rubicon-Ház Kft.
Felelős kiadó: Rácz Árpád
A szerkesztőség címe:
1161 Budapest, Sándor u. 60.
Telefon: 402-1848
e-mail: rubicon@rubicon.hu

honlap: www.rubicon.hu

Megjelenik évente 12 szám

Nyomatás: Ipress Center Central Europe Zrt.
2600 Vác, Nádas utca 8.
Felelős vezető: Borbás Gábor

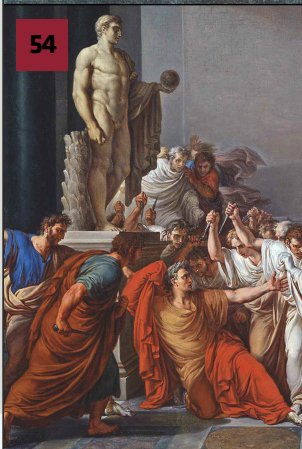
Terjeszti a Lapker Zrt.
Előfizethető a RUBICON-HÁZ Kft.-nél
(Bankszámlaszám: Budapest Bank Zrt.,
10102237-77185300-00000001),
valamint Budapesten a Magyar Posta Zrt.
Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságán
(XIII., Lehel u. 10/A,
levélcím: LHI, Budapest 1900),
illetve kerületi ügyfélszolgálati irodáiban,
vidéken a postahivatalokban.
Külföldön terjeszti a COLOR Interpress Kft.
1039 Budapest, Hatvany Lajos u. 14.
Tel.: +36 1 243 9232

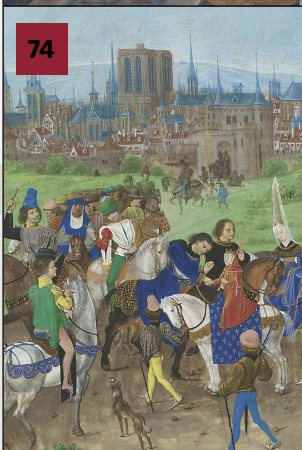
7

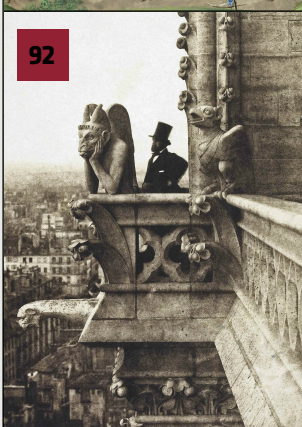
36

54

74

92

TARTALOM 2019/5

A HÓNAP TÉMÁJA: RÓMA NAGYJAI

4 Takács Levente: Coriolanus

7 Németh György: Fabius Maximus Cunctator.
Hannibál halogató ellenfele

13 Hegyi W. György: A két Scipio Africanus

20 Hegyi W. György: A Gracchusok.
Reformerek vagy a res publica ellenségei?

26 Kertész István: Marius.
Aki megalapozta Róma későbbi hadi sikereit

31 Kertész István: Sulla.
Aki megelőlegezte Julius Caesar eszméit

35 Kertész István: Quintus Sertorius

36 Németh György: Spartacus

39 Grüll Tibor: Marcus Licinius Crassus.
A leggazdagabb római

42 Kertész István: Lucullus.
A történelem legismertebb ínyence

44 Grüll Tibor: „Ő idők, ő erkölcsök!” Marcus Tullius Cicero.
Róma legnagyobb szónoka és legpechesebb politikusa

48 Németh György: Catilina összeesküvése

50 Grüll Tibor: Cnaeus Pompeius Magnus

54 Németh György: Julius Caesar. *A res publica válsága*

64 Németh György: Antonius. *A tékozló triumvir*

70 Kertész István: Marcus Aemilius Lepidus.
A második triumvirátus leggyengébb láncszeme

73 Németh György: Kislexikon

NAGYÍTÓ ALATT: A NOTRE-DAME

74 Novák Veronika: A Notre-Dame.
A főváros fő temploma

82 Fábíán Laura: Üvegablakok a gótikus katedrálisokban

84 Hahner Péter: Voltaire – Napóleon – Victor Hugo és
a Notre-Dame. *A megtagadott és újra felfedezett múlt*

92 F. Romhányi Beatrix: A Notre-Dame évszázadai
Építés és újjáépítés

E számunk szerkesztésében közreműködött
Németh György (Róma nagyjai) és Nagy Balázs (Notre-Dame)

TAKÁCS LEVENTE

CORIOLANUS

Gnaeus Marcius Coriolanus, a fennhéjázó, polgártársaival együttműködni képtelen háborús hős, a száműzöttként hazáját megtámadó római olyan alakja a római történeti hagyománynak, aki világszerte ismert William Shakespeare drámájából. Coriolanus alakját és tetteit persze nem Shakespeare írói leleménye alkotta, ő is ókori forrásokból merítette adatait. Elsősorban Plutarkhosz művéből, aki a reneszánsz idején – latin fordításoknak is köszönhetően – rendkívül népszerű szerző volt. Coriolanus történetét azonban nemcsak Plutarkhosz hagyományozta az utókorra *Párhuzamos életrajzok* című munkájában, hanem a történetíró Titus Livius és Dionüsziosz Halikarnasszeusz is megörökítette.

Livius (Kr. e. 59–Kr. u. 17) Augustus császár kortársaként alkotta meg hazája, Róma történetét. Monumentális műve egykor 142 könyvből állt, amelyek közül a második tárgyalta a római köztársaság kezdeti időszakát. A könyv a királyok elűzése utáni évek eseményeit mutatja be, amelyekben nagy szerepet kap a patriciusok és plebeiusok viszálya. A görög nyelven alkotó s római kollégájához képest kissé szószátyár Dionüsziosz Halikarnasszeusz (kb. Kr. e. 60–Kr. u. 7) a mai Törökország területéről származott. Rómába kerülve megírta *Római régiségek* című munkáját.

Plutarkhosz (Kr. u. 46–125) legismertebb munkájában kiemelkedő görög és római államférfiak, hadvezérek biográfiáját állítja párba, mutatja be párhuzamosan. Olykor az életrajzok után értékelő összevetést is tesz. Coriolanus és görög párja, Alkibiadész összehasonlításában egyértelműen Alkibiadésznek kedvez, csupán az anyagiakkal szemben tanúsított önmérséklet pálmáját ítéli a rómainak. A három elbeszélés között műfaji (történetírás, életrajz) és nyelvi (latin, görög) okokból apróbb eltérések találhatók, de a

történetfűzés fő elemei és fordulópontjai megegyeznek.

GYŐZŐBŐL SZÁMÚZOTT

Livius alapján Spurius Cassius és Postumius Cominius consuli évében (493) az egyik előkelő római ifjú, Gnaeus Marcus egy Corioli nevű volscus város ostroma közben hőstettet hajtott végre, amivel hozzásegítette a római hadsereget a város elfoglalásához és a fenyegető ellenség legyőzéséhez. A város nevére kapta a Coriolanus cognomen (melléknevet). A következő évben, amikor gabonahiány és éhínség lépett fel, amelyet a senatus külföldről behozott gabonával kívánt enyhíteni, az ünnepelt hős annak érdekében lépett fel, hogy ezt a gabonát ne nyomott áron adják a népnek, vagy ha mégis, akkor ezt kössék a néptribunusok jogainak korlátozásához.

A javaslattal kapcsolatos felháborodás és elkeseredett vita majdnem tettelegességig fajult, s a néptribunusok bíróság elé idézték Coriolanust. Mivel nem jelent meg a tárgyaláson, távollétében száműzték. Coriolanus az általa legyőzött volscusokhoz, Róma ádáz ellenségeihez menekült, ahol Attius Tullius vette pártfogásába, s együtt terveztek hadjáratot Róma ellen. Egykori hazája ellen maga Coriolanus vezette a volscus sereget. Az új fővezérrel a volscusok sorra aratták a sikereket, s már Róma városa előtt ütöttek táborot. A városban fejtelenség, széthúzás és pánik uralkodott. A fegyverekben nem bízó rómaiak előbb senatusi, majd papi küldöttséget menesztettek Coriolanus táborába. Amidőn egyik sem jár sikerrel, az asszonyok vették át a kezdeményezést. Coriolanus anyja (Veturia) és felesége (Volumnia) vezetésével római asszonyok könyörgő menete indult az ellenség táborába.

Az asszonyok rimánkodása – anya és fia párbeszéde – végül megmentette Rómát. Coriolanus elvezette a volscus sereget Róma alól. További sorsát illetően – legalábbis Livius tudósítása szerint – megoszlott a hagyomány. Egyesek szerint a volscusok felháborodásukban megölték Coriolanust, Róma első történetírója, Fabius Pictor viszont úgy tudta, hogy magas kort ért meg a száműzetésben, s gyakran kesergett saját helyzetén.

Összeállításunkban minden – másként nem jelzett – évszám Kr. e. értendő

A PATRICIUSOK

A latin atyák (*patres*) szóval összefüggő kifejezés eredetileg a korai római társadalom kiváltságos helyzetben lévő nemzetség- vagy családfőire utalt, akiknek megbecsültségét arra vezették vissza, hogy ők, illetve őseik voltak a Romulus által létrehozott senatus tagjai. Leszármazottaik örökölték elődeik rangját, presztízsét. Történetileg nagyjából a Kr. e. 5. század utolsó harmadára alakult ki azoknak a családoknak a köre, amelyeket patriciusoknak tekintettek. Ide tartoztak a Claudius, Iulius, Fabius, Cornelius, Sergius stb. nemzetségek tagjai. A politikai irányítás kizárólagos jogát azonban az 5. és 4. század folyamán elveszítették, s előjogaik a Kr. e. 1. századra csak bizonyos vallási feladatok ellátására korlátozódtak.

A TÖRTÉNELMI HAGYOMÁNY KIALAKULÁSA

Akármelyik ókori szerző forogtása kapcsán felmerülhet a kérdés: honnan tudták mindezt négy-ötszáz év távlatából? Milyen forrásokra támaszkodva írhatta meg Livius vagy bármelyik görög kollegája Coriolanus történetét? Még a Liviusnál emlegetett Fabius Pictort is legalább harmadfél évszázad választotta el az események hagyományos időpontjától. Nem véletlen, hogy a 20. század elején egy neves ókortudós, Otto Hirschfeld szerint Coriolanust mondáktól körülszótt tendenciózus hamisításokkal készült epizódok mutatják be. Pedig Coriolanus története olyan eseményekhez kapcsolódik, amelyek vélhetően nem nélkülözik a történeti hitelesség valamilyen fokát.

A patriciusok hatalmával szemben folytatott harcuk során a plebeiusok kivonultak a Szent hegyre, s csak a bölcs öreg, Menenius Agrippa békítő szónoklata, meséje után tértek vissza Rómába.

Ennek ára egy új tisztség bevezetése volt. 494-ben létrehozták a néptribunusi tisztséget, amely plebeius érdekvédelmi szervből a köztársasági berendezkedés meghatározó intézményévé vált az idők folyamán. Kr. e. 493-ban zajlott a Regillus-tavi csata, amelynek következménye lett a latinokkal való kiegyezés. Igaz, ennek tartalmát másként láttatja a római történetírás és a modern történettudomány. Előbbi a római hegemonia elismerését és fenntartását látja benne, ami azután egész Itáliára kiterjed.

A történeti hagyomány Coriolanus hadjáratát 488-ra teszi, egy olyan időszakra, amikor Róma a közvetlen szomszédaival, az etruszokkal, volscusokkal és aequusokkal vívott állandó háborúkat. Ezeket inkább csatározásoknak, rabló portyáknak lehet elképzelni a bennük részt vevők csekély száma, a cselekmények intenzitása és időtartama alapján. Általánosságban e harcok emléke hitelesnek tekinthető, még ha egyes események – például a Coriolanus-féle vállalkozás – nem is vagy

A IUNIUSOK

A köztársaság alapítója a királyi családdal is rokonságban álló L. Iunius Brutus volt. A köztársaság első évében ő töltötte be az egyik consuli pozíciót, vagyis egy olyan tisztséget látott el, amely ebben az időben – a hagyomány szerint – a patriciusok monopóliuma volt. Ennek ellenére a 4. század közepén feltűnő Iunius Brutusok plebeiusok voltak. 195-ben például néptribunusi tisztséget is betöltött a család egyik tagja. Legismertebb képviselőjük az az M. Iunius Brutus, aki Caesar gyilkosaként tett szert hírnévre. A plebeius származás különös módon került vissza a hagyományba. Liviusnál Coriolanus ellen egy néptribunus (Sicinius) lép fel, miközben Dionüsziosznál és Plutarkhosznál kettő: Sicinius és Brutus. Ezt a hagyományt veszi alapul Shakespeare is. A Iunius Brutusok plebeius származása közvetlenül így hatott vissza a történeti hagyományra. Az első consul Brutus (patricius) és a néptribunus Brutus (plebeius) ugyanúgy a római múltteremtés termékei, csak más-más utakon kerültek be a ránk maradt narratívákba.

VALERIA

Cherchez la femme, vagyis keresd a nőt! Nem kell sokáig keresgélni, ha Róma korai történetét olvasgatja az ember. A királyok elűzését Lucretia megbecstelenítése, a decemvirek bukását a Verginia iránti bűnös vágy idézi elő. Rómát először a sabin nők, majd Coriolanus anyja és felesége mentik meg. Ez utóbbi történetben azonban szerepet kap egy bizonyos Valeria, a köztársaság egyik megteremtőjének, Publicolának a nővére. Plutarkhosznál az ő felszólítására indul el az asszonyok könyörgő menete Coriolanushoz. A római vallástörténet egyik neves kutatója, Thomas Köves-Zulauf ezt az elemet, vagyis Valeria szerepeltetését egy olyan sorozat részének tartja, amelyben rendre Valeria nevű nőalakok jelennek meg Róma megmentőiként. Ennek magyarázatát abban leli fel, hogy Róma titkos védőistennőjének a neve volt eredetileg Valeria. (A női nevekkel kapcsolatosan sem egyértelmű a hagyomány. Plutarkhosznál ugyanis Volumnia az anyja, Vergilia a feleség.)

nem is úgy történtek meg, ahogy forrásaink bemutatják.

Coriolanus története a római történelmi hagyománynak ahhoz a rétegéhez tartozik, amelynél a történelmi hitelesség kérdését csak nagyon óvatosan lehet felvetni. Sokkal érdekesebb a Coriolanus-sztori formálódásának mikéntje, a történelmi hagyomány kialakulásának folyamata. Ez pedig jól megragadható a történet egyes elemeiben.

Gnaeus Marcius Coriolanus a patriciusok érdekeinek harcos képviselője. Ennek megfelelően gögös és fennhőz. A Marcius nemzetségnév azonban a történetileg megfogható időkben egy plebeiusnemzetség neve volt. A Marcius nemzetség két ága, a Rutilusok és a Censorinusok futottak be jelentősebb politikai karriert. Előbbiek a 4. században, utóbbiak a 2. századtól kezdve. Gaius Marcius Rutilust az első plebeius dictatorként (356) tartja számon a történelem, míg egy bizonyos Gnaeus Marcius Censorinus 122-ben a néptribunusi tisztséget töltötte be, amely mindvégig el volt zárva a patriciusok elől.

A politikai pályafutásukat megkezdő nemzetségeknek jól jött egy-egy legendás ős Róma múltjából. A samnis eredetű Pontiusok minden bizonnyal sokat emlegették Pontius Cominiust, aki Róma gall ostromakor (Kr. e. 390–387) a gallokat kijátszva közvetített üzeneteket a római felmentő hadsereg és az ostromlott rómaiak között.

A szomszéd népekkel folytatott csepepaték, háborúskodások során a rómaiak vélhetően nem voltak olyan egyértelműen és mindig sikeresek, mint ahogyan azt a történetírásuk később beállította. A sikertelen vállalkozások egy részét nemzetségi hőskölte-

ménnyé formálta a római hagyomány, mint a Fabiusok tragikusan végződő vállalkozását Veii ellen. Vagy éppen ezzel magyarázta, hogy az ellenség csak úgy arathatott diadalt a rómaiakon, ha egy római vezetése alatt állt. Erre lett példa Coriolanus.

A MŰLT HÉZAGAINAK KITÖLTÉSE

Coriolanus olyan hős, aki a háborúban kiemelkedő tetteket hajt végre, de a békében, a polgári közéletben nem találja a helyét, konfliktusokat gerjeszt, amelyek eredményeképpen büntetés vár rá. Nem ő az egyetlen ilyen figura a korai Róma történetében. Róma és anyavárosa, Alba Longa viszályát párvialdal dönti el, amelynek hőse, egy Horatius, hazatérően megöli lánytestvérét, és ezért kénytelen bíróság elé állni. A Róma fellegvárát a galloktól megmentő M. Manlius Capitolinus később felforgatásra, államcsínyre készül, ami miatt kivégzik. Kisebb mértékben ugyanez a motívum figyelhető meg Róma második megalapítója, Camillus alakjában is. Coriolanus történetének megformálásához volt tehát egy vezérmotívum, amelyet beillesztve a patricius–plebeius küzdelmek sodrába máris készen állt a történet magja.

Bizonyos elemek, motívumok a rómaiak számára jól ismert görög történetírásból kerültek át a korai Rómáról szóló elbeszélésekbe, némileg adaptálva. A háborúban sikeres, de otthon sikertelen hős alakjára is megvoltak a görög példák: Themisztoklész és Alkibiadész. Előbbi Camillus, utóbbi Coriolanus párja lett Plutarkhosznál.

A helyzet azért ennél valamivel bonyolultabb. Plutarkhosznál a volscusok népgyűlést tartanak, hogy elszámoltassák Coriolanust a visszavonulásról. A gyűlésen zsarnokságra törés vádjával meggyilkolják. Livius ezzel szemben két verzióról is tudósít, amelyekből az egyik voltaképpen megfeleltethető a plutarkhoszinak. A másik, mely szerint Coriolanus késő öregkoráig megkeseredetten élt a száműzetésben, nem Alkibiadész életével párhuzamos, hanem inkább Themisztoklészével. Ő ugyanis szülőhazája ellenségénél talált menedéket, majd hosszú ideig élt ott száműzetésben. Alkibiadészt befogadói gyilkolják meg, Themisztoklész viszont öngyilkos lesz, nehogy hazája ellen kelljen fegyvert fognia. A római történetírók a görög történetírás ismert motívumait, fordulatait alkotó módon használták fel saját – jóval kevésbé ismert, néha egyenesen homályos – múltjuk hézagainak kitöltésére, a száraz krónikák kiegészítésére és dramatizált feldíszítésére.

A drámai helyzetet megteremtő és fokozó elem volt a nők szerepeltetése. Már a város alapításakor a szabin nők azok, akik Romulus feleségének (Hersilia) vezetésével megakadályozzák apáik és férjeik csatáját. Az ellenséges hadsorok közé vonulva kényszerítik kibékülésre a feleket, megmentve ezzel Rómát. Ugyanez ismétlődik Coriolanus esetében. Amikor a férfiak sikertelenek, jönnek a nők. Helyesebben mennek, mégpedig Coriolanus táborába. Veturia, az anyja és Volumnia, a feleség vezeti őket, hogy ismét megmentseék Rómát. A sikeres akcióért a férfi-Róma is hálás: megépítik és felszentelik Fortuna Muliebris (az asszonyi szerencse / a nők szerencséje) templomát.

Nemzetségi-családi hagyományok, a rómaiak későbbi legyőzhetetlenségének visszavetítése, templomok alapítási mondái, görögöktől vett motívumok és a nők szerepeltetése azok az elemek, amelyek nemcsak Coriolanus történetében érhetők tetten, hanem Róma egész korai történetének narratívájában is. A római történetírók ezekből gyúrták össze azokat az elbeszéléseket, amelyekkel kitöltötték a királyság és a korai köztársaság időszakára vonatkozó gyér információik hézagait. Így válhatott Coriolanus is a római történelem egyik ellentmondásos hőségévé, ha nem is feltétlenül hiteles, de mindenképpen nagy világirodalmi karriert megélt alakjává. ♦

NÉMETH GYÖRGY

Hannibál halogató ellenfele

FABIUS MAXIMUS CUNCTATOR

Amikor Fabius Maximus csellel visszafoglalta Tarentumot a punoktól, akik korábban szintén csellel foglalták el a várost, Hannibál állítólag megjegyezte: Úgy látszik, a rómaiaknak is van egy Hannibáljuk. A két hadvezér éveken keresztül nézett farkasszemet egymással Itáliában, de teljes hadseregükkel csak egyszer vívtak csatát – az pedig Hannibál visszavonulásával végződött. Fabius halogató harcmódorát honfitársai sokáig gyávaságnak, lomhaságnak tartották, egyedül Hannibál volt tisztában vele, hogy ennél veszedelmesebb ellenfelet nem is kaphatott volna.

A Fabiusok nemzetsége, a gens Fabia a köztársaság első évtizedeitől kezdve Róma vezetői közé tartozott. Volt olyan időszak, amikor hét éven keresztül az egyik consul mindig közülük került ki. A népes nemzetség fennmaradása azonban egy véletlenül múlt. A Kr. e. 5. század kezdetén az egyik etruszk város, Veii lakói rendszeresen bebetörték a római területekre. A Fabiusok felajánlották, hogy bosszút állnak a veiibelieken. Nem kevesebb, mint háromszáz-

hat Fabius kelt útra, és vonult Veii ellen. Az etruszkok azonban kitértek előlük, és cselet vetettek. A rómaiak egy rétre értek, amelynek végében, az erdő közelében tehének legelésztek. Az óvatlan Fabiusok el akarták hajtani a jószágokat, és nem vették észre, hogy az erdőben etruszkok állnak lesben. A veiibeliek rájuk rontottak, bekerítették őket, és valamennyiüket lemészárolták. A végzetes csatát 477-ben a Cremera folyó mellett vívták meg a Fabiusok. Csak azért nem halt

ki velük a nemzetség, mert Rómában maradt egy fiú, aki kora miatt nem vehetett részt a hadjáratban. Őt tekintjük minden későbbi Fabius ősének.

FABIUS TISZTSÉGEI

A 280 körül született Quintus Fabius Maximus eredeti ragadványneve Verrucosus volt, ezt a felső ajkán lévő szemölcsről (verruca) kapta. Apja, nagypapa, sőt dédapja is többszörösen con-

sulviselt, tekintélyes politikus volt. Családja tekintélyének köszönhető, hogy nagyon fiatalon, 265-ben az augurtestület tagjává választották. A kilenc augur madárjósolatokat kért és értelmezett minden fontosabb állami vagy katonai döntés előtt. Nem tudjuk, hogy Fabius részt vett-e az első pun háborúban (264–241), politikai karrierje mindenesetre a háború után kezdődött. Akkor aztán gyorsan végigjárta a ranglétrát. Volt quaestor, aedilis, 233-ban pedig első ízben consul.

Észak-Itáliát ekkoriban a ligurok betörései, fosztogatásai veszélyeztették.

Fabius Maximus legyőzte és az Alpok völgyeibe űzte vissza a ligurokat – ennek köszönhetően tarthatta meg első diadalmenetét.

Azzal is megörökítette győzelmét, hogy a porta Capena előtt templomot emelt Honosnak, a harci dicsőség istenének. 230-ban censorként felülvizsgálta a senatus összetételét, két évvel később pedig újból consullá választották. Ekkor már ő volt a köztársaság egyik legtekintélyesebb politikusa. Nem véletlen, hogy amikor Hannibál 218-ban elfoglalta a rómaiakkal szövetséges hispaniai várost, Saguntumot, Fa-

bius Maximust küldték Karthágóba, hogy átadja a rómaiak hadüzenetét a város vezetőinek.

A HANNIBÁLI HÁBORÚ

A rómaiakat alaposan meglepte, hogy Hannibál átkelt az Alpokon, és a Ticinus folyó mellett szétkergette az ellene vonuló római lovasságot. Ekkor csatlakoztak hozzá a Pó környékén élő kelták. Trebia mellett Tiberius Sempronius Longinus consuli seregét győzték le, és 217 júniusában már a

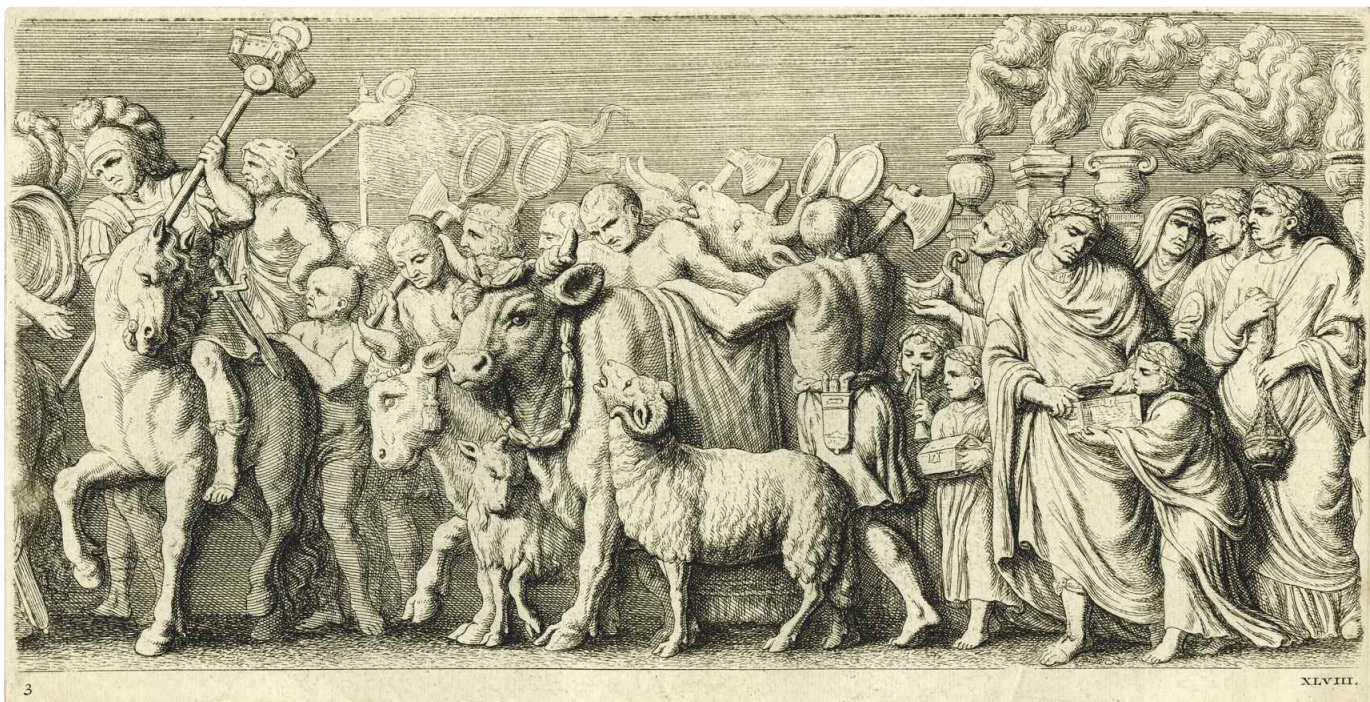
HANNIBÁL

Hamilkár Barkasz volt az első pun háború végének legjelentősebb karthágói hadvezére. A várost nemcsak a rómaiaktól kellett megmentenie, hanem saját zsoldosaitól is. Az első háború végén ugyanis olyan jelentős hadisarcot kellett Rómának leróniuk, hogy nem maradt pénz a zsoldosok kifizetésére. A zsoldosereg azonban addig nem akart feloszlani – noha a háború befejeztével már nem volt rá többé szükség –, amíg a katonák meg nem kapják a pénzüket. 240-ben a zsoldosok fellázadoztak, és Karthágóra támadtak. Három évig tartott, amire Hamilkár leverte egykori katonáit. 237-ben Hamilkár átkelt Hispániába, hogy rátegye a kezét az ottani ezüstbányákra. Magával vitte akkor még csak kilencszentéves fiát, Hannibált.

Mielőtt elindultak, egy oltárnál áldozatot mutatott be, és megkérdezte a gyereket, akar-e vele tartani. Hannibál lelkesen válaszolt, és kérte apját, vigye magával. Hamilkár azonban azt felelte, csak akkor viszi Hispániába, ha a fiú leteszi az esküt, hogy soha, semmilyen körülmények közt sem fog a rómaiakkal barátságra lépni. A gyerek, kezét az oltárra téve, letette az esküt.

Hannibál apja mellett mindent megtanult, amit egy hadvezérnek tudnia kellett. Hamilkár tíz esztendővel később elesett a keltibérek ellen folytatott háborúban. Hannibálnak még hét évet kellett várnia, amire kezébe került a Hispánia feletti családi uralom. A római és a pun érdekerület hispaniai határa az Iberus, ma Ebro folyó volt. Az Ebrótól délre fekvő Saguntum azonban szövetségben állt a rómaiakkal. Hannibál elfoglalta Saguntumot, amivel kiprovokálta a második pun háborút. 217-ben ért Itáliába, és 203-ig ott harcolt. Ekkor azonban seregével együtt visszahívták Karthágóba, hogy védje meg a várost Scipiótól.

202-ben Hannibál vereséget szenvedett Scipiótól, és Karthágó békekötésre kényszerült. Ez azonban nem jelentette Hannibál politikai pályafutásának végét. Fivérével, Magóval együtt a pun sereg főparancsnoka maradt, ami ellen a rómaiak hevesen tiltakoztak. Kr. e. 196-ban római követek érkeztek Karthágóba, hogy követeljék Hannibál kiadatását. Ő azonban hajóra szállt, és III. Nagy Antiokhoszhoz menekült a Szeleukida Birodalomba.

Trasimenus-tónál jártak. Gaius Flaminius consul legiói a tó partján vonultak végig, amikor a punok a dombokról lerohanva legázolták a római sereget. Flaminius is elesett, legiói pedig megsemmisültek, ezzel nyitva állt az út Róma felé.

A városban pánik tört ki. Elhatározták, hogy dictatort választanak a hadsereg újjászervezésére és Hannibál megállítására. Egyértelmű volt, hogy csak Fabius Maximus örvend olyan tekintélynek, hogy ezt a címet elnyerhesse. Igaz, azt nem engedték meg neki, hogy maga válassza ki lovassági

parancsnokát, erre a tisztségre politikai ellenfelét, Marcus Minucius jelölték ki. Fabius azonban nem engedte legióit vereségbe rohanni, hanem az ütöközeteket elkerülő, halogató taktikát alkalmazott, ezért újabb ragadványneve – eleinte gúnyos éllel – a Cunctator, azaz Halogató lett. Taktikájának lényege ugyanis az volt, hogy a Hannibál útjába eső, nem védhető kisebb telepü-

Quintus Fabius Maximus consul diadalmenete Rómában.
Hubertus Quellinus metszete, 17. század

lésekről a városokba költöztették a lakosságot, a házakat és a termést pedig felégették, hogy a pun sereg élelmszer-ellátását megnehezítsék.

A legiók a hegygerinceken haladva követték Hannibált, aki többször is hiába próbálta Fabius csatára kényszeríteni. Hannibál hamarosan rájött,

Hannibál Antiokhosz katonai tanácsadója lett. Azt akarta elérni, hogy a nagy hódító forduljon Róma ellen. Antiokhosz átkelt Európába, és meghódította Thrákiát. Innen azonban hamarosan vissza kellett fordulnia, mert a hátában lévő Pergamon a rómaiakhoz fordult segítségért, akik 190-ben a magnésziai csatában legyőzték Antiokhoszt. A római sereget Lucius Cornelius Scipio vezette, legatusa testvére, Publius Cornelius Scipio Africanus, Hannibál korábbi legyőzöje volt. Hannibál félt, hogy Antiokhosz kiadja a rómaiaknak, ezért Kréta szigetére menekült.

Hannibál hatalmas vagyont vitt magával, de miután ezt megtudták a gortüniek, kérte őket, hogy pénzét elhelyezhesse Artemisz templomában. Agyagedényeket ólommal töltött meg, csak a legfelső rétegre tett aranyat. Az

edényeket a szentélybe hordatta, miközben a háza udvarán álló bronzszobrok üregeit megtömte arannyal. Krétáról Pruzsiász pontoszi uralkodóhoz menekült, és annak flottáját vezetve megütközött a Róma-barát pergamoniakkal. Mivel flottája kisebb volt, váratlanul cselelt. Cserépkorsókat mérges kígyókkal töltött meg, és azokat lőtte át a pergamoni hajókra. A kígyóktól megrémült pergamoniak kénytelenek voltak visszavonulni. A rómaiaknak azonban fülébe jutott, hogy Hannibál Pruzsiásznál tartózkodik. Követséget küldtek a királyhoz, és követelték Hannibál kiadatását. Hannibál visszavonult egy vidéki erődbe, de a rómaiakat nem akarta bevárni, hanem bevette a mérget, amit mindig magánál tartott. 183-ban halt meg, nagyjából hatvannégy évesen.

4

hogy Fabius halogató taktikája milyen veszélyt jelent számára. Közeledett a tél, a punoknak téli táborát kellett keresniük, de nyomukban volt a római hadsereg. Az élelmiszerekből is kezdtek kifogyani, ezért a különösen gazdag és termékeny Campania felé vonultak. Fabius taktikájának köszönhetően azonban Campania is lángokban állt, amit a római katonák elszörnyedve láttak. Egyre hangosabban lázadtak Fabius ellen, hogy miért nem akarja megmenteni Campaniát. Minucius a békét-

lenkedők élére állt, és Rómában sem nézték jó szemmel a dictator halogató harcmodorát.

Egy napon Fabiusnak Rómába kellett mennie hogy áldozatot mutasson be. Seregeit Minuciusra bízta, de szigorúan meghagyta neki, hogy kerülje a harcot a punokkal. Rómában érte a hír, hogy Minucius csatát vívott, és semmilyen veszteséget sem szenvedett. Fabiusnak dictatorként joga volt kivégezteni az engedetlenkedő katonákat, így Minucius is. Ezt azonban a néptri-

bunusok nem akarták hagyni, ezért Minucius is dictatorrá választották. Fabius két részre osztotta seregét, két legiót Minucius kapott, kettőt pedig továbbra is maga vezetett. Minuciusnak fejébe szállt a dicsőség, és újból Hannibálra támadt. A punok azonban bekerítették legióit, amelyek csak annak köszönhették megmenekülésüket, hogy Fabius a segítségükre sietett. Minucius atyjaként köszöntötte Fabius-t, és elismerte, hogy a dictator taktikája helyes volt.

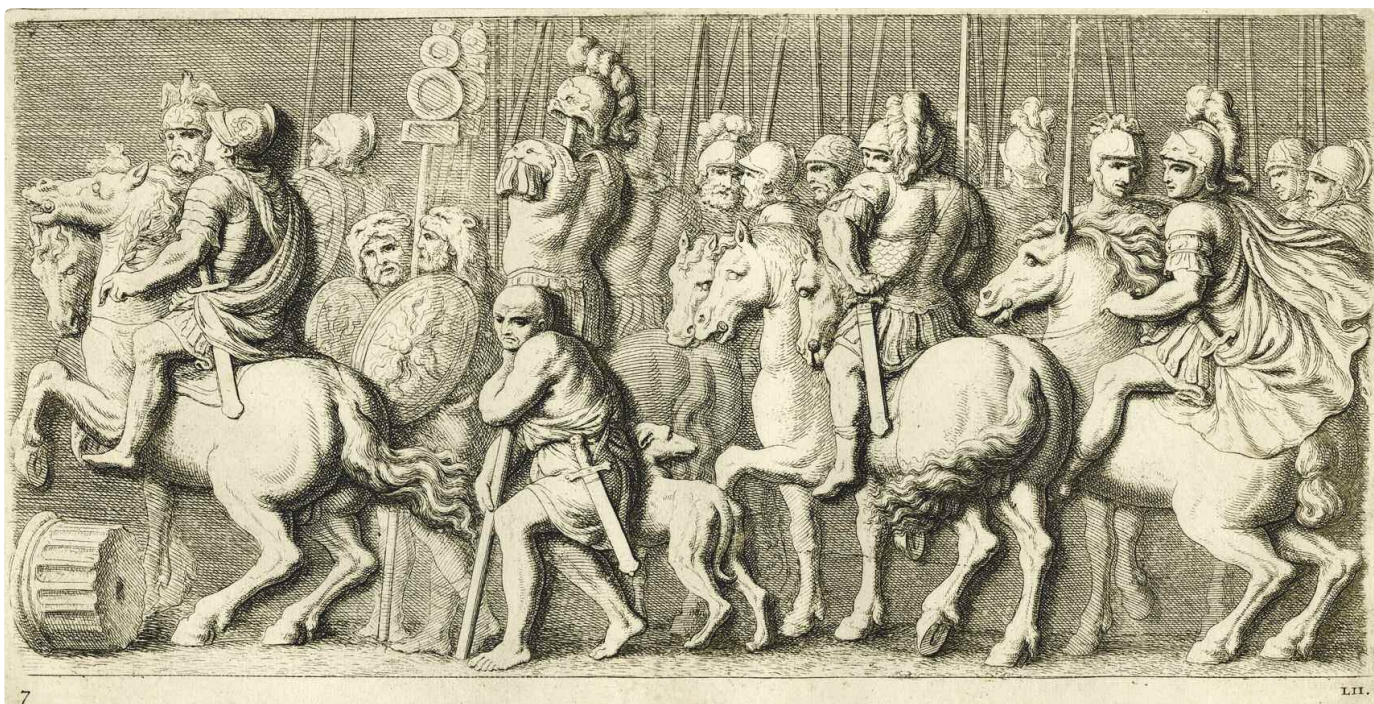
A dictatura féléves időszaka azonban véget ért, és újból consulokat választottak az állam vezetésére. A két consul be akarta bizonyítani, hogy Hannibál nem legyőzhetetlen. 216-ban Cannae mellett kezdeményeztek csatát. A római sereg kétszer akkora volt, mint a pun, mégis megsemmisítő vereséget szenvedett Hannibáltól. Az egyik consul, Aemilius Paulus is elesett. Varro consulnak néhány emberével sikerült elmenekülnie. A rómaiak ekkor látták be, hogy Fabius Maximus Cunctator-

nak igaza volt. 215-ben, 214-ben és 213-ban ismételen consullá választották. Fabius 213-ban érte el legnagyobb sikerét, amikor csellel visszafoglalta a punoktól Tarentumot.

SCIPIO ELLENFELE

Fabius tekintélyének csúcsára ért. 216-tól pontifex lett, így az augurival együtt már két papi tisztséget töltött be, ami szokatlan volt a köztársaság időszaká-

ban. A Hannibál elleni hadjáratokat éveken keresztül Marcellusszal együtt vezette, hol consuli, hol proconsuli, hol pedig propraetori rangban. 204-ben azonban egy tehetséges, ifjú hadvezér, Publius Cornelius Scipio azt a javaslatot tette, hogy ne Hannibál ellen folytassanak harcot Itáliában, hanem magát Karthágót támadják meg. Akkor a punok bizonyára visszahívják Hannibált, és ha mászt nem is, annyit mindenképpen elérhetnek, hogy a háborút Itáliából Afrikába helyezik át.

megfelelő erejű hadserege. Csakhogy Fabius tanácsára nem adtak neki nagyobb hadsereget, és pénzt se a toborzáshoz. Scipio azonban itáliai önkéntesek élén 204-ben mégis partra szállt a pun állam területén. Fabius Maximus szenvedélyes szónoklataiban a lehető legsötétebb színekben festette le Róma helyzetét. Hiába hagyta el Hannibál Itáliát – amit Fabius sosem tudott elérni –, hiába aratott Scipio Afrikában nem várt sikereket, hiába küldött haza, Rómába fényes hadizsákmányt, Fabius követelte, hogy váltsák le. Úgy tűnik, az idős hadvezért zavarták fiatalabb pályatársa sikerei, és féltékeny lett rá. Ekkor már egyre többet betegeskedett, és az is megviselte, hogy szeretett fia, nem sokkal consuli éve után, hirtelen meghalt. Az apa temetési beszédét Plutarkhosz még olvasta, s dicsérte sallangmentes, egyszerű, de kifejező stílusát.

Hannibál Afrikába való visszatérése után Fabius Maximus betegsége egyre súlyosabb lett, és 203-ban meghalt. Azt már nem érte meg, hogy Róma legnagyobb ellenfele a zamai csatában alulmaradt Scipio hadaival szemben, Kartágó pedig minden tengeren túli területét elveszítette. A nagy hadvezér tekintélyét és népszerűségét az is mutatta, hogy bár nem az állam temette el, hiszen tekintélyes vagyonnal rendelkezett, a római polgárok mégis gyűjtést tartottak, és szinte mindenki hozzájárult egy csekély összeggel, hogy méltóképpen emlékezzenek meg Róma egyik legnagyobb hadvezérééről, Fabius Maximusról, a Halogatóról. ♦

Scipio helyzetét erősítette, hogy kiszorította a punokat Hispaniából. 206-ban döntő győzelmet aratott felettük, 205-ben pedig leverte a hispánok lázadását. Ilyen győzelmek után tért vissza Rómába, és adta elő terveit Kartágó megtámadásáról. Sikerein felbuzdulva a római nép consullá választotta a mindössze harmincesztendős hadve-

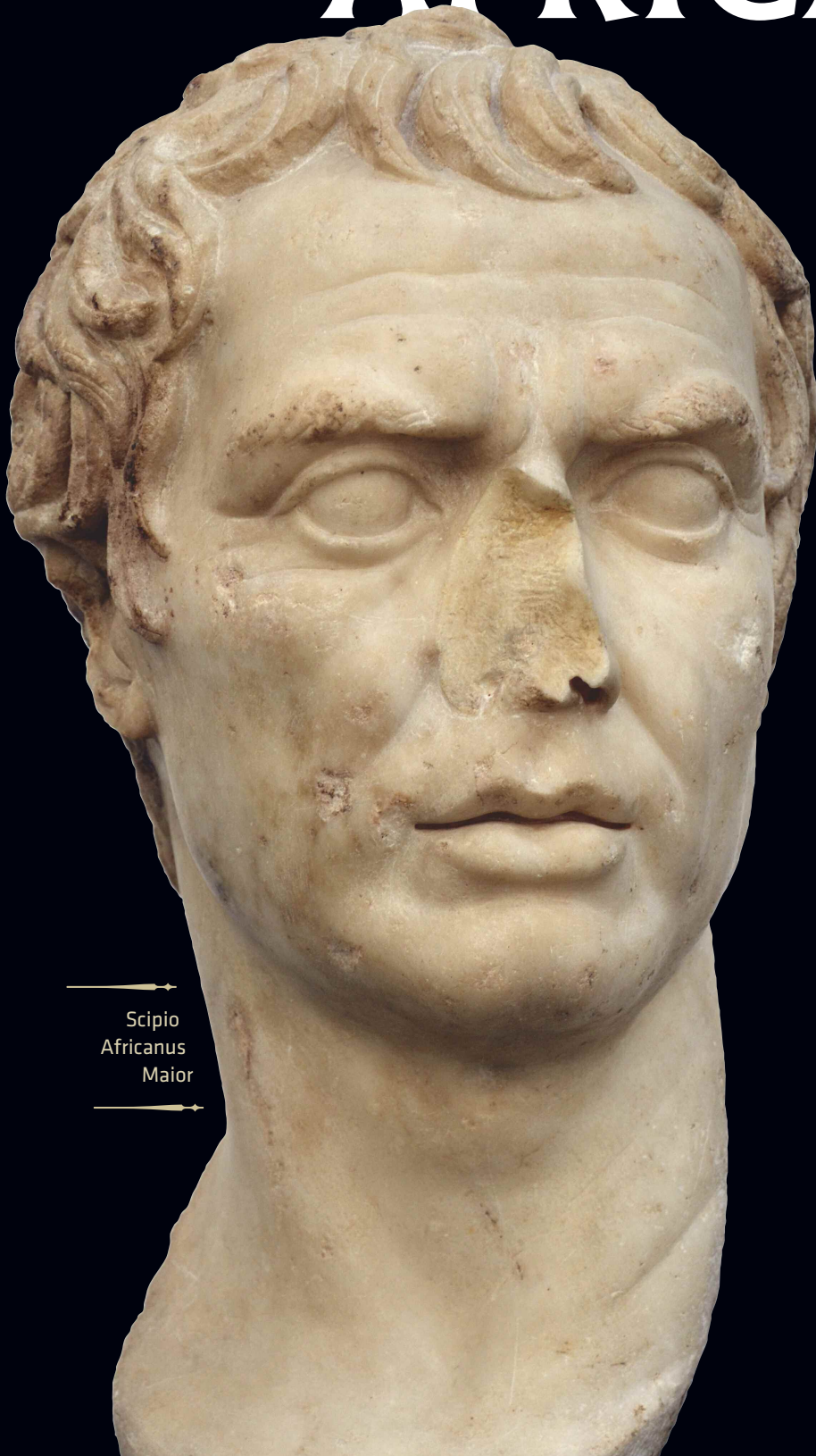
zért, aki pedig még a praetori hivatalt sem viselte előtte, noha ez a consulság előfeltétele volt.

Fabius Maximus mindent megtett, hogy akadályozza Scipio terveit. A senatus Szicília élére nevezte ki Scipiót, de megengedte, hogy onnan átkeljen Afrikába, ha lesz hozzá

HEGYI W. GYÖRGY

A KÉT SCIPIO AFRICANUS

Scipio
Africanus
Maior

■ Róma számára Karthágó volt az ellenfél, vagyis a veszélyes és legyőzendő ellenség szinonimája. A *metus punicus*, a punoktól való félelem fogalommá vált, és még Karthágó elpusztítása után is hivatkoztak rá – sajnálatos hiányára – a köztársaság állapotáért aggódó római szónokok. Vergilius, Augustus császár kortársa pedig Róma előtörténetébe is belekombinálta Dido alakján keresztül az akkor már százhusz éve megsemmisített várost.

■ A punok feletti győzelem sajátos módon egyetlen névvel, a Scipio Africanusszal fonódik össze legszorosabban a történelemben. Egyetlen névvel, de két hadvezér és államférfi személyével, akiket két generáció választ el egymástól.

■ A Hannibált Zamánál legyőző nagyapáról és a Karthágót keserves harcok után elfoglaló unokájáról, pontosabban az előbbi fiának örökbe fogadott fiáról van szó. Őket nemcsak háborús teljesítményük, hanem belpolitikai szerepük, valamint különös soruk is a *res publica* legizgalmasabb figurái közé sorolja.

I. SCIPIO AFRICANUS MAIOR

Kr. e. 210-ben, a második pun háború kilencedik évében egy 25 éves fiatalember, Publius Cornelius Scipio került a Hispaniában harcoló római csapatok élére. Az ilyen fiatalon elnyert parancsnoki megbízatás és hatalom példátlan volt a római köztársaság történetében: Scipio úgy kapta meg a népgyűléstől és a senatustól a proconsuli imperiumot, hogy előtte sem consuli, sem praetori hivatalt nem viselt. Hispania ráadásul nem egy jelentéktelen mellék-hadszíntere a háborúnak: a punok innen való kiszorítása volt a római stratégia egyik kulcsa. Itáliában ugyanis 211-re Hannibál támadásának lendülete végképp megtört, a rómaiak viszszerverték Capuát, Közép-Itália stratégiailag oly fontos városát. Hannibál elszigeteléséhez és végső soron Itáliából történő elűzéséhez az Ibériai-félszigeten aratott győzelmeken keresztül vezetett az út.

KIVÁLÓ STRATÉGIAI ÉRZÉK

A senatus szokatlan, a politikai életet szabályozó normáknak ellentmondó döntése – a népgyűlés bevonása ebben az esetben (is) csak a politikai mozgáster biztosítására kellett az államot irányító elitnek – több okra is visszavezethető. Scipiónak apja és nagybátyja, Publius és Cnaeus Scipio helyébe kellett lépnie, akik többévtényi sikeres helytállás után estek el 211-ben ezen a hadszínteren. A családi kötelék, az azonos név nemcsak az évek óta itt küzdő legiók miatt lehetett fontos, hanem a helyi törzsekkel kialakított diplomáciai

kapcsolatok sikeres megőrzése és továbbépítése miatt is. Továbbá a háború első évei nemcsak a hadra fogható polgárokat, de magát az elitet is szörnyen kivéreztték, pedig egy időben több fronton is szüksége volt az államnak megbízható hadvezérekre.

Scipio fiatalokra ellenére jól ismert alakja volt a római közéletnek, és számottevő katonai tapasztalattal rendelkezett. 218-ban részt vett a ticinusi csatában, ahol kitüntette magát apja megmentésével. Cannaenál már katonai tribunus volt, és egy kis csapattal sikeresen vágta ki magát a rómaiakat körülzáró ellenséges gyűrűből. És ha imperiumra feljogosító hivatalt nem is viselt, az aedilisi posztot 10 évvel a szokásos korhatár előtt nyerte el. Mindezekon felül még számolhatunk a Cornelius nemzetség befolyásával, valamint a fiatal Scipio ambíciózusságával és tehetségével is.

Hispaniában hamarosan (209) egy rendkívül merész, ugyanakkor jól átgondolt lépéssel igazolta a belé vetett bizalmat. Villámgyors támadással elfoglalta a punok hispaniai „fővárosát” Carthago Novát (Új-Karthágó – ma: Cartagena, Spanyolország). A következő években pedig több kisebb összecsapásban, illetve két nagy csatában felszámolta a karthágóiak ibériai uralmát, és 206-ban, miután a veteránokat letelepítette egy erre a célra alapított városban, győztesen hazatért Rómába. Sikereit egyrészt kiváló stratégiai érzékének köszönhette: egy hatalmas területen több pun sereg ellen kellett manővereznie, másrészt nemcsak hogy eltanulta Hannibáltól az oldalszárnyak kreatív felhasználására irányuló takti-

kát, hanem – a római gyalogságra alkalmazva – tovább is fejlesztette azt. Az ibériai sikerekhez azonban nemcsak katonai képességekre volt szükség, hanem diplomáciaiakra is: nagyvonalú gesztusaival, jó tárgyalóképességével és természetesen meggyőző katonai eredményeivel a maga oldalára állította a hispaniai törzseket.

ÁTKELÉS AFRIKÁBA

Scipiót a 205-ös évre consullá választották, s hivatali évét Szicíliában töltve készült fel a nagy vállalkozásra, az Afrikába való átkelésre, ami a következő évben meg is valósult. Az első időszakban váltakozó szerencsével folytak a hadműveletek, az áttörést a 203-as év hozta meg, amikor Scipio súlyos csapást mért a punok – és a velük szövetséges numida uralkodó, Syphax – seregeire. Ennek hatására hívta haza Karthágó vezetését Itáliából Hannibált. 202-ben Zamánál találkozott a két zseniális hadvezér. Scipio, szakítva a legiók szokásos elrendezésével, sikeresen semlegesítette Hannibál elefántjait, és kíméletlenül kihasználta lovassága fölényét, pont úgy, ahogy Hannibál tette a cannaei csatában. Elsőprő győzelme után Scipio súlyos békefeltételeket szabott Karthágóra, amelyeket 201-ben a római senatus is ratifikált. Scipio hazatérve ezúttal már fényes triumphussal ünnepelhette meg győzelmét, és a senatustól megkapta az Africanus melléknevet.

Scipiónak Hannibál legyőzése és az Itáliának annyi szenvedést hozó hosszú háború befejezése óriási népszerűséget és tekintélyt kellett hogy biztosítson. Mégis, ha végigtekintünk életének második, Zama utáni szakaszán, az a furcsa

A GYŐZTES HADVEZÉR ÉS A RÓMAI NÉP

„A senatus a Városon kívül, Bellona szentélyében fogadta őt [Scipiót]. Beszámolt Hispaniában végrehajtott tetteiről, hogy hány szabályos ütközetet vívott, hány várost foglalt el rohammal az ellenségtől, mely népekre terjesztette ki a római nép uralmát: [...] Inkább csak célzott rá, hogy tetteiért diadalmenetet remél, de nemigen küzdött érte, mert köztudott volt, hogy addig még senki sem tartott diadalmenetet, aki hadi-

Scipio a hispaniai győzelemért a vonatkozó szabályok miatt nem kapta meg a senatustól a diadalmenetet, de megtalálta a módját, hogy győzelmét a lehető leghatásosabban megmutassa a népnek, növelve ezáltal népszerűségét és tekintélyét, végső soron politikai súlyát az államban.

tetteit nem vezető állami tisztség viselőjeként hajtotta végre. A senatusi ülés feloszlatása után Scipio bevonult a Városba, és 14 342 font ezüstöt és igen nagy mennyiségű vert ezüstpénzt vitetett a kincstárba maga előtt.

Ezután Lucius Veturius Philo megtartotta a consulválasztó gyűlést, ahol minden centuria hatalmas lelkesedéssel Publius Scipiót választotta consulnak. Tisztvársa Publius Licinius Crasus pontifex maximus lett. Egyébként azt is feljegyezték,

hogy ezen a népgyűlésen többen jelentek meg, mint eddig bármikor a háború folyamán. Nemcsak azért gyűltek össze mindenhol, hogy szavazzanak, hanem azért is, hogy láthassák Publius Scipiót. Összesereglettek a háza előtt is, majd a Capitoliumon, amikor bemutatta Jupiternek Hispaniában feljárnlott szazököráldozatát.”

(Livius XXVIII.38.
Kopeckzy Rita fordítása)

Scipio legyőzi Hannibált a zamai csatában.
Ignaz Elhafen elefántcsont domborműve,
1700 körül

érzésünk támad, mintha hatalmas diadala megtörte volna ennek a bizonyítottan kiváló hadvezérnek és nagyszabású államférfinak a pályáját, aki a hannibáli háború befejezésekor még mindig csak 36 éves volt. 199-ben censorrá választották, és többször is elnyerte a *princeps senatus* címet, 194-ben pedig újra consul lett, de hivatali éve, amennyire tudjuk, eseménytelenül telt.

A makedónok elleni háborúban már nem kapott szerepet, ellenben ott találjuk a Szeleukida uralkodó, III. Antiokhosz elleni hadjáratban – igaz, csak öccsének, Lucius Scipiónak a legatusaként (helyetteseként) – 190-ben. Scipio még mindig meglévő személyes tekintélyét és politikai súlyát mutatja, hogy öccse elnyerte a consulságot, a senatustól pedig megkapta az Antiokhosz elleni megbízatást. Ugyanakkor ez a sikeres hadjárat nem erősítette meg Scipio, illetve a család hatalmi pozícióit Rómában, ellenkezőleg, kiindulópontja lett azoknak a támadásoknak, amelyek a következő években végleg kiszorították Karthágó legyőzőjét a politikából és a közéletből. Visszavonult vidéki birtokára, s ott halt meg 183-ban – ugyanabban az évben, mint Hannibál.

A „SCIPIO-PEREK”

A hatalmas siker és a későbbi mellőzöttség, illetve bukás természetesen összefügg egymással, és az összefüggés a res publica politikai szisztémájában keresendő. Különleges tehetsége, rendkívüli győzelmei, karizmatikus személyisége hatalmas tekintéllyel ruházták fel Scipiót. Ebből fakadó politikai súlya viszont felborította a Rómat vezető eliten, a nobilitason belüli kényes hatalmi egyensúlyt, ez pedig már magát

a rendszert, az oligarchikus köztársaság szilárdságát fenyegette. A külpolitikai sikerek és a belpolitika szilárdsága Rómában (is) kölcsönösen feltételezték egymást. A két elem „finomhangolásáról” egyáltalán nem beszélhetünk, de az ősök szokásrendjén alapuló politikai kultúra, a *mos maiorum* sikeresen összedobott egyeztetni két – látszólag egymásnak ellentmondó – elvet. Az egyik a hatalmas aggályos korlátozása, annak megakadályozása, hogy egyetlen gens vagy politikus a többi fölé kerekedhessen, a másik az egyéni teljesítmény, végső soron a többiek fölé emelkedés becsúszásának ösztönzése. A két elv nyilvánvaló ellentéte évszázadokig nem feszítette szét a köztársaságot, inkább birodalomra emelte a res publicát.

A római köztársaságban (hasonlóan a görög poliszokhoz) a politikai küzdelmekben nagy szerep jutott az egyes politikusok elleni pereknek, ezek során sikeres szónoklattal a politikai ellenfél fölé kerekedni vagy akár csak gyanúba keverve politikai súlyát csökkenteni rendkívül hatásos, bár kétélű politikai fegyver volt. A Scipio-perekről sok forrásunk van, de az általuk adott kép zavaros és ellentmondásos mind a perek számában, jellegében, mind a vádlók, sőt a vádlottak személyében. Az bizonyos, hogy a Scipiókat a III. Antiokhosz ellen vezetett hadjárat pénzügyei kapcsán vonták kérdőre, és a források nagy része egyetért abban, hogy a támadás hátterében Scipio nagy ellenfele, Cato állt. A három eset közül az elsőnek a senatus volt a terepe, a másik kettő ténylegesen bírói ügy volt. Ez utóbbi kettő közül az elsőben Africanus fivére, Lucius volt a vádlott, míg az utolsóban közvetlenül magát Africanust támadták, de maradék tekintélye

elegendőnek bizonyult arra, hogy megszüntessék ellene az eljárást.

Forrásaink szerint a senatusban felszólították Africanust, hogy számoljon el a fegyverszünet fejében Antiochostól kapott és a katonáira költött 3000 talentummal, amit ő azzal utasított vissza, hogy ne feledkezzenek meg arról a 15 000 talentumról, ami az ő révén folyt be a kincstárba (ennyit kellett a békefeltételek szerint Antiochosnak fizetnie), illetve arról sem, hogyan lettek Afrika, Ázsia és Ibéria urai. A számlakönyveket pedig mindenki szeme láttára összetépte.

A látványos gesztus, amellyel Scipio visszautasította, hogy őt (Róma megmentőjét) kérdőre vonják, nemcsak őt magát, hanem a senatus és az egyre távolabbi és egyre nagyobb háborúkat vívó hadvezérek közt kialakuló konfliktusokat is jól jellemezte. A kérdést eredetileg természetesen nem Africanusnak, aki csak legatus volt 190-ben, hanem testvéreinek, a sereget vezető Luciusnak tehették fel, ugyanakkor mindenki számára világos volt, hogy ki az igazi célpont, és Africanus is eszerint reagált.

Egyes forrásaink szerint Scipio hasonlóan csattanós választ adott annak a néptribunusnak, aki a nép előtt vádolta be őt. Felszólította az embereket, hogy mivel éppen a zamai csata évfordulója van, hagyják ott a néptribunust, és menjenek, adjanak hálát Iupiternek az állam fennmaradásáért. Aztán elindult, és az egész gyűlés követte őt a Ca-

pitoliumra. Ennek a Gelliusnál fennmaradt történetnek számos eleme biztosan fiktív, például nehéz elképzelni annyira ostoba római politikust, aki Scipiót éppen hatalmas diadala évfordulóján akarná megtámadni a nép előtt. Ugyanakkor azok a kérdések, amelyek ennek a történetnek is a középpontjában állnak és amelyek exemplummá (példázattá) formálják, fontosak és informatívak: viselkedhet-e Róma ilyen méltatlanul a zamai győzővel, illetve kivonhatja-e magát bárki az igazságszolgáltatás alól a res publicában? Végül jellemző az is, hogy a perek, illetve a senatusbeli kérdőre vonás éppen azzal érik el céljukat, hogy Scipio nem hajlandó rájuk „mezei” senatorként reagálni. Talán a céljuk sem az elítélés, hanem egy ilyesféle reakció kiváltása, végső soron Scipiónak a közéletből való kiszorítása volt.

VALLÁS ÉS POLITIKA

A fenti történet egyik fontos eleme lényegét tekintve biztosan igaz, és ez Iupiter szerepeltetése. Scipio pályáját ugyanis végigkísérte a vallás mint eszköz alkalmazása saját politikai imázsának megteremtésében. Például Carthago Nova villámgyors elfoglalásában döntő szerepe volt annak az információnak, hogy az erőd egyik oldalát védő lagúna estefelé erősen lepad, így könnyedén át lehet lábalni rajta. Scipio ezt halászok kikérdezése révén tudta meg (egész katonai pályafutása során – mint minden jó hadvezér – nagyon komolyan vette a felderítést), ám katonáinak azt mondta, hogy Neptunus megjelent álmában, és biztosította támogatásáról. Katonái, amikor látták a tenger felé elfolyni a lagúna vizét, hatalmas lelkesedéssel rohmozták meg a kevésbé őrzött falszakaszt, hiszen nyilvánvalóvá vált, hogy egy isten támogatja vezérüket.

A sok hasonló történet közül érdemes még egyet kiemelni: Scipio Africanus az éjszaka vége felé, hajnalhasadás előtt gyakran eljárt a Capitoliumra, s felnyitatta Iupiter szentélyét, ahol sokáig időzött egyedül, mintha Iupiterrel az állam jólétéről tanácskoznék. A templom őrei el-elcsodálkoztak azon, hogy kutyáik, noha másokkal szemben mindig agresszívek voltak, nemhogy nem támadtak rá, de még meg sem ugatták.

Scipio tehát saját sikereit, politikáját, személyét szorosan hozzákapcsolta az istenekhez. Ez azonban azt is jelenti, hogy cselekedeteit és őt magát nem (csak) emberi léptékkal kell mérni. Arra, aki az istenekkel fenntartott különleges kapcsolata révén hajt végre csodálatos haditetteket, s menti meg Rómát, talán a res publica szigorú szabályai sem vonatkoznak. Az ötlet – a vallási szférával való kapcsolatból fakadó tekintéllyel irányítani az államot, túllépve annak egyes szabályain – később is felbukkan még a köztársaság történetében, s a maximumot majd Octavianus/Augustus hozza ki belőle.

II PUBLIUS CORNELIUS SCIPIO AEMILIANUS AFRICANUS MINOR NUMANTINUS

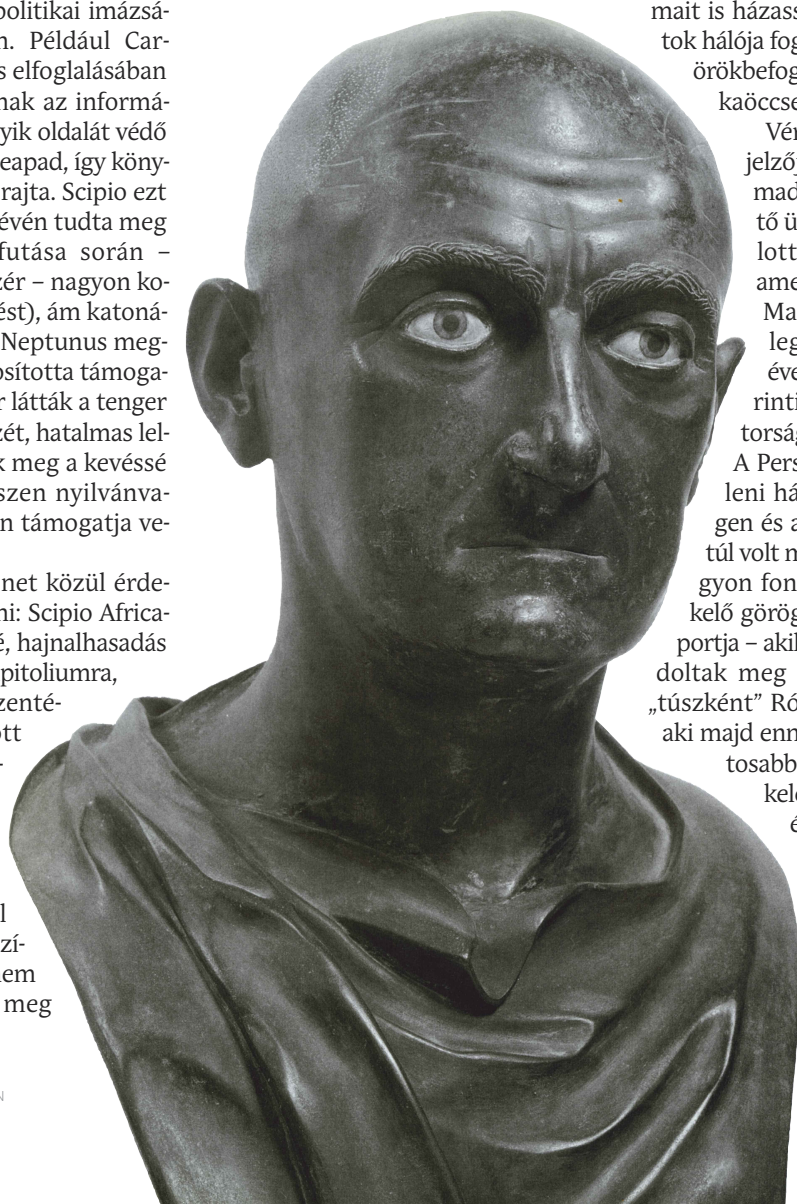
EGY HOSSZÚ NÉV KELETKEZÉSE

Africanus Minor Róma egyik kitűnő hadvezérének, a püdnai győzőnek, Aemilius Paulusnak a gyermeke volt,

nagyapja pedig az az Aemilius Paulus consul, aki hősi halált halt Cannae-nél, míg a vereséért felelős társa megmenekült. A nagy Africanus fia, akinek nem született örököse, adoptálta Aemilius Paulus fiát, hogy ne haljon ki a Scipiók családjának ez a híres ága, így vált Africanus Minor a zamai győző unokájává. A római arisztokrácia köreiből bevett gyakorlatnak számított az *adoptio*, úgy tűnik, nemcsak az érintett családok, hanem az egész társadalom számára fontos volt, hogy az államot irányító nagy családok fennmaradjanak. Az örökbefogadással létrejött köteléket nem érezték kevésbé erősnek, mint a vér szerinti, gondoljunk csak arra a tekintélyre, amit Octavianus Caesar nevével együtt megkapott.

Az Aemilianus elem Scipio nevében büszkén utal eredeti családjára, jelentése: aemiliusi. (Augustus nem így volt az eredeti nevével, ő annyira Caesar-fiúságot akarta hangsúlyozni, hogy sértésnek vette, ha Octavianusnak szólították, csak mi hívjuk így, hogy megkülönböztessük a két Caesart, az apát és adoptált fiát.) Mint minden arisztokráciát, a rómaiakat is házasságok és rokoni kapcsolatok hálója fogta össze, Africanus Minor örökbefogadó apja feleségének unokaöccse, tehát közeli rokon volt.

Vér szerinti apjának eposzi jelzője, a „püdnai győző” a harmadik makedón háború döntő ütközetére, a 168-ban lezajlott püdnai csatára utal, amely a nagy keleti ellenfelet, Makedóniát törte meg végleg. A fiatal, még csak 17 éves Scipio is ott volt vér szerinti apjával Püdnánál, és bátorságával ki is tüntette magát. A Perszeusz makedón király elleni háborúnak a tűzkeresztségen és a katonai tapasztalatokon túl volt még egy, Scipióra nézve nagyon fontos következménye. Előkelő görög férfiak egy nagyobb csoportja – akiket Róma-ellenességgel vádoltak meg – került a háború után „tűzként” Rómába, köztük Polübiosz, aki majd ennek a korszaknak a legfontosabb történetírója lesz. Az előkelő, művelt görög szoros és életüket végigkísérő barátságot köt a fiatal Scipióval. Ennek a kapcsolatnak köszönhetően, bár

Scipio Africanus Minor

töredékes, de így is nagyon gazdag forrásanyagunk van nemcsak a korról, hanem annak egyik főszereplőjéről is.

TUDATOS IMÁZSÉPÍTÉS

Polübiosz Scipio ifjúkoráról és politikussá válásáról írva élesen szembeállítja barátja és tanítványa életmódját a korra jellemző zülléssel és a többi arisztokrata ifjú szokásaival. Jellemzése bizonyára sokszor túlzó, ugyanakkor Polübiosz a kortárs olvasóknak (is) ír egy-két évtizeddel korábbi eseményekről, tehát a csokorba szedett tények nem légből kapottak, ha tálalásuk és válogatásuk elfogult is. Polübiosz szerint tehát Scipio nem fényűzésre (örömlányok és fiúk, lakomák) fordítja hatalmas vagyonát, hanem nagylelkűen adományoz belőle.

Amikor „adoptáló nagyanyjának”, P. Scipio Africanus Maior feleségének (aki egyben vér szerinti nagynénje is) arany- és ezüstpárhuzamait, amelyekkel Aemilia oly pompázatosra tette ünnepi felvonulásait, megörökölte, azokat nem tartotta meg, hanem vér szerinti anyjának ajándékozta, majd annak halála után leánytestvéreinek adta. Ha lehet, még nagyobb megdöbbenést váltott ki Rómában („ahol senki sem ad át semmit magánvagyonából senki másnak”), hogy adoptáló apja leánytestvéreinek hozományát a törvény előírta három év helyett az első tíz hónap lejártakor kifizette.

Analízis, hogy önzetlenségét és nemeslelkűségét megkérdőjeleznék, megfogalmazható, hogy Scipio vagyonát politikai tőkére, tekintélyre váltja. Ezek a gesztusok nyilvánosak és figyelemfelkeltők, nemcsak a politikai eliten belül keltenek visszhangot, hanem hírük bejárja egész Rómát (Polübiosz külön kiemeli a női „suttogó propagandát”). Olyan módon reprezentálják az ajándékozó vagyonát – amely alapvető kritériuma volt az elithez tartozásnak –, hogy az nem irritálhatja a közvéleményt, sőt megbecsülést szerez. Polübiosz maga is megtervezettnek írja le barátjának és tanítványának ezeket az akcióit, amelyek célja az, hogy hírnevét növelje, és méltóvá váljon őseihez. És pontosan ez az olvasó benyomása: az a tudatos imázsépítés, amely itt kibontakozik a polübioszi leírásból, nagyon hasonlít arra, ahogy az idősebb Africanus felhasználta a vallást ugyanerre. Ugyanakkor nyilván sokkal kevésbé irritáló és veszélyes az elit többi tagja számára, mint az istenekkel fenntartott szoros kapcsolat hangsúlyozása.

SCIPIO HÍRES ÁLMA

Kr. e. 149-ben, a harmadik pun háború első évében Massinissa királyt felkereste a negyedik legio egyik frissen Afrikába érkezett katonai tribunusa. Az agg uralkodó sírva ölelte át a római arisztokratát, és így üdvözölte: „Hálát adok neked, dicső nap, és nektek is többi égilakók, hogy mielőtt elköltözöm ebből a földi életből, láthatom országomban és házamban P. Cornelius Scipiót, akinek már nevétől is boldogság fog el, mivel soha nem vész ki lelkemből annak a másik kiváló és legyőzhetetlen férfiúnak az emléke.” (Cicero: Az állam, 6. 9. Havas László fordítása)

Cicero vezeti be ezzel a jelenettel a *De Re Publica* utolsó könyvében Scipio híres álmát, amely a hazát szolgáló nagy államférfiak igazi, a földi lét végével kezdődő jutalmát mutatja meg. Az álomban beszélgető két Scipiót, akik a való életben nem találkoztak (Africanus Minor két éves volt, amikor Maior 183-ban meghalt), összekapcsolja az öreg barbár király, aki fiatalon együtt harcolt ugyanezen a földön a zamai győzovel, és élete végén még az unokájával is találkozhatott. Massinissa még ebben vagy a következő évben meghalt, nem érte meg a fiatalabb Scipio hatalmas győzelmét, amellyel ő is kiérdemelte az Africanus nevet.

KARTHÁGÓ ÉS NUMANTIA

Scipio beosztott tisztként érkezett Karthágó falai alá, de ott rendkívül hatékony szervezőnek, jó diplomatának és bátor parancsnoknak bizonyult. Alkalmassága a tehetetlen főparancsnokok mellett csak még nyilvánvalóbb volt, s ennek híre természetesen Rómába is eljutott: 147-re Scipiót választották consulnak – jóval a hivatalos korhatár előtt –, akit már a neve is arra predesztinált, hogy ő győzze le végleg Kartagót. Első dolga az volt, hogy elvágja Kartagó minden utánpótlási vonalát, ezért egy hatalmas töltéssel lezárta a kikötőt, és hermetikusan elszigetelte a védőket. Néhány hónap éheztetés után pedig a rómaiak lerohanták a várost. Többnapos rendkívül véres utcai harcok következtek, míg végül Karthágó elesett. Az ostrom után a füstölgő romok fölött ját-

szódott le egy nagyon híres jelenet, amelynek exemplum volta túlnyúl a római történelmen. Scipio felidézte magában a korábbi nagy városokat és birodalmakat, amelyek mind elbuktak: Ilion, az asszírok, a médek, a perzsák, a makedónok, Karthágó... És ezután elárulta, hogy az emberi sors forgandóságát látva Rómát félti.

Scipio ezzel a győzelmével saját jogon is megszerezte az Africanus melléknevet. A Numantinust Ibériában fogja elnyerni. Hispania elfoglalása és pacifikálása hosszabb és keservesebb munka volt, mint a punok kiűzése onnan: a Kr. e. 2. században szinte folyamatosak voltak itt a harcok. Különösen súlyos kudarc érte a rómaiakat a százharmincas években egy Numantia nevű városnál. A Róma tekintélyén esett csorba kiküszöbölésére Scipiót újra con-

A NUMIDA AENEAS | MASSINISSA

Scipio Afrikában aratott győzelmében nagy szerepük volt a numida lovasoknak, akiket egy fiatal barbár király, Massinissa vezetett. A numidák harcias és kiváló lovasok voltak, törzseik hatalmas területen éltek Karthágótól nyugatra. Massinissa, a numida területek keleti felét uraló király fia és örököse Karthágóban nevelkedett, művelt volt, megtanult görögül is. Hispaniában ő vezette a punokkal szövetséges numida lovasokat, akiknek döntő szerepük volt a két Scipio, a későbbi Africanus apjának és nagybátyjának vereségében.

A fiatal Scipio is újra és újra szembekerült Massinissa lovasaival, és mindkét fiatalember megtanulta értékelni a másik tehetségét. Forrásaink szerint

Massinissa már Hispaniában eldöntötte, hogy a rómaiakhoz, pontosabban Scipióhoz akarja kapcsolni a maga és országa sorsát Karthágó helyett, ezért találkoztól kért a római hadvezértől, ahol ígéretet tett: ha Scipio átkel Afrikába, csatlakozik hozzá. A pálfordulás mögött részben a rómaiak hispaniai sikerei álltak, illetve biztos nagy hatást gyakorolt rá Scipio hadvezéri tehetsége és karizmatikus egyénisége is.

Az eseményeknek persze más olvasata is lehetséges: míg a numida herceg Hispaniában harcolt, apja, a király meghalt, és a nyugati numidák királya, Syphax elfoglalta a keleti királyságot. Az apja halálhírére hazasiető trónörökös Massinissából száműzött lett. Syphax koráb-

ban mind a rómaiaktól, mind a punoktól próbált egyenlő távolságot tartani, de a keleti (tehát Karthágóval szomszédos) numida területek elfoglalása csak Karthágó engedélyével és biztatására volt elképzelhető. Vagyis a punok, akiknek a rómaiakkal háborúzva égető szükségük volt a numidák támogatására, elárulták Massinissát Syphax támogatásáért cserébe. Massinissa pedig ezek után királysága visszaszerzését csak Róma győzelmétől remélhette.

Forrásainkban nagyon nagy szerep jut egy karthágói nőnek, a gyönyörű és művelt Sophónibának. Ő Hasdrubal, a tekintélyes pun hadvezér lánya volt, akit apja Massinissának ígért. Ám míg a fiatal numida Hispaniában harcolt, a karthágóiak a

lányt Syphaxhoz adták, hogy megnyerjék őt a maguk számára, az idős uralkodót ugyanis elbűvölte a gyönyörű, fiatal Sophóniba.

Massinissa rögtön csatlakozott az Afrikába átkelő Scipióhoz, és jelentős szerepe volt már a zamai csata előtti harcokban is. 203-ban egy csatában Scipio alvezére, Laelius és Massinissa összecsapott Syphaxszal, és az öreg király fogságba esett. Massinissa, aki jól ismerte népét, megkötözött ellenségével annak fővárosához, a bevehetetlen Cirtához vágatott. A legyőzött, fogoly király látványa meghódolásra készítette a várost, amely megnyitotta kapuit Massinissa előtt.

A győztes numida vezér a palotában találkozott hajdani jegyesével, legyőzött ellensége fe-

sulnak választották (134). Karthágó elfoglalója most is pedáns szervezőnek bizonyult, először is rendet csinált a már régóta ott állomásozó seregben, majd a megfegyvelzett katonákkal és a mozgósított ibériai szövetségesekkel szabályos erődrendszert emelt a város köré. Csatába nem bocsátkozott ezzel a szabadságszerető, kis barbár néppel (ahogy az ellenállásukat amúgy elítélő Appianosz jellemzi őket), csak visszaverte az építőkre kicsapó kisebb egységeket, míg végül teljesen elvágtá a külvilágtól Numantiát.

Nem is ostrommal, hanem éhezéssel kényszerítette megadásra a várost, amelynek lakói, miután minden élelem elfogyott, bőröket főztek meg, a következő állomás pedig a kannibalizmus volt. Appianosz szerint először a halottakat, utána a legyengült betegeket ették meg. Mire megadták magukat (133) – már akik, mert sokan inkább az öngyilkosságot választották –, teljesen elállatiasodtak, mosdatlanok voltak, hajjuk, szakálluk, körmük nyíratlan. *„Ugyanakkor volt valami félelmetes a tekintetükben: a harag, a fájdalom és*

a kimerültség kifejezése, valamint annak a tudata, hogy embert ettek.” (Appianos VI. 423. Forisek Péter és Hahn István fordítása)

A HADSEREGREFORM ELŐSZELE

Ennek a háborúnak, amellet, hogy bepillantást enged a birodalomépítés nem túl vidám részleteibe, van még egy érdekessége. Scipio nem a katonaköteles polgárok közül sorozta seregét (azt a kontingenst, amellyel kiegészítette a már Numantiánál állomásozó csapatokat), ugyanis nem volt elegendő megfelelő cenzussal rendelkező polgár, mivel más hadszíntereken – például Szicíliában a rabszolgák ellen – harcoltak. Ezért önkénteseket toborzott, akiket a szövetséges városok és királyok küldtek számára, és ezeket a csapatokat kiegészítette a saját clienseiből és barátjaiból szervezett egységgel.

Ez jól mutatja, hogy Marius reformja majd nem a semmiből jön, hanem inkább egy különböző formákban már létező gyakorlat szisztematikus alkalmazása lesz. A különbség azonban még érdekesebb: Marius a plebs körében népszerű *homo novus*-ként a nincstelenekeket mozgósította, a régi, nagy múltú arisztokrata család sarja pedig a kapcsolatrendszerét és te-

kintélyét. Tegyük hozzá: Marius módszerével sokkal nagyobb sereget lehetett felállítani, Scipio önkéntes seregének létszáma nem érte el az ötezer főt.

Scipio utolsó éveit a híres sógorai – felesége, Sempronia testvérei –, Tiberius és Caius Gracchus reformtörekvései által kiváltott politikai vihar határozta meg. Idősebb sógora halálakor még távol volt Rómától, de a római belpolitikába visszatérve állást kellett foglalnia, s nem titkolta, hogy nem ért egyet Tiberius Gracchus reformjával és alkalmazott módszereivel. Ő karolta fel a földosztó bizottsággal szemben az itáliai szövetségesek ügyét is, akik károsultjai voltak a földosztás visszasságainak. A földreformmal való szembefordulása forrásaink szerint felemésztette korábbi népszerűségét. Halála (129) az ókor egyik rejtélye. Még viszonylag fiatalon, 56 évesen egy reggel holtan találták a szobájában, külsérelmi nyomok nem voltak, de barátai gyilkosságra gyanakodtak. Sorsa élete legvégén is összecseng azonos nevű nagyapjával: ahogy a Rómától távol, belső száműzetésben meghalt Africanus Maiornak sem volt nyilvános ünnepi temetése (*pompa funebris*), úgy unokáját is csendben temették el. ♦

leségével, Sophónibával. A lábai elé boruló nőnek csak egyetlen kérése volt hozzá: ölje meg őt, ne hagyja, hogy a rómaiak kezére jusson. Az elbűvölt Massinissa azonban egészen más módon akarta megmenteni Sophónibát a megalázó római fogságtól, hogy láncrea vert királynéként Scipio diadalmenetének egyik attrakciója legyen. Még aznap, mielőtt a gyalogsággal Laelius is megérkezett volna, feleségül vette a karthágói fiatalasszonyt.

Scipio rendkívül határozottan, de tapintatosan lépett fel: Massinissának mint barátja az önuralom fontosságát, mint parancsnoka a rómaiaknak a karthágói foglyokra való kizárólagos jogát hangsúlyozta. A numida vezér meghajolt Scipio akarata előtt, ugyanakkor megpróbálta a nőnek tett ígéretét legalább részben teljesíteni, és egy levél kíséretében méregpoharat küldött felesége sátrába. Férje küldötté-

től Livius szerint ezekkel a szavakkal vette át a kelyhet Sophóniba: *„Elfogadom ezt a menyegzői ajándékot, még hálás is vagyok érte, ha ez a legtöbb, amit férj a feleségének nyújtani tudott. Azért közöld velem, hogy szívesebben haltam volna meg, ha nem a sírom küszöbén kötök házasságot.”* (Livius XXX. 15. Kopeczky Rita fordítása)

Massinissa tehát – a történet szerint – megtagadta fellobbanó szerelmét, s inkább a rómaiak iránti hűséget, végső soron a numida királyságot választotta. Ha az elárult, öngyilkosságba kényszerített, tragikus karthágói nőalak Didót idézi meg az olvasó előtt, akkor az államérdeket és a kötelességet a szerelem elé helyező Massinissának Aeneas szerepe jut. Sophóniba történelmi alak, izgalmas szereplője

a Kr. e. 3. századnak, jó lenne többet tudni róla.

Livius azonban, aki rendkívül színpadias szerző, és különösen kedvel „színpadra állítani” tragikus női sorsokat, ebben az esetben is kilép a történetírás keretei közül. Még azt a hivatalos aktust is, amellyel Scipio Massinissát a numidák királyává teszi, ehhez a tragikus történethez kapcsolja: *„Másnap Scipio, hogy Massinissa figyelmét elterelje friss gyászáról, fellépett a fővezéri emelvényre, és gyűlésbe hívta seregét. Itt üdvözölte Massinissát első ízben királynéként, rendkívüli dicsértekkel halmozta el, és aranykoszorúval, arany áldozótállal, curulisi székkal, elefántcsont joggal, hímzett tógával és pálmadíszes tunikával ajándékozta meg.”* (Livius XXX. 15. Kopeczky Rita fordítása)

HEGYI W. GYÖRGY

A GRACCHUSOK

REFORMEREK VAGY A RES PUBLICA ELLENSÉGEI?

A Gracchus testvéreknek mindenük megvolt, amire Rómában egy fényes karrierhez szükség lehetett: előkelő család, a nobilitas egészére kiterjedő kapcsolati háló, megfelelő vagyon, jó neveltetés és kiváló képességek. Ahelyett azonban, hogy consulként és triumpháló hadvezérként szereztek volna hírnevet maguknak – mint felmenőik –, fiatalon, még pályájuk elején véres utcai harcokban lelték halálukat. Fellépésük és haláluk nyitánya volt a köztársaság utolsó korszakának, a polgárháborúk korának.

A Gracchus testvérek apja, Tiberius Sempronius Gracchus kétszeres consul (Kr. e. 177 és 163), censor és sikeres hadvezér volt, anyjuk pedig Scipio Africanus lánya. Házasságaik révén a legelőkelőbb családokkal kerültek rokonságba, húgukat pedig Scipio Aemilianus (adoptált unokatestvérék) vette el. Családjuk ugyan eredetét tekintve plebeius volt (másképp nem is lehettek volna néptribunusok), de már hosszú generációk óta a nobilitashoz tartozott. Mint minden arisztokrata ifjút, neveltetésük őket is a katonai és politikusi életpályára készítette fel. Minden forrásunk hangsúlyozza kiemelkedő műveltségüket (ez elsősorban a görög nyelvben, irodalomban és filozófiában való jártasságukat jelenti), továbbá hogy koruk legjobb szónokaivá váltak, ami a népgyűlési és senatusi beszédeken keresztül működő római politikában a jó politikusok egyik legfontosabb eszköze és ismérve volt. 17-18 éves korukban pedig megkezdték katonai szolgálatukat. Rómában a quaestorságra, amely belépő volt a már nagyobb hatalommal járó magistraturákhoz, csak 10 évnyi katonáskodás után lehetett pályázni (háborúk híján is 10 évig az állam rendelkezésére kellett állni). A fiatal arisztokraták – a következő évtizedek háborúinak majdani hadvezérei – harctéri tapasztalataikat a parancsnokok környezetében, „adjutánsként” szerezték, de a tényleges harcokból is kivették a részüket.

TIBERIUS GRACCHUS

Az öccsénél 9 évvel idősebb Tiberius sógora, Scipio Aemilianus Africanus Minor parancsnoksága alatt 147-ben esett át a tűzkeresztségen Karthágó ostrománál. Forrásaink szerint személyes bátorságával és fegyelmezettségével kiemelkedett a fiatal tisztek közül. Pályája szempontjából viszont fontosabb egy másik, súlyos kudarccal járó háború. Már quaestorként szolgált a numantiaiakkal nem bíró Mancinus consul alatt Hispaniában, ahol 145-ben a fegyelmezetlen római sereg szégyenletes helyzetbe került, bekerítették, és szabad elvonulásának ára a Numantia függetlenségét elismerő szerződés volt, amelynek megkötésében nagy szerepet játszott a fiatal Gracchus.

A rómaiak csak igazságos és az isteneknek tetsző háborúkat (*bellum iustum et pium*) viseltek, és természete-

SENATUS CONSULTUM ULTIMUM

A reformerek elleni radikális felépést – több ezer ember lemészárlását – egy sajátos és először ekkor alkalmazott politikai eszköz, a *senatus consultum ultimum* (a „senatus legvégső határozata”) tette lehetővé. A senatusnak ez a határozata szükségállapotot teremt, pontosabban (mivel joga csak erre van) megállapítja, hogy veszélyben van a Város, és ez indokoltá teszi rendkívüli intézkedések foganatosítását. A consulok a hatalmukat korlátozó szokásokat és törvényeket – elsősorban a *ius provocationis*, a népgyűléshez való fellebbezés jogát – is áthághatják, és minden eszközt bevethetnek a haza megmentésére. Mivel a *senatus consultum* nem törvényerejű, a senatus lényegében csak politikai támogatásáról biztosítja a rendkívüli lépéseket megtevő consulokat, tehát nem jogi, hanem politikai intézményről van szó.

sen ezeket mindig meg is nyerték, hiszen hogyan lehetne elveszíteni egy olyan háborút, amelyet az istenek támogatnak. Ebből két dolog következett. Az egyik, hogy minden vesztes csata után kiderült: valami hiba történt a jóslatkérésnél vagy valamelyik másik szertartás során. A másik, hogy ki kellett találni egy módszert arra az esetre, ha egy, a római érdekeknek nem megfelelő, az ellenség által kikényszerített fegyverszünetet fel akartak rúgni, hiszen az istenek előtt tett eskűn nem lehetett csak úgy egyszerűen túllépni.

A megoldás a szerződést kötő hadvezér kiszolgáltatása lett. Meztelenül, megkötözve átadták az ellenségnek, mondván, hogy jogtalanul kötötte meg a megállapodást, annak ódiúmat nem Rómának, hanem csak neki kell viselnie, és igazából már nem is a rómaiakhoz, hanem az ellenséghez tartozik. Numantia esetében a senatus nemcsak a kudarcért és a megalázó szerződésért felelős consult, hanem annak quaestorát, Gracchust is fel akarta áldozni, amittől Plutarkhosz szerint csak a nép és sógora közbenjárása mentette meg. Tiberius későbbi politikájának az a jellegzetes vonása, hogy a senatustól függetlenül, illetve annak ellenében valósítja meg törekvéseit, talán nem volt független ettől a megalázó élménytől sem.

Már az ókori történetírók összekapcsolták a hispaniai tapasztalatokat Gracchus néptribunusi fellépésével és földtörvényjavaslatával (133). Ezek szerint az elegendő besorozható polgár hiánya, a hazájuktól távol harcoló polgárkatonák motivátlansága és általában a hadsereg kudarcai ébresztették rá a fiatal arisztokratát a római társadalom és gazdaság egyik nagy problémájára, a földkérdésre. Ebben a korban a legnagyobb és legbiztosabb „üzlet” a földbirtok volt, a föld jelentette a legmagasabb presztízsű vagyont. A társadalom elitje nagybirtokosokból állt, és ez nemcsak a senatori rendre, hanem az ún. lovagokra, Róma második, a társadalom többi csoportjától mind vagyona, mind előjogai révén elkülönülő csoportjára is igaz volt. Ha valaki bankügyletek vagy távolsági kereskedelem révén is szerezte az első milliőit, vagyonát, amint lehetett, földbirtokokba fektette.

Ezt a folyamatot felerősítette a háborúk miatt rendelkezésre álló nagy tömegű és ezért viszonylag olcsó rabszolgá-munkaerő, s az eredmény nagymértékű földbirtok-koncentráció lett, amely értelemszerűen a kisbirtokok

számának radikális csökkenésével járt. Márpedig a római társadalom és hadsereg gerincét a kisbirtokosok alkották, azok a földművesek, akik fel tudták szerelni magukat egy legionarius fegyverzetével. 10-12 iugerum (egy iugerum körülbelül egynegyed hektár) volt az a birtokterület, amely optimális esetben már el tudott tartani egy legiónariust családotul.

A FÖLDTÖRVÉNY

Tiberius Gracchus megoldása a problémára egy régi törvény felújítása volt. A rómaiak az Itáliában meghódított területek jelentős részét állami földdé (*ager publicus*) nyilvánították és bérbéradással hasznosították. Elvben bárki bérelhetett ezekből, azonban gyakorlatilag a gazdagok vették nagy tagokban bérbé, és például legelőként hasznosították. Volt egy régi törvény, amely az egyetlen személy által bérelhető földterület nagyságát 500 iugerumban korlátozta, ezt akarta Gracchus felújítani, ennek révén visszaszerezni az állami földek jelentős részét, az így keletkezett földalapról pedig kielégíteni a nincstelenek földigényét.

A törvényjavaslatot óriási fölzúdulás fogadta – ahogy forrásaink írják – a gazdagok részéről, ami érthető, hiszen ezeken a földeken komoly beruházásokat eszközöltek vagy például hozományként adták tovább. Volt azonban a törvényjavaslatnál még egy probléma: Tiberius Gracchus – felhasználva néptribunusi hatalmát – ezt az óriási horderejű kérdést rögtön a nép elé vitte, anélkül hogy előtte a politikai elit zárt körben megvitathatta volna és dönthetett volna fölé. Ezzel megszegte az arisztokratikus köztársaság egyik alapszabályát: a politikát a senatusból ki-vitte a népgyűlés elé. Más kérdés persze, hogy egy ennyi érdeksérellemmel járó ügyet, amelyben a társadalomnak a legjobb érdekérvényesítő képességgel rendelkező része szenvedett kárt, lehetett volna-e másképp intézni.

Mindenesetre Gracchus – akinek terve mögött a nagyobb súlyú politikusok közül csak néhány állt – szembe-került a senatus nagy részével. Ellenfeleinek ugyanakkor volt egy nagyon kényelmes eszköze arra, hogy a törvényjavaslatát megakadályozza: egy másik néptribunus vétője (közbelépési joga). A másik néptribunus, Marcus Octavius vétőjével gyakorlatilag a senatus elé kerülhetett volna egyeztetésre az ügy, a nobilitas visszavehette volna az irányítást a kérdés fölött. Ekkor azonban Tiberius Gracchus váratlan húzáshoz folyamodott: megszavaztatott a népgyűléssel egy olyan törvényt, amely Octaviust megfosztotta tribunusi tisztségétől, mondván, az a politikus, aki a nép ellenében cselekszik, nem lehet a nép tribunusa.

Ezek után a földtörvény törvényerőre emelkedett, továbbá létrehoztak egy háromtagú bizottságot (tribunviratust) a földosztás lebonyolítására. Ennek a nagy hatalmú és felelős-ségű bizottságnak Tiberius Gracchus, az öccse, Gaius és Tiberius apósa, Ap-pius Claudius lettek a tagjai. Ekkoriban érkezett meg a hír Rómába, hogy meghalt Attalos, Pergamon királya, és végrendeletében a római népre hagyta országát, valamint gazdag kincstárát. Gracchus rögvést törvényjavaslatnál állt elő: a kincseket osszák szét a most földbirtokhoz jutottak között, hogy a kapott összeggel felszerelhesék a gazdaságukat. Ez megint csak kifejezetten durva támadás volt a senatus ellen, hiszen hagyományosan ennek a területnek a hatáskörébe tartoztak mind a kül-, mind a pénzügyek.

Gracchus, hogy megőrizze politikai súlyát és mozgásterét, a következő évre is jelöltette magát néptribunusnak, ami nem teljesen példa nélküli a római politikai életben, de mindenképpen szokatlan és normaellenes. A földtörvény elfogadtatása körüli vihar még el sem ült, amikor ez az ügy újra fenekestül felforgatta a római közéletet. A népgyűlési viták nyílt erőszakba tolkolltak, Gracchust és több száz hívét a senatorok egy csoportja által vezetett csapat agyonverte.

„A KIRÁLYGYILKOSSÁG”

A ránk maradt forrásoknak van egy érdekes vonása: vagy királyságra töréssel vádolják Gracchust, vagy próbálják tisztára mosni őt ez alól a vád alól, mondván az csak pletykákon, illetve félreértésen alapult. A vád, amennyire több mint kétezer év távolából meg lehet ítélni, teljesen alaptalan volt. Ugyanakkor megfelelő eszköznek bizonyult Gracchus politikájának támadására, illetve a gyilkosok felmentésére és a köztársaság megmentőivé stilizálására. Hazugság volt, de mint minden „jó” politi-

kai hazugságban, ebben is volt valami féle logika, és így alkalmas lehetett arra, hogy legalább a gyilkosok híveivel el lehessen fogadtatni ezt a szörnyű lépést. A királyság és a plebeiusok támogatása között ugyanis erős kapcsolatot feltételez a római (arisztokrata) politikai gondolkodás és az ezt tükröző történetírás.

Ez a reláció logikusan következik két alaptétel egymás mellé helyezéséből: 1. a nép és a senatus (vagy a plebeiusok és a patriciusok stb.) szemben áll egymással; 2. a királyság és az arisztokratikus köztársaság (a király és az arisztokraták) szemben állnak egymással. Ezekből a tételekből következően a király és a nép „természetes szövetségese” egymásnak. Mindemögött ott van a görög történetíróktól átvett kézenfekvő túranoszmodell is (például Peiszisztratosz és Attika legszegényebb körzetének kapcsolata, pontosabban ennek hagyománya), illetve az a tényleges, majdnem minden oligarchikus rendszerben megtalálható politikai szisztéma (vagy legalábbis az ettől való félelem), hogy az arisztokraták közötti kényes hatalmi egyensúly „sportszerűtlenül” felborítható a szélesebb tömegekből szervezett bázis segítségével. Tehát aki a népnek

kedvez, az népszerűsége töre, hogy ezzel királyságra törekedjen.

GAIUS GRACCHUS

A fiatalabbik testvér pályájának indulása hasonló volt bátyjához (és a többi római arisztokrata fiatalemberéhez): katonáskodás, majd quaestori szolgálat egy consul mellett Szardínián. Rómába visszatérve belevetette magát a nagypolitikába, mozgásterét jelentősen megnövelte, hogy bátyja halála után a római törvények már lehetőséget adtak a néptribunátus egymás utáni években való többszöri viselésére is. Ezt kihasználva 123-ban és 122-ben is elnyerte ezt a tisztséget, és törvényjavaslatok sorát terjesztette a népgyűlés elé. Tiberius egyetlen kérdésben találta meg a társadalmi, politikai, katonai bajok kulcsát: a kisbirtokosi réteg meggyengülésében. Gaius – bátyja nyomdokain haladva – rájött, hogy sokkal komplexebb programra van szükség, Róma problémái önmagukban már nem kezelhetők. A reformok összességéből ugyanakkor egy olyan, a senatusszal szembeni politikai stratégia is kibontakozik, amely minél

CORNELIA, A GRACCHUSOK ANYJA

Cornelia az első olyan nőalakja a római történelemnek, akiről eleget tudunk ahhoz, hogy portréját megrajzolhassuk. Információink viszonylagos bősége annak a kiemelt helynek köszönhető, amelyet ez az arisztokrata nő a rómaiak emlékezetében kivívott magának. Ezt a helyet elsősorban fiainak történelmi szerepe és tragikus sorsa biztosította számára, ugyanakkor Róma patriarchális társadalmában a személyére irányuló meglepő érdeklődést jelentős részben saját magának, tehetségének, műveltségének és ambíciójának köszönhetette. Személyének jelentőségét, a kortársakra és az utókorra gyakorolt hatását jól mutatja az is, hogy alakja köré számos legenda szövődött, exemplumok főszereplője lett. Ezek a példázatok ugyan megnehezítik egy hiteles portré megrajzolását, ugyanakkor segítenek megérteni azokat az értékeket és szerepeket, amelyeknek egy római matrónának meg kellett felelnie.

Cornelia Kr. e. 190. körül született Scipio Africanus Maior, a zamai győző lányaként. Édesapját még kislány korában elveszítette. Édesanyjáról nem sokat tudunk, de egy történet arról, hogy milyen jó feleség volt, vele kapcsolatban is fennmaradt: férje halála után gondoskodott annak szeretőjéről is, egy fiatal rabszolgányról. Nem tudhatjuk, hogy apjának, Hannibál legyőzőjének politikai bukása milyen nyomokat hagyott a kislány Corneliában, mindenestre fiai ugyanazt a politikai rendszert támadták néptribunusként, amely Scipio bukását is okozta. Cornelia nemcsak komoly vagyonát és előkelő származását köszönhetette a szülői háznak, hanem különleges műveltségét is. Olyan otthonban nevelkedett és későbbi hosszú özvegysege alatt maga is olyan házat vitt, ahová nemcsak arisztokraták, hanem római, valamint görög tudósok és művészek is bejáratosak voltak.

Férjével, a nála jóval idősebb Tiberius Sempronius Gracchusszal való házassága rendkívül termékeny volt, forrásaink szerint tizenkét

gyermekük született, de csak két fiú és egy lány élte meg a felnőttkort. Férje halálával kapcsolatban fennmaradt egy érdekes történet. Egyszer elfogtak két, a házaspár ágyából előtekerülő kigyót, egy nőtényt és egy hímet, ami a rómaiak számára értelmezendő előjel volt. A családfő a haruspexekhez, a béljósokhoz fordult, akik azt mondták, hogy nem szabad sem megölni, sem elengedni a két kigyót, hanem egyiket engedjék el, a másikat üssék agyon. Ugyanakkor a házaspár és a kigyók sorsa össze van kötve: egyikük hamarosan meghal az agyonütött kigyó nemének megfelelően. Gracchus a felesége iránt érzett szerelme és az asszony fiatalága miatt a nőtényt kigyót engedte el, és nem sokkal később meg is halt.

A történet, amely vallástörténeti szempontból is nagyon érdekes, Cornelia korai özvegységének és hosszú élete végéig kitarító hűségének ad méltó kezdetet. Cicerótól tudjuk, hogy erre a történetre Gaius Gracchus is hivatkozott beszédeiben, tehát Gaius felhasználta apja áldozatát és anyja arra való érdemességét saját imázsának erősítésére. (A római politikusok ki is adták a fontosabb beszédeiket, hogy azokkal még több embert érjenek el, ezért maradhattak azok fenn és kerültek be a szónokiskolák tananyagába is, ha elég nívósak voltak.)

Gracchus halála után Cornelia nem ment férjhez újra – pedig állítólag még Egyiptom uralkodója, VI. Ptolemaiosz is megkérte a kezét –, hanem gyermekei nevelésének szentelte az életét. A rómaiaknak erre külön fogalmuk is volt: az *univira*, „egyetlenférjű” megtisztelő címet érdemelték ki a férjükhöz annak halála után is ragaszkodó matronák. Ennek a hosszú, fél évszázados özvegységnek óriási szerepe volt Cornelia különleges státuszában. Az özvegyiség volt ugyanis az az állapot ebben a korban, amely egy gazdag és tehetséges nőnek a legnagyobb függetlenséget biztosította. Igaz, ő a társadalmi rangját, kapcsolatrendszerét fiai támogatására, majd haláluk után emléküik

több társadalmi csoportot és ügyet igyekszik megnyerni magának, illetve kivonni a Rómát irányító testület hatalma alól.

Természetesen első lépései egyike szimbolikus politikai gesztusként bátyja földtörvényének felújítása. A földosztó bizottság munkája amúgy Tiberius halála után is folytatódott, a meggyilkolt testvér helyére Gaius apósa került. Gaius hivatalba lépésével azonban újabb lendületet kapott az ügy, és nagyszabású telepítési tervek indultak Dél-Itáliában, sőt az év végén törvény született arról, hogy a lerombolt Karthágó helyén megalapítják Iunonia coloniát, ahol több ezer család jutott volna az itáliai kisbirtokok méretéhez képest jelentős területekhez.

A coloniákba való kitelepülés inkább csak a vidéken élő szegényebb rétegeknek jelentett vonzó lehetőséget, a Rómába beköltözött nincstelének, az ún. római proletariátus többsége már nem akarta feladni egy-két generáció alatt megteremtett egzisztenciáját, bármilyen szűkös volt is az. A nagyváros már az ókorban is több munkalehetőséget és a felemelkedés ígérését jelentette az emberek számára, de nagy súllyal esett

latba az a sokak számára vonzó életforma is, amit nyújtani tudott. Ez különösen igaz volt Rómára, egy hatalmas birodalom politikai és gazdasági központjára. Gracchus a városi szegényebb rétegek helyzetének javítására gabona-törvényt fogadtatott el, amely állami segítséggel alacsony és stabil gabonaárakat biztosított. Több intézkedése a köz-katonák helyzetének javítását szolgálta, de jelentősen bővítette és javította Itália úthálózatát is, továbbá rendezte a legújabb provincia, Asia adózását. Az innen származó jövedelem – a birodalom egyik leggazdagabb területéről van szó – nagy részét Róma gabonaellátására, illetve a földosztásra fordították.

A Kr. e. 2. századra az üzletemberek és befektetések számára az állam, illetve az állam által uralt területek jelentették a legnagyobb és legbiztosabb hasznot hajtó üzleti lehetőségeket (állami építkezések, a hadsereg ellátása, állami területek bérlése, bányák stb.). Az állami pénzek elköltésére és kezelésére társaságok, *societasok* alakultak, ezek voltak a *societas publicanorumok*, amelyek „pályázhattak” az adott gazdasági feladatra. Róma ekkor még nem épített ki apparátust az állami bevételek keze-

lésére se, ezeket is társaságokba tömörült magánbefektetők működtették. Gaius Gracchus ezt a rendszert vezette be Asia provinciában is. A *societas publicanorumok* (emiatt a tevékenység miatt szokás „adóberlő társaságnak” fordítani) rendszerének előnye, hogy nem növeli az államapparátust, a bürokráciát, hátránya, hogy megfelelő ellenőrzés híján visszaélésekhez, a provincia lakóinak kizsákmányolásához vezethet.

Nagyon fontos lépés volt a lovagrend bevonása a politikába: a provinciákban történt visszaélések miatt perbe fogott magistratusok ügyeiben ők bíraskodhattak. Ezek az ún. zsarolási perek voltak a politikailag legnagyobb horderejű ügyek (volt consulokat, praetorokat állítottak bíróság elé), amelyek – mai kifejezéssel élve – „tematizálták a közbeszédet”, és így a politikai harcok egyik fő terepét jelentették. De ennek a lépésnek még nagyobb volt az elvi jelentősége, ugyanis a senatus hatalmi monopóliumát törte meg, miközben megoldást kínált az állami ügyek rohamosan növekvő számára. A probléma – a lovagrend részvétele az állam irányításában, illetve a káderhiány a bírói és egyéb posztokon – végigki-

ápolására fordította. De vajon politizált-e Cornelia? Mekkora befolyása volt fiaira? Egyetértett-e azok törekvéseivel?

Ezek a kérdések már az ókori szerzőket is izgatták, és Plutarkhosz megőrizte az erre vonatkozó ellentétes véleményeket: „Gaius Gracchus hozzákezdett, hogy új párhíveket toborozzon magának a consul ellen. Mondják, hogy ez alkalommal anyja is segédkezett neki zendülésre törvő előkészületeiben; titokban idegeneket bérelt fel és aratómunkásokként Rómába küldte őket. Erre vonatkozólag homályos célzások találhatók Corneliának fiához intézett leveleiben. Mások viszont azt állítják, hogy Cornelia helytelenítette ezt az egész tevékenykedést.” A fiaival való levelezése, ha fennmaradt volna, rendkívül izgalmas kordokumentum lenne, de sajnos a hagyomány csak két, Gaiushoz írt rövid töredéket őrzött meg belőlük.

Az első töredék inkább egyetértést tükröz, de józanságra int: a bosszú helyes lehet, de néha jobb lemondani róla – üzeni Cornelia a fiának. A második töredék, bár állítólag ugyanabból a levélből származik, teljesen más hangvételű, egyszerre keményen és melodramatikusan bírálja fia politikáját és törekvéseit. „Hadd esküdjem meg ünnepélyesen, hogy Tiberius Gracchus gyilkosait kivéve egyetlen ellenség sem okozott nekem akkora szomorúságot és akkora szenvedést, mint amekkorát te ezekkel a cselekedetekkel. [...] és istentelenségnek kellett volna tartanod, hogy bármiféle nagy dolgot akaratom ellenére cselekedj, kiváltképpen azért, mert életemből már csak egy arasznyi van hátra. Hát még ez a rövid idő sem óvhat meg

tőle, hogy ellenem fordulj, és az állam romlására törj? [...] Mikor kezdünk már el restelkedni, hogy bajba kevertük és feldúltuk államunkat? De ha ez már sohasem fog bekövetkezni, legalább akkor pályázz a néptribunusságra, amikor én már nem leszek!”

Ez az egyszerre szívhez szóló és keserű szavakkal operáló szöveg nyilvánvaló hamisítvány, valamikor az első században keletkezhetett, még az sem kizárt, hogy eredetileg egy szónokiskola gyakorló feladataként. Gyönyörű (bár közhelyes) szónoki fogás a szenvedő szülő és a szenvedő állam párhuzamba állítása. A rómaiak számára az egyik legfontosabb értéket, a *pietast* mozgósítja az olvasóban. A *pietas* előírja a rómaiak számára, hogy mindent, amivel tartoznak, adjanak vissza a szüleiknek, a hazájuknak és az isteneknek. Tehát sokkal logikusabb optimatapárti hamisítványként olvasni. Főképp, mivel nem túl valószínű és a többi forrásunk sem igazolja, hogy ekkora nézetkülönbség lett volna anya és legkisebb fia között. Ezek természetesen nem döntő érvek. Amit azonban kicsit nagyobb bizonyossággal állíthatunk a forrásaink alapján, hogy Cornelia hosszú életének utolsó húsz évét „politikai szalonjában” fiai emlékének szentelte, akikről úgy beszélt, mintha a régi Róma hősei lettek volna.

sérte a köztársaság utolsó évszázadát, és végleges megoldása csak Augustus principatusában született meg.

Az *ager publicus* visszavétele és újraosztása súlyos konfliktusokhoz vezetett az itáliai szövetséges városokkal, különösen azok elitjével, akik bérlőként hasznosították a városuk térségében lévő római földeket (gyakorlatilag visszabérelték azokat a területeket, amelyeket korábban, meghódításukor Róma elvett tőlük). Az ő képviselőikben lépett fel Scipio Aemilianus is meggyilkolt sógora földtörvénye, pontosabban annak perek és konfliktusok sorát okozó megvalósítása ellen. Scipiót néhány évvel korábban, amikor a Numantia elleni háborúba indult, a szövetséges városok látták el néhány ezer önkéntessel és felszereléssel, most gesztusuk viszonzását várták a nagy tekintélyű politikustól, akitől sógorai radikalizmusa amúgy is távol állt.

Gaius Gracchus erre a konfliktusra is egy nagyszabású és távolba mutató megoldással állt elő, amely a szövetségesekkel való földviták helyett az egész problémát magát, a szövetséges kérdést oldotta volna meg. Második tribunusi éve elején beterjesztett egy törvényjavaslatot, amely római polgárjogot adott volna Róma legfontosabb szövetségeseinek (az ún. latin jogúaknak), de a többi szövetséges státuszát is megemelte volna (ők pedig megkapták volna a latin jogot). Az egy generáció múlva kirobbanó véres szövetséges háború megmutatta Gracchus reformjának helyességét és időszerűségét, de ezt a törvényt az ő korában még nem lehetett keresztülvinni Rómában.

A fiatalabbik Gracchus és csoportja nagyszabású reformpolitikájával szemben ellenfeleik, az optimáták (a „legjobbak”, ahogy ekkoriban kezdték nevezni magukat a római elit tagjai (a senatorok és a volt consulok), akik Róma és saját jövőjük biztosítását a senatus régi tekintélyének megőrzésében látták, nagyszabású offenzívát indítottak. Például Africa helyett Itáliában ígértek több tízezer parcellát a földnélkülieknek, kifogva ezzel a szelet Gracchus vitorlájából. A döntő pont azonban a szövetséges kérdés lett. Ez volt az a kérdés, amelyben az optimátáknak sikerült szembefordítaniuk Gaius Gracchusszal a politikai előjogait féltő római népet. A népgyűléseken zajló egyre viharosabb küzdelmek ezúttal is utcai harcokba torkolltak, amire az ellenfél készült fel jobban. 121-ben Gaius Gracchust és több ezer hívét Opimius consul legyilkoltatta. ♦

A NÉP VÉDELMEZŐI? Néptribunusok

A néptribunusi hivatal volt a római köztársaság legkülönösebb, egyben legsajátosabb intézménye, amely mind funkciójában, mind pedig „jogosítványiban” alapvetően különbözött a res publica többi magistraturájától. Nemcsak Rómában, de más ókori államban sem találhatjuk meg igazi párhuzamát, mint ahogy az is különleges voltát mutatja, hogy – szemben például a consul vagy a senatus fogalmával – ezt a hivatalt később sem használták fel a római mintákhoz oly szívesen visszanyúló modern államok.

A köztársaságnak a néptribunus a leghosszabb ideig működő, de talán legrégebbi hivatala is azok közül, amelyek végigkísérték történetét a Kr. e 1. századig. A consulság, legalábbis kettős formájában sok kutató szerint csak későbbi (Kr. e. 5–4. századi) fejlemény, és maga Livius is említi azt a hagyományt, hogy kezdetben egyetlen vezető, a *praetor maximus* irányította a királyság utáni Rómát.

FORRADALMI INTÉZMÉNY

Ha ez kérdéses is, a consulság hosszú évekre való szüneteltetése az 5. és a 4. században megbízható adatnak tűnik. A Kr. e. 445. és 366. közötti évek majdnem kétharmadában consulok helyett consuli hatalommal felruházott katonai tribunusok (3–6 fő) irányították az államot. Ezalatt azonban a néptribunusok intézménye töretlenül működött, sőt épp az ő működésük eredményeképpen állt vissza (vagy jött létre) a kettős consulság intézménye 366-ban. A néptribunusok jogosítványai (az intézmény külső, jogi felépítése), amelyek alapján cselekedhettek a politikában, a hivatal hosszú, több mint 450 éves története alatt lényegében változatlanok maradtak.

Ez azért különös, mert mindeközben a Város társadalmá és politikája alapvető átalakuláson ment keresztül, arról nem is beszélve, hogy Róma kis városállamból hatalmas birodalommá nőtt. Ez az ellentét még fontosabbá teszi, hogy megértjük a néptribunusság belső, vagyis politikai funkcióit, azokat a konkrét és szimbolikus szerepeket és feladatokat, amelyekkel a rómaiak azonosították a hivatalt. Ezek a szerepek és feladatok pedig nyilván nem lehettek ugyanazok a patricius–plebeius harc közepette, mint ennek a harcnak a plebeiusok sikeres emancipációjával való lezárulása után

vagy a köztársaság történetének utolsó, polgárháborús évtizedeiben.

Az első néptribunusokat forradalmi körülmények között választották meg, ez a tisztség az állam intézményein kívül, sőt azok ellenében jött létre. Az utolsó etruszk uralkodó elűzése után kialakuló állam a patriciusok által uralt nemzetségekre és a szintén tőlük függő cliensekre épült. Rómában azonban olyanok is éltek, akik kívül álltak ezen a struktúrán: nem voltak nemzetségtagnok, ugyanakkor nem akartak (esetleg nem tudtak) egy patricius clienseként integrálódni a római társadalomba. Ez a nagy létszámú csoport – a plebeiusok csoportja –, lényegében kívül találván magát az újjáformálódó államon, nem rendelkezett politikai jogokkal (teljes polgárjoggal), ezért a „rendszer váltás” vesztesévé vált.

A hagyomány szerint Kr. e. 494-ben a plebeiusok, tiltakozva politikai jogfosztottságuk és gazdasági kiszolgáltatottságuk ellen, fegyveresen kivonultak a városból, megszállták a Szent hegyet (Mons Sacer), és megtagadták a sorozáson való részvételt. Megszerveződésük és hatékony közös fellépésük legfőbb eredménye a néptribunusi intézmény lett, vagyis annak kierőszoalása, hogy vezetőik beleszólhassanak az állam plebeiusokat is érintő ügyeibe, illetve szószólóik megvédhessék őket a patriciusok túlhatalmától.

A néptribunusok a *ius intercessionis* („közbelépési” jog) alapján megköthették a consul és a többi magistratus, illetve a senatus kezét, vagyis megakadályozhatták a plebeiusok számára hátrányos döntéseket, a *ius auxilii* alapján pedig segítséget nyújthattak a kényszerintézkedés alá vont polgároknak. Továbbá összehívhatták a plebeiusok gyűlését, ahol javaslatokat terjeszthettek be és vádat emelhettek, de a sena-

tust is összehívhatták bármilyen, a népet érintő ügyben. A néptribunusok „jogairól” beszélünk, de a korai időkben fellépésük, kikényszerített „jogosítványaik” mögött csak a plebeiusok tömege állt, amit tettek, az nem a jogon, hanem a patriciusok által kénytelen-kelletlen elfogadott politikai realitáson alapult.

Ezt tükrözte a néptribunusok *sacro-sanctus* – szent és sérthetetlen – volta is. A kifejezés eredetileg a plebeiusok esküjére megy vissza, akik szentül megfogadták a tribunusaikon esett minden sérelem megtorlását. A néptribunusok hatalmának és személyének vallási színezete ennek a hajdani eskünek a szentségéből is származik, de még fontosabb, hogy kifejezi ennek a tisztségnek a többitől való alapvető különbségét: a tribunusok vallási védelme az állami legitimitás hiányát volt hivatott pótolni.

ÁLLAMI HIVATALLÁ VÁLT

A néptribunatus történetének első szakasza a 3. század elejéig, a patricius–plebeius küzdelmek végéig tart. Ebben az időszakban a tribunusok szerepköre, politikai funkciója világos: képviselniük és védelmezniük kell a plebeiusokat a törvényes (patricius) államhatalommal szemben. A plebeius küzdelmek sikeres lezárulásának azonban két, egymásnak ellentmondó következménye lett. Azok a hivatali feladatok, illetve jogosítványok, amelyeket a plebeiusok a néptribunusok számára kiharcoltak az állammal szemben, törvényessé váltak, a hivatal maga pedig integrálódott a *res publicába*, vagyis plebeius tisztségből „összállami” tisztséggé vált. Ugyanakkor a plebeiusok sikeres emancipációja elvben okafogyottá tette magát a néptribunusságot, ez az óriási hatalommal rendelkező intézmény politikai funkció nélkül maradt.

A következő bő másfél évszázadban ez az eredetileg „forradalmi” hivatal rendkívül sikeresen integrálódott Róma oligarchikus politikai szisztémájába. Az esetek túlnyomó többségében a tribunusok a *senatus*, illetve a politikai elit egyes csoportjai érdekében léptek fel. Például 211-ben Scipio gyors és szabálytalan kinevezése a hispaniai sereg élére a *senatus* kezdeményezésére történt, de a szabályok áthágásának „piszkos munkáját” a néptribunusokra bízta, akiknek ebben a tekintetben nagyobb volt a mozgásterük. 201-ben pedig két néptribunust arra kért a *senatus*, hogy a népgyűléssel hozassanak határozatot a Karthágóval kötendő békéről és a hadsereg Afrikából történő kivonásáról. A néptribunusok ezután annak ellenére is elfogadtatták a törvényt, hogy az egyik *consul*, aki a háború befejezésével járó dicső-

séget saját magának akarta, folytatni kívánta a pun háborút.

De Scipio Africanust és öccsét is néptribunusok fogták a nép előtt perbe a száznyolcvanas években, hogy megtörjék a klán már túl nagyra nőtt hatalmát. Példáinkból kiindulva három jellemző vonást is megfigalmazhatunk a patricius–plebeius kiegyezést követő időszak néptribunusaival kapcsolatban. Az egyik, hogy a vezető elit, a *nobilitas* hatalmának érdekében lépnek fel annak *renitens* tagjaival szemben. Visszafogják például azokat, akik a *senatus* külpolitikája ellenében szeretnének maguknak háborús dicsőséget szerezni. A másik, hogy a múltból maradt rendkívül széles körű jogosítványaik révén olyan helyzetekben tudnak gyorsan és rugalmasan az állam érdekében cselekedni, amelyekben más *magistratusok* vagy a *senatus* nem, vagy csak sokkal körülményesebben. A harmadik, hogy mindezt a néptribunusok részben a *nobilitas* tagjaiként végzik.

Sok előkelő, de plebeius származású ifjú kezdti ugyanis politikai karrierjét ezzel a hivatallal, mutatkozik be politikusként, és kezd meg küzdelmét a praetorságért és *consulságért*. Az évi 10 tribunusi helyet persze nem lehetett volna betölteni csak a *senatori* renndhez tartozó plebeius nemzetiségekből. (367-től a plebeiusok előtt sorra megnyílt minden *magistratura*, de a patriciusok elől mindvégig elzárva maradt a néptribunusi hivatal.) Csakhogy a szűk politikai eliten kívülről érkező ambiciózus fiatal emberek sem felforgatni akarták a politikai és társadalmi rendet, hanem elindítani családjuk politikai karrierjét.

Mindezeknél azonban volt egy sokkal fontosabb, általános és szimbolikus funkciójuk is a néptribunusoknak: a köznép, a *plebs* képviselete. Róma arisztokratikus köztársaság volt, amelyet egy rendkívül szűk elit vezetett. Ez az elit a 4. században kiegyezett legveszélyesebb ellenfeleivel, a néptribunusokat adó legerősebb plebeius családokkal: beemelte őket a hatalomba, lefejezve ezzel a plebeiusok mozgalmát. A plebeiusokat sújtó jogi hátrányok eltűntek ugyan, de az alapképlet ugyanaz maradt: egy szűk csoport kezében volt az irányítás. A hatalomból, a tényleges döntésekből kizárt többséget nem valamiféle erőszakszervezet tartotta féken (nem volt semmi ilyesféle szervezet Rómában), hanem

maga a politika bonyolult rendszere integrálta rendkívül sikeresen. Ennek a rendszernek nagyon fontos elemei voltak a szimbolikus politikai gesztusok és rituálék.

A POLITIKAI ELIT KIBÉKÍTHETETLEN ELLENTÉTEI

A néptribunusok a nép nevében léptek fel, hívták össze a népgyűlést, amelyen a nép szabadságáról és hatalmáról beszéltek, továbbá a nép érdekeit hangsúlyozva tettek törvényjavaslatokat vagy fogtak perbe egyes arisztokratákat. De egyrészt személyükben a politikai elithez tartoztak (vagy oda igyekeztek tartozni), másrészt javaslataik mögött a *senatus*, de legalábbis annak egyik csoportja állt.

Ez a hivatal volt tehát annak az illúzióknak a legfontosabb eszköze, hogy a *res publica* – „szó szerinti” jelentésének megfelelően – minden polgárnak a közös ügye, hogy Rómában a hatalom nemcsak a *senatusé*, hanem a népé is: *SPQR*. Ez önmagában (a néptribunusok révén) természetesen nem működhetett volna sikeresen, kellett hozzá egyebek mellett a politikát irányító elit viszonylagos egysége is, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a tényleges döntések már a *senatusban* megszülettek.

Mindezt lényegében a néptribunatus történetének utolsó szakasza is igazolja. A Gracchusoktól kezdve ugyanis nem a néptribunusok társadalmi háttere vagy az intézmény politikai karaktere változik meg, hanem a hatalmi elit egysége tűnik el véglegesen. A római politikai kultúrának (is) a konszenzusra való képesség volt az alapja. Pontosabban fogalmazva az, hogy az elit betartotta a politikai és társadalmi viselkedés irratlan normáit és játékszabályait – latinul: a *mos maiorumot*.

A néptribunusok a Gracchusok után is az arisztokrácia érdekei mentén tevékenykednek, csakhogy ez az arisztokrácia ekkor már végletesen megosztott volt. Éppen erős jogosítványai és a néppel való szimbolikus kapcsolata miatt ez a hivatal lesz az *optimaták* és a *popularisok* elkeseredett harcának legfőbb eszköze. Hiszen nemcsak a *popularisok*, a „néppártnak” voltak néptribunusai, hanem az *optimatáknak* is. És nemcsak a népgyűléseken csaptak össze egymás javaslatait megvétőzva, hanem olykor ténylegesen, az utcákon is.

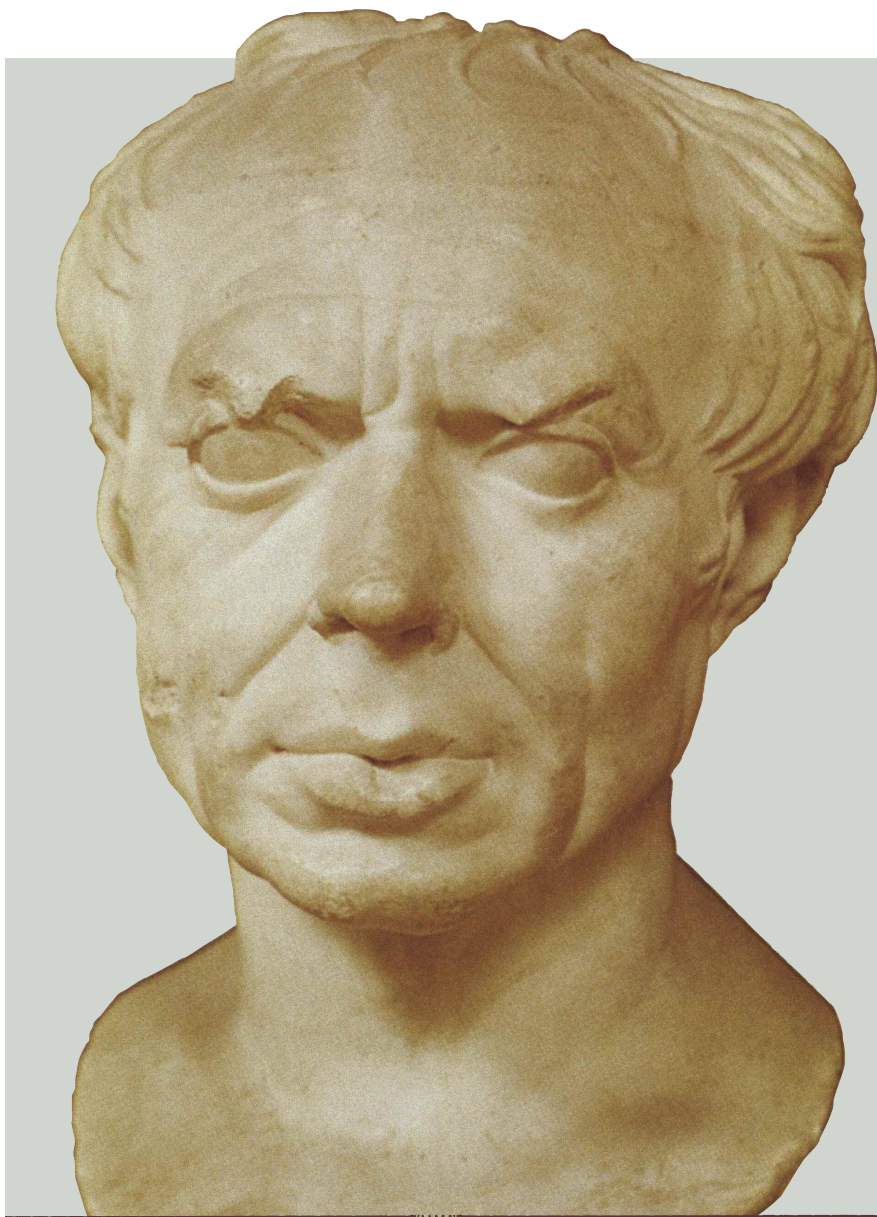
AKr. e. 156 körül született Caius Marius hosszúra nyúlt életében hétszer töltötte be a consuli tisztséget. Ez első ízben fordult elő Róma történelmében, és természetes, hogy egész legendabokor szökkent szárba a kortársak és az utókor képzeletében erről a példátlan pályafutásról. Állítólag Marius maga mesélte, hogy gyermekkorában észrevett egy éppen a magasból leesni készülő sasfészkét, ám kellő időben elkapta azt. Legnagyobb meglepetésére hét sasfiókát pillantott meg benne. Ezután a jósök megjövendölték, hogy ez a gyermek felnövekedvén hét ízben fogja elnyerni az állam feletti hatalmat.

NAGYSZERŰ HARCOS

A már életének harmadik évtizedébe lépő Mariusról a hispaniai Numantia város ostroma kapcsán hallunk katonai előmenetelét előre jelző híreket. 134–133-ban Karthágó lerombolója, az ifjabb Scipio Africanus zárta körül seregével a települést. Marius tudta, hogy parancsnoka mily nagyra becsüli a személyes bátorságot, ezért vezére szemé láttára vívott győztes párviadalt egy ellenséges katonával.

Tisztában volt azzal is, hogy Scipio mekkora súlyt helyez a felszerelés és a beosztottjaira bízott állatok rendben tartására, s ezen a téren is példát mutatott. A vezér egy szemle alkalmával megfigyelte, hogy Marius lova a legjobban táplált és gondozott paripa az egész seregben, és öszvére is kiemelkedik erejével és engedelmes viselkedésével, s a híresztelések szerint ezt még hosszú idő múlva is elragadtatással emlegette. Anynyiszor hozta szóba Marius derék öszvérét, hogy végül a legionáriusok tréfásan „Marius öszvéreinek” kezdték nevezni a szorgalmas mintakatonákat.

Utóbb, már a Jugurtha elleni győztes hadjáratát követően ez az elnevezés Marius zsoldosaira is ráragadt, mivel – nehogy emberei elpuhuljanak – parancsára minden katona maga vitte málháját: fegyverzetén kívül egy csákányt vagy tőzegvágó kapát, két darab, fából faragott karót a táborfal megerősítéséhez, egy hálóságot és takarót, három napra elegendő gabonát és kenyeret, egy sarlót, üstöt, főzőedényt és kosarat. Mindezek összsúlya meghaladta a 35 kilogrammot. Ekkora teherrel a kívánt napi távolságot megtenni csak olyan jó fizikai állapotban lévő katonák voltak képesek, mint aki-

KERTÉSZ ISTVÁN

Aki megalapozta Róma későbbi badi sikereit

M A R I U S

Napjainkban népszerű fogalomná vált a kitörés. Az a jelenség, amikor valakinek sikerül kitörnie adott társadalmi helyzetének korlátaiból, és felemelkedni a döntéseket meghatározó elitbe. Modern világunkban a sikeres karrier nem ritka, de minél régebbi korokat vizsgálunk, annál kevesebb példát találunk rá. A római történelem első, igazán nagy ívű pályafutása az egykori parasztyerekből consullá emelkedő katonai reformer, a Rómára törő germán hadak veszedelme (*terror Germanorum*), Caius Marius nevéhez fűződött.

ket Marius – már vezérüként – a saját képére formált.

Az idő tájt, amikor Marius szerencsecsillaga emelkedni kezdett, és a nagyszerű harcos előbb az ifjabb Scipio baráti körének, majd a hadsereg tisztikarának tagja lett, a római köztársaságot súlyos válság rázta meg. A legnagyobb problémát az jelentette, hogy a nagy hódítások (a győztes pun, makedón és kis-ázsiai háborúk) igazi letéteményese, a legiók személyi állományát adó kisbirtokos parasztság gazdaságilag tönkrement. Nem tudta kiheverni a mintegy 400 itáliai települést leromboló II. pun háború csapásait. Ehhez járult, hogy a lélekszámát tekintve is megroppant parasztság a tengerentúli hadjáratok miatt sok évre elszakadt mindennapi termelőtevékenységétől, és otthon maradt családja fokozatosan elvesztette földbirtokát.

A parasztság tekintélyes részének elnyomorodása kiélezte a szabadok különböző társadalmi rétegei, elsősorban a földművesek és a nagybirtokos arisztokrácia közötti ellentéteket. A kereskedők, vállalkozók, pénzemberek társadalmi rendje, a lovagrend a radikálizálódott és sok esetben városi nincstelenné (proletarius) váló tömegeket addig támogatta, amíg azok az arisztokrácia túlhatalmát igyekeztek korlátozni. Amikor azonban a közrendűek mozgalma magát az államrendet fenyegette, az arisztokraták oldalára állt.

A politikai válság hadkiegészítési problémákat vetett fel. A római jogszokások szerint ugyanis a vagyonatlan polgárok nem katonáskodhattak. Ám 164 és 136 között a vagyonnal rendelkező polgárok száma közel húszezerrel csökkent. A haderő rendelkezésére álló polgárlétszám elégtelensége éppen akkor sújtotta a belviszályok miatt meghasonlott társadalmat, amikor a birodalom határai elérték addigi legnagyobb kiterjedésüket. Ráadásul Hispaniában állandósultak a zavargások, nemsokára fellázadt az észak-afrikai Numidia királya, Jugurtha, majd a század végén bekövetkezett a germán kimberek, teutonok, ambrónok egész Itáliát fenyegető népvándorlása.

A gondokat súlyosbította, hogy a hódítások nyomán a birodalom határai közé került hatalmas rabszolgatömeg eredményes féken tartása és a munkaszervezetbe történő beépítése egységes társadalmat és csorbítatlan katonai erőt igényelt volna. Ennek hiányában 136-tól kezdve egymás után törtek ki rabszolgafelkelések, kettő Szicília szi-

getén, egy Kis-Ázsiában, és a megosztott római társadalom még a 70-es években is csak nehezen lett úrrá Spartacus rabszolgamozgalmán.

A Gracchusok földosztással kívánták rendezni a kisbirtokos parasztság gazdasági helyzetét, de részsikerei dacára reformtörekvésük elbukott, és ők

*„Biztosítékul nem mutatbatom
fel őseim képét, diadalmeneteit,
consuli rangját, de ha kell,
mutatbatok lándzsákat, zászlót,
kitüntetések, más badi
jutalmat, no meg sebbelyeket
a mellemen.*

*Ez az én arcképcsarnokom,
ez a nemességem, nem
örökségképpen szállt rám, mint
a nemesekre, magam szereztem
sok fáradsággal
és veszedelemmel.”*

(KURCZ ÁGNES FORDÍTÁSA)

A történetíró Sallustius, aki Marius halálának évében (Kr. e. 86) látta meg a napvilágot, hőse életének ismeretében e szavakat adta a 107-ben Afrikába készülõ hadvezér szájába. Művében azt a Mariust állította középpontba, aki parasztfiúból a saját akaratereje és rátermettsége révén emelkedett a római köztársaság hatalmi gépezetének csúcsára.

maguk életüket veszítették. Új megoldásra és annak kivitelezésére képes új emberre volt szükség. A rómaiak *homo novus* (új ember) titulust adtak annak a politikusnak, aki úgy lett consul, hogy előtte családjában senki sem töltötte be ezt a tisztséget. Az új embert Mariusnak hívták.

Miközben Marius szépen haladt előre a katonai pályán, családja a gazdasági-társadalmi felemelkedés útjára lépve a lovagrendbe jutott. Övéinek gyarapodása és saját gazdagodó hírneve ösztönözte őt arra, hogy a politikával is megpróbálkozzék. 121-ben elnyerte a pénzügyi-adminisztratív teendőkkel járó quaestori hivatalát, majd 119-ben néptribunus, 115-ben praetor lett. A hivatali ranglétra ezen fokainak

elérése után már csak az államot vezető két consul egyikének szerepe várt rá. Ennek 107-ben jött el az ideje.

Az észak-afrikai Numidiában már 118 óta tartott a polgárháború az elhunyt király, Micipsa Róma által támogatott fiai, valamint unokatestvérük, az egész ország feletti uralomra törő Jugurtha között. Utóbbi meggyilkoltatta vetélytársait, majd sorozatosan megvesztegetve az ellene küldött római seregek parancsnokait, fokozatosan növelte uralmi övezetét. Róma végül elszánta magát az erőlyes fellépésre. 109-ben a megvesztegethetetlen Quintus Caecilius Metellust küldte a helyszínre. A numidiai háború ettől kezdve a legiók sorozatos sikerét hozta, és ebben nem kis része volt Mariusnak, aki Metellus legatusaként (alvezéréként) vett részt a harcban.

A HADSEREG REFORMJA

Marius több összecsapásban kitüntette magát, és ennek híre Rómába is eljutott. Így amikor Metellus sem tudta gyors győzelemmel lezárni a háborút, a köznép és a lovagrend nyomására 107-re Mariust consullá választották. Tőle remélték a végső győzelem kiharcolását. Ő pedig felismerte, hogy létezik egy elszegényedett, de katonai szolgálatra alkalmas és ahhoz még kedvet is érző sokaság, amelyet alkalmazott volna a hadsereg, ha teheti. A kereslet és kínálat alakulását kihasználva hozzálátott a vagyonatlan proletariusok toborzásához.

Marius felismerte, hogy a hadkiegészítési válság megoldása nem igényel belső konfliktusokat gerjesztő társadalmi reformokat. Nem földosztással akarta megjavítani a katonaananyagot szolgáltató parasztság helyzetét, hanem besorozva a nincsteleneket, a szolgálat kitöltése után kívánt nekik földet juttatni. Elképzelésének további előnye az volt, hogy a besorozás révén megcsappant a társadalmi feszültséget gerjesztő elszegényedett civilek száma, akik ezután energiájukat a hadsereg kezeibe belül vezethették le.

Azzal, hogy – szakítva a hagyományos gyakorlattal – nincsteleneket is szolgálatba fogadott, Marius végrehajtotta katonai reformját: a hagyományos népfelkelő hadsereget fokozatosan meghatározott időre, rendszerint 16–20 esztendőre, zsoldért szolgálatot vállaló önkéntesek fizetett, hivatásos seregévé formálta.

A római polgárháborúk során tehetséges hadvezérek emelkedtek ki, mint Marius, valamint olyanok, akiknél a politikusi rátermettség szerencsével is párosult, lásd Sulla példáját. Voltak azonban vezetők, akik sem hadvezéreként, sem politikusként nem alkottak kiemelkedőt, viszont olyan emberekkel kerültek kapcsolatba, akik gondoskodtak nevük fennmaradásáról a történelem lapjain. Ilyen államférfi volt a négyyszer is consullá választott Lucius Cornelius Cinna, aki Mariusnak köszönhetően lett a római állam zsarnoka. Életének az vetett véget, hogy saját katonái gyilkolták meg. Ám azzal, hogy Iulius Caesart választotta vejenek, nem tűnhetett el az utókor emlékezetéből.

Marius utolsó consultársa ugyanannak a patriciusnemzetségnek, a Cornelia gensnek volt tagja, mint legnagyobb politikai ellenfele, Sulla. Ősei közül kiemelkedett hasonnevű atyja, aki 127-ben volt consul. Cinna a szövetséges háborúban legatusként harcolt. 88-ban oroszlánrészt vállalt a lázadó marsusok leverésében. Sulla ugyanebben az évben elfoglalta Rómát, és menekülésre készítette Mariust. A Mariusszal szimpatizáló Cinna látszólag elfogadta Sulla intézkedéseit, aminek következtében utóbbi nem akadályozta meg, hogy a következő évre consulnak jelöljék. Viszont mielőtt elindult keleti hadjáratára, eskütelre kötelezte őt és kijelölt consultársát, Cnaeus Octaviust: meg kellett fogadniuk, hogy nem támadnak a Sulla által kialakított államrend ellen.

Mégis, Sulla távozása után a consuli hivatal birtokában Cinna támadást intézett a senatus ellen. Ebben főleg az újonnan polgárjogot nyertek támogatták, akiknek szavazati joga megerősítést kapott. A népgyűlésen szavazó 35 tribus (lakóhelyi körzet) mindegyikébe beosztást nyertek, holott korábban csak 2, majd 8-10 szavazókörzetben hallathatták hangjukat. Az új polgárok között igen sok lovagrendi volt, akik különös hevességgel igyekeztek korlátozni a senatus hatalmát. Ők állítólag 300 talentummal meg is vesztegették Cinnát, így növelve a konzervatív arisztokratákkal szembeni harciasságát.

A másik consul, Octavius viszont a senatusszal tartott. Az állam főhivatalnokai között kirobbanó ellentét fegyveres összetűzéshez vezetett híveik között. Cinna kétségbeesésében a rabszolgákhoz fordult, szabadságot ígérve nekik támogatásuk fejében. Ez a lépése azonban nem hozott eredményt, és így kénytelen volt elmenekülni Rómából. A senatus ekkor megfosztotta consuli hivatalától.

Cinna csakhamar a Rómával szövetséges viszonyban álló Capuába érkezett, ahol igyekezett megnyerni a polgárok mellett az ott állomásozó hadsereg segítségét is. A történetíró Appianosz a római polgárháborút taglaló művében képszerűen írja le a színpadias jelenetet: A népgyűlés előtt megjelenő Cinna megkapó gesztussal földre ejti a consuli hatalmat jelképező *fasces* (vesszőnyalábot), és könnyek között panasolja, hogy most már méltatlan rá, hiszen megfosztották hivatalától. A nép választotta őt a legmagasabb méltóságra, de a senatus a nép megkérdezése nélkül vette azt el tőle. „*Ha nincs módotok meg is erősíteni azt, amit adtok, valójában elveszítetek azt, amit nyújtani véltek.*” Szónoklata után megszaggya ruháját, és jelezvén, hogy aláveti magát a népakaratnak, leborult a sokaság elé.

E hatásos fellépéssel Cinna elnyerte Capua polgárainak és az ottani katonaságnak a támogatását, s más szövetséges városokban is hasonló sikerrel járt. Rómából is többen csatlakoztak hozzá a senatus ellenségei közül. Mindezen események hírére Marius partra szállt Etruriában, és csakhamar hatezer fős hadsereget gyűjtött maga köré. Azután Cinnával és saját vezértársával, Sertoriusszal együttműködve csapataikkal körülvették Rómát, és elvágták az élelmiszer-szállítmányoktól. Az éhező város végül megadta magát. Cinna és Marius könyörtelen hajtóvadászatot indítottak politikai ellenlábasaik ellen. Cinna, noha esküvel ígért bántatlanságot Octaviusnak, mégis megölette, és fejét a Forumon lévő szószekekre függesztette fel. 86-ra őt és Mariust választották consullá.

Ám Marius meghalt, s ezt követően Cinnát 85-ben és 84-ben is consullá választották Cnaeus Papirius Carbo társaságában. Valójában Cinna egyeduralma következett be. Cicero és Sallustius írásaikban zsarnoknak nevezték. Politikai ellenfeleivel szemben valóban könyörtelenül lépett fel, viszont Rómában átmeneti nyugalmat teremtett. Lányát, Corneliát Iulius Caesarhoz adta nőül, aki példás hűséggel tartott ki felesége mellett Sulla dictatorsága idején is. Amikor 84-ben, a leteti hadjáratának végeztével Sulla ismét Itália partjai felé indult, Cinna sereggel akarta útját állni. Ám katonái, akik rettegtek Sulla bosszújától, rátámadtak és meggyilkolták.

MANIPULUS, COHORS, LEGIO

Marius hadseregének fő ütőerejét – a hagyományoknak megfelelően – továbbra is a nehézgyalogság képezte. Ezek az alakulatok korábban a *manipulus* elnevezést kapták (magyarul: maroknyi ember), mivel egy manipulus csupán 120 harcost számlált az első és második csatasorban, míg a harmadik sor manipulusai 60 fősek voltak. A manipulusok sakktableszerűen álltak egymás előtt, illetve mellett, és a közöttük hagyott térközökön keresztül mozogtak előre vagy hátra.

A nehézgyalogságnak ez a felállása általában jól megfelelt a 3–2. század harcai során tömör négyzögben (*phalanx*), szemből támadó ellenséggel szemben. Ám a numidák, majd a kimber–teuton fegyveresek rendezetlen tömegben, sokszor a partizán hadviselés módszereit alkalmazva rohamoztak, és ez ellen új taktikai felállásra volt szükség.

Ezért a három manipulusból össze tevődő nagyobb egység, a *cohors* lett a nehézgyalogság szervezetének alapja. Az egymás mellett vagy mögött felálló cohorsok csak kicsiny térközű hadgyat négyzögeik között, így nagyobb egyesített erővel (taktikai koncentráció) tudták felfogni a barbárok rohamait. Ugyanakkor egy-egy vagy néhány cohors létszámánál fogva alkalmas volt stratégiaileg fontos helyek őrzésére, olykor részfeladatok eredményes végrehajtására (stratégiai megosztás). Hogy a cohorsok létrehozása az idősebb Scipio Africanus első alkalmi kísérletétől Marius numida hadjáratáig milyen fejlődési szakaszokon ment át, nem tudjuk. Viszont tény, hogy míg Marius hadvezér elődje a numida háborúban manipulusokat alkalmazott alapegység gyanánt, addig 107 után a mariánus seregben a cohors töltötte be ezt a szerepet.

Marius a legio nehézgyalogságát tíz cohorsra osztotta, amelyek egyenként 600 katonát foglaltak magukba. Minden cohors három manipulusból és minden manipulus két *centuriából* állt. Tehát – a régi szisztémától eltérően – a kisebb alegységek létszámát megemelték. Korábban a 120 fős manipulus is két centuriából tevődött össze, ám ezek csak 60-60 harcost tömörítettek. Most egy centuria 100 katonából állt, akiknek közvetlen parancsnokát *centuriónak* nevezték. Két centuriából jött létre a 200 fős manipulus, és három manipulus alkotta a 600 fős cohorsot.

A cohorsokon belül az első manipulust a legképzettebb harcosokkal töltötték fel, őket követte a közepes harcértékű személyzettel rendelkező, majd a gyengébb erőkből álló manipulus. Minden manipulust az elől álló centuria parancsnoka vezényelt, és a cohors vezetője az első manipulus centuriója volt. Egy legióban tehát összesen 60 centuria, 30 manipulus és 10 cohors harcolt. Teljes létszám esetén ők tették ki a 6000 fős nehézgyalogságot.

A harcmezőn a cohorsok egymás mellett kisebb távolságra álltak fel, és szükség esetén helyezték őket több, két, három vagy négy csatavonalba. Iulius Caesar általában a hármás arcvonalat (*triplex acies*) alkalmazta úgy, hogy az első sorban négy, a másodikban és a harmadikban három-három cohorsot állított fel. Licinius Crassus viszont 56-os aquitaniai hadjáratában a kettős vonalat (*duplex acies*), míg Iulius Caesar Afrikában az egyes vonalat (*simplex acies*) találta hasznosnak.

CENTURIÓK, TRIBUNUSOK, LEGATUSOK

A centuriók jelentették a hadsereg felépítését. Nagymértékben az ő szakértelmü-

kön és rátermettségükön múlt a harc sikere. A fővezér elsősorban rájuk támaszkodhatott. Mellettük a régi tisztikarból megmaradt a katonai tribunus (*tribunus militum*) feladatkörét ellátó főtisztek csoportja. Egy legiónál hat ilyen főtiszt szolgált. Korábban ők válogatták ki és sorolták alegységekbe a lakóhelyi körzetekből behívott polgárokat, és vettek részt a haditanácsban. A hivatásos katonaság kialakulásával jelentőségük csökkent, s a fővezérek inkább saját alvezéreik (*legatusok*) szolgálataira számítottak.

Az új szervezeti egységek kialakításával egységessé vált a nehézgyalogság fegyverete is. Az általánosan használt támadófegyver a hajítódárda (*pilum*) lett. A kimberek elleni csatája előtt Marius megreformálta ezt a fegyvert. A dárda fából készült nyeléhez az ércheget eredetileg két vasszög rögzítette. A találekony vezér az egyik vasszöveget faszöggel helyettesítette. Így amikor a dárda az ellenség pajzsába fúródott, a faszög eltört, és a csupán egyetlen vasszög által a 120-140 cm hosszú nyélhez közepesen hozzáerősített, hasonló hosszúságú ércheget a pajzsban megakadva elhajlott. Ezt a fegyvert vissza-

dobni már nem lehetett, sőt miközben az ellenség a kihúzásával bajlódott – hogy ismét használni tudja pajzsát –, teste védtelen maradt. Egy eközben rávetett dárda – a legionáriusok rendszerint két hajítódárdát vittek magukkal – vagy a nehézgyalogos kardja könnyen végezhetett vele. A félhenger alakú pajzs, a combközépig érő páncéling és a sisak alkotta a katona védőfegyverzetét.

A JUGURTHA ELLENI HÁBORÚK

Marius seregében a nehézgyalogosok mellett könnyűgyalogság és lovasság is harcolt, amelyek alakulatait rendszerint Rómával szövetséges és barbár népek zsoldosaiból alakították ki. Kréti ijászok, baleári parittyások, numida, gall, hispán és germán lovasok tartoztak közéjük. Új seregével – amelynek képzésébe idővel gladiátorok is bekapcsolódtak – Marius a tőle elvárt eredményességgel vette fel a harcot Jugurtha ellen. Sikeres haditettei közül kiváltképp a sivatagi város, Capsa cseles meghódítása érdemel figyelmet.

Marius diadalmenete
egykorú érmén

Ezt a települést hatalmas erődítmények védték, és a vizet nélkülöző, kopár környezettel ellentétben forrás csörgedezett a falain belül. Védői bíztak abban, hogy egy sereg sem vállalja a sivatagon át történő többnapos felvonulás fáradalmait.

Marius azonban túljárt az eszükön. Elhíresztelte, hogy másik irányba küldi hadát, ugyanakkor titokban nagy mennyiségű tömlőt készíttetett a zsákmányolt szarvasmarhák bőréből. Ezeket megtöltötték vízzel, majd három éjszakán át vonultak harcosai a sivatagon át, a tömlőkön kívül semmi mállhat nem víve magukkal. Nappal, mindenki elől rejtve pihentek meg, így Capsa lakói semmit sem sejtettek a rájuk váró veszedelemről. A város közelébe érve elrejtőztek a környező dombok mögött, és amikor a gyanútlan capsabeliek kora reggel kinyitották a városkapukat, rajtaütöttek a városon. Marius a falakat felégettette, a férfiakat legyilkoltatta, a nőket és gyermekeket rabszolgának adatta el.

Több hasonlóan eredményes vállalkozás után, 105-ben dőlt el a háború kimenetele. Ekkor már Marius seregében harcolt lovassági parancsnokként

Sulla, a későbbi dictator. Ő volt az, aki az apósághoz, Bocchus mauretaniai királyhoz menekülő Jugurthát Marius utasítására elfogta. A láncra vert Jugurtha lett Marius római diadalmenetének ékessége. A király rabul ejtésének dicsőségén azután nem tudott megosztani Marius és Sulla, és az ekkor kezdődött ellenségeskedés utóbb kettejük polgárháborújává fajult.

Ideje is volt befejezni az afrikai harcokat, mivel a mai Dánia és Németország felől délre induló germán népek óriási fenyegetést jelentettek Róma biztonságára. Afrikai katonai sikerei annyira Marius felé fordították a közbizalmat, hogy 104 és 100 között öt ízben consullá választották. Ő pedig élt a lehetőséggel. 102-ben Aquae Sextiae (ma: Aix-en-Provence, Franciaország) közelében szétverte a teutonok és az ambrónok hadát, majd 101-ben az észak-itáliai Vercellae (ma: Vercelli, Olaszország) közelében legyőzte a kimbereket is.

A közvetlen veszély elmúltával azonban Marius a belpolitikai küzdelmek középpontjába került. 100-ban a népröbű Appuleius Saturninus és a praetor Servilus Glaucia állt a senatusi arisztok-

rácia uralmát erőteljesebben korlátozni akaró erők élére. Előbbi szavaztatta meg a népgyűléssel, hogy Marius veteránjai földet kapjanak Afrikában és Galliában. Mivel azonban mindkét említett politikus élesen az államhatalom ellen fordult, a senatus felszólította a consul Mariust a közrend helyreállítására. Ez már a Mariust addig támogató lovagrendnek is érdekében állt. Ő meg nem tehetett mást, fegyveresen lépett fel Saturninusék ellen. A társadalmi békétlenség közepette Marius népszerűsége gyorsan le hanyatlott, és ő átmenetileg visszavonult a közélettől.

110 körül vette nőül az Iuliusok előkelő nemzetségének tagját, Iuliát, és egy évvel később született meg Caius nevű gyermekük. Velük nem sok időt tölthetett együtt a Forum Romanum mellett épült házukban. 90 és 88 között fellázadtak az itáliai szövetségesek, akik a római polgárjog kivívását tűzték ki célul. Az ellenük folyó küzdelemben Marius – kényszerűségből – Sulla mellett vett részt. Az úgynevezett szövetséges háború meghozta az itáliaiaknak a kívánt eredményt, de nem hozta meg a békességet Marius és Sulla számára.

88-ra Sullát választották consullá és bízták meg egyúttal a Róma fennhatósága alatti területekre támadó pontoszi király, VI. Mithridatész elleni háború vezetésével. Miután Sulla elhagyta Rómát, távollétét kihasználva Marius híve, Sulpius Rufus népröbűnus elérte, hogy a népgyűlés Sullá helyébe Mariust tegye a keletre induló had élére. Sulla ekkor seregével bevonult Rómába, és menekülésre kényszerítette Mariust. Utóbbi csak csodával határos módon tudott Afrikába szökni. Sulla pedig hozzá és a senatushoz hű embereket tett a legfontosabb hivatalokba, majd a 87-re megválasztott consulokat, a megválasztott konzervatív Cnaeus Octaviust és a Mariushoz húzó Lucius Cornelius Cinnát hűségükre kötelezte. Ezután elindult keleti hadjáratára.

Sulla távozását követően összecsapások kezdődtek Octavius és Cinna hívei között, és a zűrzavart kihasználva Marius visszatért Itáliába. 87-ben Cinnaval együtt bevonult Rómába, ahol 86-ra hetedszer is consullá választották. Marius véres hajtóvadászatot indított politikai ellenfelei ellen. Utolsó hivatali évének kezdetén azonban váratlanul elhunyt. Emlékét ma is őrzi szülőhelye, amelynek eredeti Cereatae elnevezését utóbb Casamare (Marius háza) névre változtatták. ♦

138 körül született Lucius Cornelius Sulla, az alacsony műveltségű Marius rendkívül művelt, ádáz ellensége. A történetíró tömören jellemezte őt, amikor beszámolt Marius alárendeltjeként végrehajtott numidiai hőstetteiről. E két férfi hadvezéri tehetsége vitán felül állt. Mindketten könyörtelenek voltak a fegyveres harcban, s miután hadi sikereik a politika színpadára emelték őket, ez a könyörtelenség polgártársaikkal szemben is megmutatkozott. De míg Marius homo novusként – új emberként – a senatusi arisztokrácián kívül álló társadalmi erők élén vállalta a polgárháború terhet, addig Sulla éppen a konzervatív senatori rend korábbi politikai hatalmát igyekezett visszaállítani. E két koncepció mentén robbant ki a köztársaság belháborúja, amelynek folyamán Sulla serege megrohamozta és elfoglalta Róma városát.

HADI SIKEREK, POLITIKAI AMBÍCIÓK

Kr. e. 107-ben még senki sem sejtette, hogy a Marius hadában lovassági parancsnokként magát kitüntető Sulla utóbb majd nem idegen föld, hanem Róma ellen fogja vezetni seregét. A már érett férfikorba lépő arisztokrata csakúgy quaestori hivatalt viselt ekkor, mint annak idején Marius, aki bátorsága elismeréseképp hamarosan bizalmasai közé emelte. Amikor a mauretaniai király, Bocchus késznek mutatkozott a nála menedéket kereső Jugurtha kiszolgáltatására, a numida uralkodó rabságba ejtéséhez a fővezér Sullát jelölte ki. Az akció eredményesen fejeződött be, és 104-ben Marius büszkén vonultatta fel diadalmenetében „zsákmányát”. Utóbb azonban – amint kettejük politikai ellentétei nyilvánvalóvá váltak – Sulla kezdte kisajátítani Jugurtha elfogásának dicsőségét. Pecsétgyűrűje kövére rávésette a jelet, amint átveszi foglyát, majd – alighanem az ő bátorításával – Bocchus ugyanezt az eseményt a római Capitoliumon felállított szoborcsoporttal örökítette meg.

Jelzésértékű, hogy Sulla 104 és 103 során Marius alatt szolgált a germánok elleni küzdelemben, előbb legatus, majd katonai tribunus minőségben, de 102-ben kilépett a fővezér szolgálatából. Ekkor Marius consultársa és politikai ellenlábasa, Quintus Lutatius Catulus seregéhez csatlakozott, és 101-

KERTÉSZ ISTVÁN

SULLA

*Aki megelőlegezte
Julius Caesar eszméit*

A későbbi császárkor önkényurainak köztársaságkori előképe volt Sulla, a „Szerencsés”. „Aphrodité kegyeltje” személyének a közönséges emberi halandók fölé emelkedő jelentőségét hirdette, és akár egy ókori Machiavelli-tanítvány, nem válogatott az eszközökben, ha céljai eléréséről volt szó. Elsőként törvényesítette a politikai ellenfelek kiirtásának programját. Ám egyedi volt abban is, hogy az általa megálmodott államrend kialakítása után önként lemondott a hatalomról, és egyszerű polgárként halt meg.

ben Vercellaenél kivette részét a kimberlek legyőzéséből. A korszakra jellemző, hogy Catulust később – a menekülése után visszatért – Marius kergette halálba.

A háború elcsitulásával Sulla politikai ambícióit igyekezett megvalósítani. 97-re városi praetorrá választotta magát – választóit állítólag pénzzel vesztegette meg. Praetorként a köznép jóindulatának elnyerése érdekében látványos cirkuszi játékokat rendezett: észak-afrikai vadászok Bocchustól ajándékba kapott oroslánokat öldösték halomra az arénában. 96-ban Kappadokiába szólította a kötelesség, ahol a senatus megbízásából trónra ültette Ariobarzanészt. Róma képviselőiben ő tárgyalta először a párthusokkal.

A szövetséges háború ismét harcmezőre szólította a 92-ben keletről visszatérő politikust. Sorozatos katonai sikerei jutalmaképp a 88-as évre consullá választották. Előmenetelében komoly szerepe volt negyedik házasságának: a megözvegyült Caecilia Metellát vette nőül, aminek révén elnyerte a legelőkelőbb senatusi körök támogatását. Ezt tovább erősítette, hogy leányát hozzáadta consultársá, Quintus Pompeius Rufus fiához. Így aztán amikor híre jött, hogy Pontosz királya, VI. Mithridatész a Rómával szövetséges, illetve tartománnyá szervezett kis-ázsiai területekre támadt, az ellene megindítandó hadjárat vezetésére őt jelölték ki.

POLGÁRHÁBORÚS ÉVEK

Az újabb háború fényes dicsőséget és nagy zsákmányt ígért, és a Sulla hadjelvényei alá rendelt katonák türelmetlenül várták az indulást. Erre az időre már tetőzött a Marius által korábban kezdeményezett átalakulás, melynek eredményeképp a legiók feltöltése kizárólag zsoldosokkal történt. Az idős Marius ezért is sérelmezte, hogy nem ő kapta meg a Mithridatész elleni harc vezetését. Ebbe nem akart belenyugodni, és megnyerte ügyének a néppárti néptribunust, Publius Sulpicius Rufust. Sulpicius törvényjavaslata alapján az újonnan polgárjogot nyert itáliákat egyenletesen osztották szét a szavazókeretek között, és az új háború fővezerségét Mariusnak adták át.

A két consul ekkor törvénykezési szünetet rendelt el, mire a Sulpicius által feltöltelt tömeg a senatorokra és híveikre támadt. Sok előkelőt megölttek, többek között Sulla vejét is. Plu-

tarkhosz, aki Sulla életrajzát is közreadta, leírja, hogy Sulla kényszerűségekből Marius házába menekült. Ellenfele nem élt vissza a helyzettel, és Sulla, miután feloldotta a törvénykezési szünetet, még consuli méltóságát is megtarthatta. Viszont gyorsan elhagyta Rómát, és Nolában állomásozó seregéhez me-

„Sulla patriciusnemzetségből származó nemes volt, de családjának fénye az elődök lomhasága miatt már csaknem kibunyott. A görög és latin irodalomban egyaránt kitűnően tájékozott ifjú lelke nagyra tört, szerette ugyan az élvezeteket, de a dicsőséget még jobban. [...] Ékesszóló volt, fortélyos, könnyen barátkozó; hibetelen zárkózottsággal tudta elleplezni szándékait. [...] A polgárháborúban aratott győzelméig senkinek sem volt nála több szerencséje, de sikerei sosem múlták felül érdemeit, s nem lebetett eldönteni: bátrabb-e vagy szerencsésebb. Később azonban olyasmiket követett el, amikről restellek beszélni.”

(SALLUSTIUS:

JUGURTHA HÁBORÚJA 95.
KURCZ ÁGNES FORDÍTÁSA)

nekült. Ennek harcosai féltek attól, hogy ha Marius lesz a fővezér, majd más had katonái rabolhatják ki a közben Hellasz nagy részét a maga oldalára állító pontoszi király területeit, és ezért hűséget fogadtak Sullának. Ő ezzel a haddal Rómára támadt, és a város elfoglalása után megölette számos ellenfelét, köztük Sulpiciust. Marius a rá kimondott halálos ítélet elől elmenekült.

Plutarkhosz nem rejti véka alá leújtó véleményét a történekekről: *„Marius fejére díjat tűzött ki, ami nem volt sem háládatos, sem nemeslelkű cselekedet, hiszen nem sokkal korábban saját házában szolgáltatta ki magát Mariusnak, és onnan mégis biztonságban eltávozhatott [...] amikor pedig néhány nappal később Sulla hasonló helyzetbe került, nem járt el Mariusszal szemben hasonló módon.”*

Hogy a fegyverei által teremtett átmeneti nyugalom megmaradjon Rómában, hadba vonulása előtt megeskette a 86-os esztendőre kijelölt consulokat az államrend tiszteletben tartására, majd 87-ben csatlakozott háborúba induló katonáihoz. Az első csatározások már 89-ben elkezdődtek, de a még folyó szövetséges háború miatt római részről csak kisebb erőfeszítések történtek. Sulla megérkezése után a hadszíntér a Balkánra tevődött át. Megostromolta és kifosztotta a Mithridatész támogató Athént, majd rátette a kezét Olümia, Delphoi és Epidaurosz ott felhalmozott drága fogadalmi ajándékaira is. Noha csodálta a görög kultúrát, mégis gátlástalanul rabolta ki a szentélyeket. A megszerzett kincsek egy részét katonái között osztotta szét, és így az állam által felfogadott sereget fokozatosan saját magánhaderegévé változtatta.

Miközben Sullának sikerült a szárazföldi Hellaszt megtisztítani az ellenségtől, Rómában Cinna és Marius – majd utóbbi halála után Lucius Valerius Flaccus – lett consul. Ők megfosztották Sullát a fővezerségtől, és Flaccus új sereggel indult keletrre, Mithridatész és egyben Sulla ellen. Ez a had átkelt Kis-Ázsiába, és elfoglalta Pergamont. Alvezére, Caius Flavius Fimbria ösztönzésére azonban a katonák fellázadtak, és megölték Flaccust. A főparancsnokká előlépett Fimbria később öngyilkosságot követett el, miután legionáriusai tömegesen Sullához csatlakoztak. 85-ben a katonai vereségek sorozatát elszenvedett pontoszi király és Sulla békét kötött, és utóbbi elérkezettnek látta az időt arra, hogy Rómába visszatérve leszámoljon Cinna uralmával.

DIKTATÚRA AZ ŐSI ÁLLAMREND VÉDELMÉRE

83 elején neki hűséget esküdött seregével partra szállt Brundisiumban (ma: Brindisi), és másfél év alatt három véres ütközetben győzte le a politikai ellenfelei által ellene vezetett hadakat. 82-ben vonult be a fővárosba, ahol hívei elérték, hogy diktatorrá nevezzék ki, és mind múltbeli, mind jövőbeni tetteit törvényesnek ismerjék el. Azonnal könyörtelen tisztogatásba kezdett, amiről a polgárháború történetét megíró Appianosz így számol be:

„Sulla Róma népét gyűlésre hívta össze. Itt nagy beszédben magasztalta önmagát, sok mindent elmondott ellen-

A HIVATALVISELÉS RENDJE

A római politikusoknak tíz hadjáratban kellett részt venniük, hogy a legalsó tisztségre, a quaesturára jelentkezhessek. Ez azt jelenti, hogy ha valaki tizenhét évesen kezdte meg a katonai szolgálatot, huszonhét évesen nyílt meg számára a quaestorság lehetősége. Utána mindig három, a lex Villia Annalis szerint pedig két évet kellett kihagynia ahhoz, hogy a következő tisztséget megpályázhassa. Kr. e. 180-ban ugyanis Lucius Villius szabályozta először a hivatalviselés rendjét. Erről így ír Titus Livius: „Ebben az évben Lucius Villius néptribunus beteresztett egy törvényjavaslatot, amely először határozta meg, hogy hány éves korban lehet megpályázni és elnyerni az egyes állami tisztségeket.”

Sulla közel száz évvel később rögzítette szigorúan a hivatalvi-

A Római Köztársaság kezdetétől fogva léteztek egy évre választott tisztségviselők, akik közül a consulok voltak a legfőbb vezetők, őket követték a praetorok, az aedilisek és a quaestorok.

selés rendjét, az egyidejű hivatalviselők számát és az adott poszt betöltéséhez elvárt minimális életkort:

20 quaestor		31 év
6 aedilis		36 év
8 praetor		39 év
2 consul		42 év

A praetorok számát azért kellett megnövelni, hogy legyen elég helytartó a provinciák élére. A consulok és a praetorok hivatali évük után proconsullá és propaetorrá váltak, és kaptak egy-egy provinciát. Sulla idején már tíz provinciája volt a birodalomnak, ezért kellett nyolc praetor a két consul mellé.

Voltak, akik nem jutottak túl a quaesturán vagy az aedilisi hivatalon, számukra az jelentett némi vigaszt, hogy a quaestura betöltésével bekerültek a senatusba, és életük végéig ott is maradtak, hacsak a censor ki nem rostálta őket. A censori hivatalt Kr. e. 443-ban hozták létre, hogy a census ne a consulok vállát nyomja. A censor osztotta be eleinte négy-, Kr. e. 209-től pedig ötévente, hogy vagyona alapján ki milyen fegyvernemben harcolhat. Mindig két censort választottak, akiknek másfél év alatt kellett végezniük a vagyonbecsléssel. A censorok erkölcsi vagy vagyoni okból bár-

kit kizárhattak a senatus tagjai közül. Censorrá általában volt consulokat választottak.

A dictator különleges hivatalt töltött be. Csak válsághelyzetben választották meg, és – ellentétben más hivatalokkal – mindössze egy embert, igaz, korlátlan hatalmát nem viselhette fél évnél tovább. A consulokat 12-12 licitor, vagyis törvényszolga kísérte, míg a dictatort 24. A dictator maga jelölte ki helyettesét, a magister equitumot (lovassági parancsnok), de mindkettőjüket a népgyűlés választotta meg.

Sulla és Caesar radikálisan megváltoztatta a dictatura jellegét. Hivatalukat korlátlan ideig megtarthatták (bár Sulla egy idő után lemondott róla), és a hadsereg vezetésén kívül a törvényhozási jog is megillette őket.

N. Gy.

felei megrémítésére, beszédét pedig azzal zárta, hogy ha a nép engedelmeskedik neki, kedvező változást fog sorsában előidézni; ellenségei közül azonban senkit sem fog kímélni, hanem erejéhez mérten bosszút áll [...] mindazokon, akik ellenségeivel együttműködtek. [...] Miután mindezt elmondta, azonnal nyilvánosságra hozta mintegy 40 senator és 1600 lovag nevét, akiket halálra szánt. Úgy vélem, ő volt az első, aki a halálraítéltek nevét nyilvános kiírás [proscriptio] útján közzétette, megölőknek ajándékot ígért, feljelentőknek vérdíjat, de büntetést az őket rejtegetőknek. Röviddel később a senatorok egy másik csoportját is proscribálta.” (Appianosz: A római polgárháborúk I. 95. – Hahn István fordítása)

Összesen 4700 római polgár esett a proscriptiók áldozatául. Vagyonukat elkobozták, és részben a feljelentők, részben a sullai önkény hívei között osztották szét. Egész városok is büntetést szenvedtek. Földjeiken 10 ezer felszabadított rabszolgát és 120 ezer veteránt telepítettek le, akik bármikor igénybe vehető fegyveres erőként álltak Sulla rendelkezésére. Ezután látott hozzá a hűséges senatorokkal és lovag-

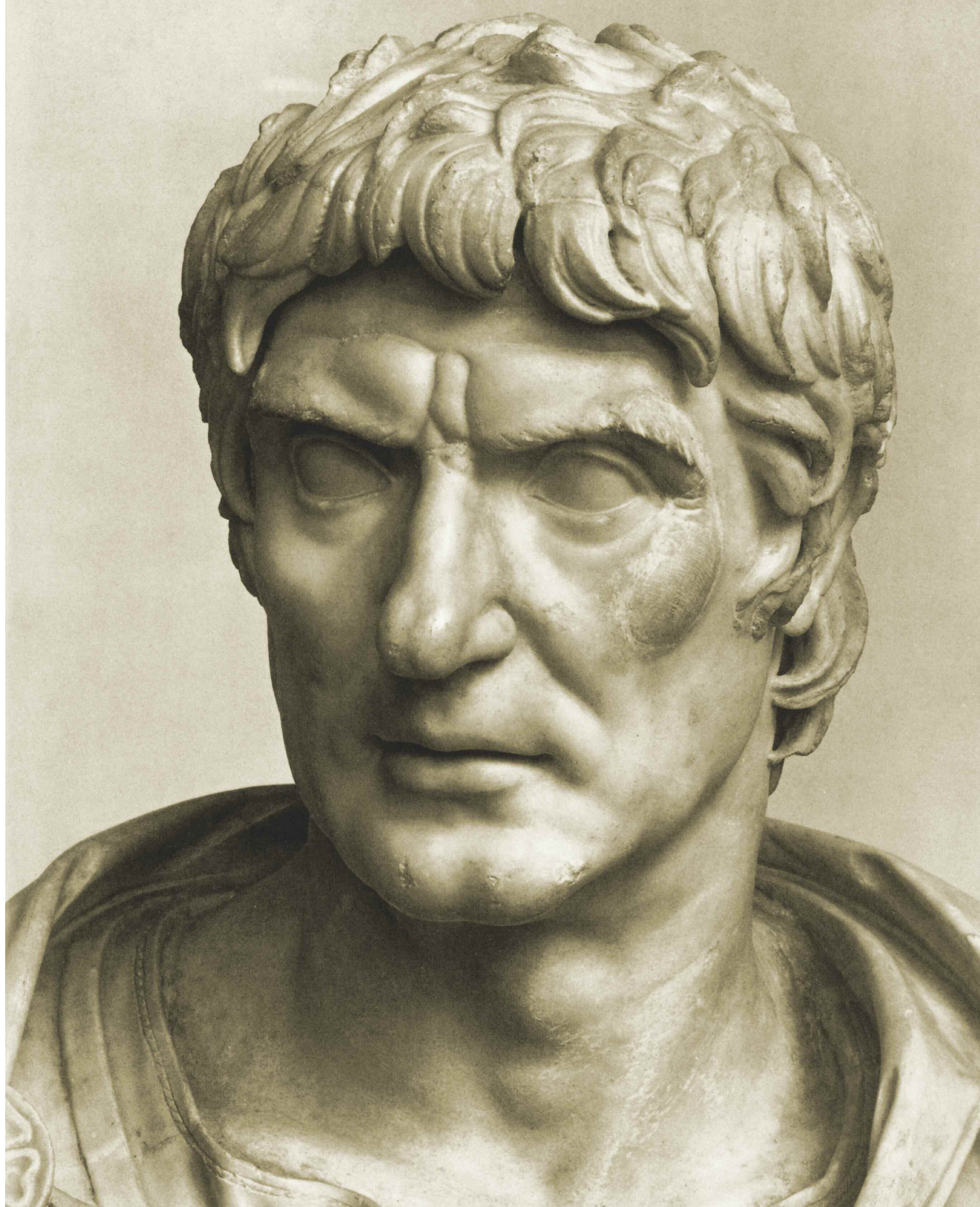

rendiekkel megerősített senatus hatalmának megszilárdításához.

A corneliusi törvények (*leges Corneliae*) révén a senatus létszámát 600 főre növelte, a bíróságokat senatorokkal töltötte fel, és növelte a senatori rangú tisztségviselők számát. Viszont aki a néptribunusi hivatalt egyszer betöltötte, más tisztségre nem számíthatott, a néptribunusok vétőjogát is korlátozta. A törvények előterjesztését senatusi jóváhagyáshoz kötötte.

Egyeduralmát karizmatikus személyiségének hangsúlyozásával igyekezett alátámasztani. Mivel pályafutása során több ízben élvezte a szerencse pártfogását, felvette a Felix (Szerencsés) melléknevet, fiának a hasonló jelentésű Faustus, míg lányának a Fausta nevet adta. Görög hallgatósága felé Epaphroditosz (Aphrodité kegyeltje) melléknevét propagálta, amivel a hölgyek körében elért sikereire utalt. A hellenisztikus uralkodók gyakran használtak hasonló bővítményeket hivatalos nevükhöz, hogy így jelezzék, a közönséges halandók fölött állnak.

Sulla mind a dictatorság, mind az iszteni szférához való közelség hirdetése tekintetében Iulius Caesar elődjének te-

kinthető. Ennek tükrében érdekes a következő epizód: Caesar Cinna lányát vette nőül, és emiatt Sulla bosszúhadjárata őt is veszélyeztette. A dictator megparancsolta neki, hogy váljon el Corneliától, de a nyakas Caesar erre nem volt hajlandó. A bosszús Sulla ezért ki akarta végeztetni, és csak hívei hosszas rábeszélésére mondott le szándékáról. Azért tett egy jövőbe látó megjegyzést: „*Meglátjátok, ebben az ember-*

ben nem egy Marius lakozik.” Mint tudjuk, Caesar Marius unokaöccse volt.

79-ben Sulla lemondott dictatori címéről, és visszavonult a közéletől. Tetének oka minden bizonnyal az volt, hogy elérte fő politikai célkitűzését, a senatus hatalmának helyreállítását. Az ősi köztársasági államrendet akarta visszahozni, amelyben a senatusi arisztokrácia akarata szabta meg a kormányzati irányt. Diktatúrája nem cél

volt, hanem csak eszköz ezen elképzelés megvalósítására. Ez az eszköz változik majd céllá Caesar politikájában.

A közéletől elbúcsúzó Sulla egy esztendőt élt csak meg nyugalomban, 78-ban betegség végzett vele. Halálában éppoly szerencsés volt, mint Marius: mindketten természetes halált haltak egy olyan korban, amikor inkább a gyilkosságok számítottak mindennaposnak. ♦

QUINTUS SERTORIUS

Plutarkhosz ritka elismeréssel írt arról a hadvezérről, aki egyaránt szembeszegült az általa támogatott Marius és a politikai ellenfelének tekintett Sulla kegyetlen túlkapásaival. Sertorius 126 körül született a szabin Nursia városában. Lovagrendi családja gondos nevelésben részesítette, és ő már fiatalon hírnévre tett szert polgári peres ügyek vitelében mutatott tehetségével. Idővel azonban érdeklődése a katonai pálya felé terelte. 105-ben Servilius Caepio proconsul hadijelvénye alatt vett részt Arausiónál (ma: Orange, Franciaország) a kimberek elleni vesztes csatában. Feljegyezték róla, hogy sebesülten sikerült átmenekülnie a Rhône túlsó partjára, méghozzá úgy, hogy teljes fegyverzetével úszott át a sebes sodrású folyón. Ez kellőképp bizonyította átlagot meghaladó testi erejét.

Marius fővezérsege már nagyobb sikert hozott számára. 102-ben Aquae Sextiaenél a római had szétverte a teutonok seregét, és ebben Sertorius is szerepet kapott. Az értelmi képességekkel gazdagon megáldott katona néhány mondatot elsajátított az ellenség nyelvéből, és a barbárok ruházatát felöltve sikeresen elvegyült közöttük. Ezáltal fontos információkhoz jutott, amelyeket Marius a csatában hasznosított. A vezér előléptetéssel jutalmazta.

97 és 93 között katonai tribusként szolgált Hispaniában. A Felső-Guadalquivir (latin Baetis) mellett fekvő Castulonál kitűnt bátorságával. A keltiber várost megszálló római katonák tivornyái felbőszítették az ott lakókat, akik aztán a szomszédos település polgáraival együttműködve rájuk rontottak. Sok rómaidat meggyilkoltak, de többen ki tudtak menekülni a kapukon túlra. Sertorius összegyűjtötte a menekülteket, megparancsolta nekik, hogy a helybeliek ruházatát öltse magukra, majd a gyanútlan keltiberiek ellen vezényelte őket. Sok embert megölték, az életben maradtakat rabszolgának adták el.

Eredményes harctéri tevékenysége 91-re meghozta neki a

A Párhuzamos életrajzok írója, Plutarkhosz nem véletlenül állította párba azt a két politikust, akik bátran vállalták a harcot koruk kihívásaival, és e küzdelem végén elbuktak: Eumenészt és Sertoriust. Előbbi, Nagy Sándor egykori titkára utolsó leheletéig igyekezett megvédeni a királya halála után az utódhadvezérek (diadokhoszok) marakodása miatt széteső világbirodalom egységét, míg utóbbi hazájától távol akarta megteremteni a véres polgárháború terhétől megszabadult civilizált élet feltételeit. Az egyik elhűsége és a másik hadvezéri és államszervezői képessége azonban nem érvényesülhetett azokban a korokban, amelyekre érvényes Radnóti verssora: „... mikor az ember önként, kéjjel ölt, nem csak parancsra...” (Töredék)

quaestori rangot, majd a szövetséges háborúban legatusként szolgált. 88-ban Sulla és hívei akadályozták meg néptribunusz-szá választását, emiatt Sulla keletre távozása után Cinna pártjára állt. 87-ben Marius és Cinna

„Az a hírhedt halált hozó tábla Sertoriust is számkivetetté és földönfutóvá tette.” Miután a diktátor megbízásából Annius nevű alvezére kiűzte Hispaniából, Sertorius Mauretaniába menekült. Azután 80-ban a lusitanok és

„A legravaszabb és legtehetségesebb hadvezérek közül Philipposz, Antigonosz, Hannibál, s akinek életrajzát most kezdjük megírni, Sertorius félszeműek voltak. Az utóbbiról elmondhatjuk, hogy tartózkodóbb volt a nőekkel szemben, mint Philipposz, megbízhatóbb barát, mint Antigonosz, irgalmasabb ellenségeihez, mint Hannibál, és nem volt kevésbé értelmes, mint bármelyik ezek közül...”

(Plutarkhosz: Sertorius élete 1. – Máthé Elek fordítása)

oldalán részt vett Róma városának elfoglalásában. E két politikus római polgárokat sújtó véres akcióitól azonban távol tartotta magát, sőt ő maga megszároltatta le azt a négyezer rabszolgát, akit Marius fegyverzett fel és szabadított rá ellenségeire. 83 telén mint praetor ismét Hispaniában tevékenykedett, amikor Sulla proscibálta őt is. Mint a történetíró Florus megjegyzi:

Sulla oda menekült ellenfeleinek hívására visszatért az Ibériai-félszigetre.

A bennszülöttek erőteljes támogatása és a náluk kialakult gerilla-hadviselés sikeres alkalmazása révén több ellene küldött római hadat, például Caecilius Metellus Pius – Sulla consultársa 80-ban – seregét legyőzve 77-re megszerezte a hispaniai római területek nagy részét.

Római és itáliai száműzöttekből 300 tagú senatust szervezett, és így valósággal államként irányította uralmi körzetét. Hispania vált a Sulla örökségével szembeni ellenállás központjává.

77-ben Pompeius állt a Sertorius elleni harc élére, de sokáig ő is sikertelen maradt. Egy alkalommal például fel akarta menteni a Sertorius által ostromlott Laurón városát, de képtelen volt erre, és a csalódott városlakók megadták magukat a támadóknak. Mint Plutarkhosztól tudjuk, „ő megkímélte életüket, és szabad elvonulást engedett nekik, de a várost felgyújtatta, nem haragból, nem is kegyetlenkedésből, hiszen Sertorius volt a legkevésbé szolgálja szenvedélyeinek minden hadvezér között, hanem hogy megszégyenítse és elképesse Pompeius csodálót...” Ugyanennek a városnak a bevételénél történt, hogy egy római katona erőszakot akart elkövetni egy asszonyon. Az erényét vadul védelmező nő a dulakodás közben kikaparta merénylője szemét. Appianosz csodálattal említi, hogy az esetről tudomást szerezve Sertorius a katonát és annak egész osztagát kivégeztette.

Sertorius tekintélye olyan gyorsan megnőtt, hogy 76-75-ben még VI. Mithridatész is felvette vele a diplomáciai kapcsolatot. Hadereje azzal is erősödött, hogy a Sulla öröksége ellen lázadó, de levert Marcus Aemilius Lepidus seregének maradványai Marcus Perperna Veiento vezetésével hozzá csatlakoztak. Sikerei csúcspontján azonban Sertorius ébersége lankadni kezdett, és a harctéri dicsőség helyett az élvezetek felé fordult figyelme. Alvezérei viszont egyre-másra szenvedtek vereséget a római hadaktól. Ő maga eközben kevésbé tudott úrrá lenni a környezetében lévő rómaiak és a bennszülöttek civódásain. Végül Perpernával az élen összekülvők törtek az életére, és 72-ben meggyilkolták. K. I.

Quintus Sertoriust meggyilkolják alvezérei

NÉMETH GYÖRGY

SPARTACUS

A római hagyomány a Spartacus vezette rabszolga felkelést meglehetősen jelentéktelen epizódnak tekintette a köztársaság történetében. Karl Marx helyezte a lázadó rabszolga vezért az osztályharcos történelemszemlélet kitüntetett pontjára, és az 1919. januári, elbukott berlini Spartacus-felkelés tette alakját széles körben ismertté.

A mai Spartacus-képet alapvetően meghatározza Howard Fast regénye, a belőle készült film és Hacsaturján balettje. Célunk, hogy bemutassuk, milyen hiteles információkkal rendelkezünk Spartacusról.

KÍGYÓ AZ ARCON

Spartacusról a leghosszabban két szerző ír; Plutarkhosz és Appianosz. Mindketten közel kétszáz évvel a felkelés után éltek. Abban egyetértenek, hogy Spartacus trák származású volt, a madoszok törzséből, de Appianosz szerint besorozták a római hadseregbe, ahonnan megszökött. Miután elfogták, eladták rabszolgának, és kiképzett katonaként Lentulus Batiatus capuai gladiátoriskolájába került. Plutarkhosz szerint Spartacus kiválóan beszélt görögül, értelmes és művelt embernek számított, aki elvett feleségül egy trák jónőt. Amikor az elfogott szökevényt Rómába vitték a rabszolgavására, azt álmodta, hogy egy kígyó tekergőzött az arcára. Felesége úgy értelmezte az álmot, hogy a kígyó nagy és félelmetes hatalmat jövendőül Spartacus számára, de elkerülhetetlen szerencsétlenséget is.

Spartacus római katonai szolgálatának hagyománya meglehetősen bizonytalan. Lehet, hogy a rómaiak azért állították ezt róla, mert egy trák rabszolga nem verhetett meg több római hadsereget is, ha azonban ők képezték ki a harcra, még a többszöri vereség is elviselhetőbbnek tűnt számukra. Spartacus neve feltűnő hasonlóságot mutat Szpartokoszéval, aki a Kr. e. 5. század végén trák királyságot hozott létre a Krím-félsziget déli csúcsán. Nem kevesebb, mint öt Szpartokosz váltotta egymást a trónon, amíg országuk bele nem olvadt a pontoszi királyságba. Egyes feltevések szerint Spartacus valamilyen rokonságban állhatott a királyi családdal, de valószínűbb, hogy egyszerűen egy jól csengő trák nevet kapott a szüleitől, amely a trák királyokra emlékeztetett mindenkit, aki csak hallotta.

LÁZADÁS A GLADIÁTORISKOLÁBAN

A capuai amfiteátrum egyike a legkorábbi kőből épült itáliai arénáknak, amelyek a gladiátorviadatok és az állathajszák (venatiók) színhelyéül szolgáltak. A ma is álló épület közelében lehetett Lentulus Batiatus gladiátoriskolája (*ludus gladiatorius*), ahol gall és trák gladiátorokat neveltek a küzdelemre. Az iskola igen jelentős lehetett, mivel legalább kétszáz harcossal rendelkezett, de Batiatus a szokásosnál is szigorúbb őrizet alatt tartotta harcosait.

Az elkeseredett gladiátorok el akartak szökni a ludusból, de valaki elárulta őket. 73 őszén azonban hetvennyolc harcosnak mégis sikerült kerekgetnie, igaz, számukat Cicero alig több,

mint harmincra teszi. A szökéshez nem vihették magukkal fegyvereiket, ezért először is betörték egy konyhába, ahol nyársakat, bárdokat és késeket zsákmányoltak. A szerencse hamarosan melléjük pártolt. Az úton lesben állva megrohantak egy szekeret, amely éppen gladiátorfegyvereket szállított egyik városból a másikba.

A római hatóságok eleinte nem vették komolyan néhány rabszolga szökését, és Capuából küldtek utánuk egy kisebb csapatot. A profi harcosok szétkergették az óvatlan katonákat, és elszedték fegyvereiket. Boldogan cserélték le a gladiátorfegyverzetet katonaira, mivel az előzőt megalázónak és szabad emberhez méltatlannak találták. Spartacusék elfoglaltak egy hegynyeret, amelyre csak egyetlen, meredek út vezetett, és onnan indítottak zsákmányszerző portyákat, mivel élelemre és újabb fegyverekre volt szükségük.

A lázadókhoz egyre több pásztor és csikós csatlakozott, akik többnyire szintén rabszolgák voltak, de a vadállatok és a rablók ellen fel voltak fegy-

verezve. Spartacus maga mellé állította alvezérként két gladiátortársát, a gall Krixoszt és Oinomaoszt. Ekkor már Rómából küldtek ellenük egy csapatot Gaius Claudius Glaber propraetor vezetésével. Csakhogy ez a háromezer fős sereg sem professzionális katonákból állt, mivel a politikusok nem fogták fel, milyen veszedelem fenyegeti Itáliát. Glaber lezárta a hegyre vezető utat, és csapdába ejtette a lázadókat. Azt hitte, könnyedén kiéheztetheti őket.

A meredek sziklákról valóban nem lehetett volna egykönnyen lemászni, ha nem nőtte volna be sűrűn a vadszőlő, amelynek indáiból kötélhágcsókat lehetett fonni. Ezek segítségével aztán a gladiátorok baj nélkül leereszkedhettek a veszedelmes lejtőn. Egy társuk utolsónak maradván utánuk hajigálta a fegyvereiket, s végül maga is ép bőrrel le tudott ereszkedni. Glaberék a meglehetősen zajos műveletből semmit sem hallottak, és annyira meglepte őket a hátukba támadó sereg, hogy táborukat odahagyva fejvesztve menekültek el. Spartacusék újabb fegy-

vereket és katonai felszerelést zsákmányoltak. A meredek hegyet Appianosz a Vezúvval azonosítja, de ezt valójában semmi sem támasztja alá.

SPARTACUS HADSEREGE

Publius Varinius praetor már komolyabb haderővel érkezett a lázadók ellen. Ők azonban először alvezérének, Furiusnak mintegy kétezer katonáját szórták szét, aztán pedig Varinius vezértársát, Cossiniust győzték le, akit menekülés közben öltek meg. A sikereken felbuzdulva már nemcsak rabszolgák, hanem szegény szabadok, köztük katonaviselt férfiak is csatlakoztak a lázadókhoz. Az ókori forrásokban hihetetlen számokat találunk a sereg létszámáról: hetven-, száz-, sőt százhuszezres hadseregéről olvashatunk. Az ókori történetírók azonban előszeretettel túlozták el az ellenfelek létszámát. Ha vereséget szenvedtek tőlük, azt a támadók kiengyelíthetetlen erőfölényével indokolhatták, ha pedig legyőzték őket, ezzel lehetett igazolni, hogy mennyire fölötté álltak a népes, de hitvány ellenségeknek.

A legalábbis több tízezer tömeget valahogyan fel kellett fegyverezni. A városok nem támogatták a lázadókat, mivel saját rabszolgáik lázadásától tartottak, így arra nem lehetett számítani, hogy hivatalos forrásból kellő mennyiségű és minőségű fegyverhez juthatnak. A zsákmányolt fegyvereken kívül saját maguk állították elő pajzsukat, többnyire vesszőből, fából és marhabőrrel. A megszerzett fémeszközök karddá és dárdahegyé alakultak a lázadók kovácsainak műhelyeiben.

Spartacus elfogta a legyőzött praetor, Varinius lovát is. Ekkor elhatározta, hogy lovasságot szervez seregéhez. A legelőkről elhajtott lovakra olyan lázadókat ültetett, akik tudtak lovagolni. A fegyvereken kívül tetemes mennyiségű élelmiszerre is szükségük volt, ezért végigrabolták egész Campaniát, a védhetetlen villákon és falvakon kívül több várost is lerohantak és kifosztottak, köztük Nolát, Nuceriát, Thuriit és Metapontiont. Ekkoriban történt, hogy egy előkelő származású fogoly aszszonyt többen is megbecstelenítettek, ő pedig szégyenében öngyilkosságot követett el. Spartacus elrendelte, hogy az aszszony emlékére rendezzenek gladiátorviadalt, amelyen a római foglyok küzdöttek egymással, és a korábbi gladiátorok voltak a nézők.

Bronzból készült római gladiátorsisak

Az ilyen történetekkel azonban nem árt óvatosnak lennünk. Az, hogy a gladiátorok nézik, hogyan küzdenek az arénában egykori gazdáik, mellbevágó szimbóluma a fordított világnak, amit egy rabszolga felkelés képvisel. Túlságosan is alkalmas e történet a szerző mondanivalójának képszerű megjelenítésére ahhoz, hogy igazságtartalmának méricskélését fontosabbnak tartotta volna bemutatásánál.

A CONSULOK ELLEN

A 72. évre már a római senatus és a consulok is megértették, mekkora veszélyt jelent a lázadók több tízezer serege, amely úgy vonul fel a alá Itáliában, mint egykor Hannibál. Mindkét consul Spartacus ellen küldték, hogy fojtsa el a lázadást, mielőtt az itáliai városok átállnának az ellenséghez. Lucius Gellius Publicola consul ütközött meg Krixosz mintegy harmincezer, elbizakodott seregével, s rettenetes vérfürdőt rendezett, maga Krixosz is elesett. A másik consul, Gnaeus Cornelius Lentulus kevésbé volt szerencsés. Ő a fő sereggel került szembe, s olyan súlyos vereséget szenvedett, hogy elvesztette katonai táborát minden felszerelésével együtt. Spartacus kegyetlen bosszút állt az elfogott rómaiakon. Krixosz halotti máglyája körül háromszáz római fogolynak kellett gladiátorként megküzdenie, de végül egyikük sem hagyhatta el élve a viadal helyszínét. Elképzelhető, hogy a megbecstelenített aszszony emlékére rendezett gladiátorjáték forrása valójában ez a történet volt?

Spartacus ekkor észak felé, az Alpok irányába vonult. Feltehetőleg vissza akarta juttatni a lázadó gladiátorokat saját hazájukba, Galliába és Trákiába. Caius Cassius Longinus, Gallia proconsula ugyan útját állta Mutinánál, Spartacus azonban őt is legyőzte. Szabaddá vált az út Gallia felé. A lázadó sereg mégsem hagyta el Itáliát. Ennek az lehetett az oka, hogy haderejének nagyobb része ekkor már nem keltákból és trákokból, hanem fellázadt itáliaiakból állt, akik nem akarták elhagyni hazájukat. Ekkor délnek fordultak, befészkeltek magukat Thurioiba, és minden addiginál jobban felfegyverkeztek, kihasználva a város nyújtotta lehetőségeket. Azzal meg sem próbálkoztak, hogy a hatalmas városfalakkal védett Rómát megtámadják: erre annak idején még Hannibál sem mert vállalkozni.

CRASSUS GYŐZELME

A senatus azonban ekkor már nem bízott a consulokban. Legtapasztaltabb hadvezérei, Pompeius és Lucullus Itálián kívül harcoltak, ezért a dúsgazdag Marcus Licinius Crassust bízta meg a hadjárat vezetésével. Crassus arra vágyott, hogy bizonyítsa hadvezéri képességeit, ezért ajánlotta fel a senatusnak, hogy akár saját költségén is hadsereget szervez a lázadók ellen. Végül mégis hivatalos felhatalmazással indult a hadjáratra. Mummiust két legióval előrelküldte, hogy bekeríthessék a felkelőket, ő azonban a parancsra fittyet hányva csatát kezdeményezett és súlyos vereséget szenvedett. Crassus ekkor a megfutamodó, leggyávább ötszáz katonáját megtizedeltette, amivel elérte, hogy tőle jobban féltek, mint az ellenségtől.

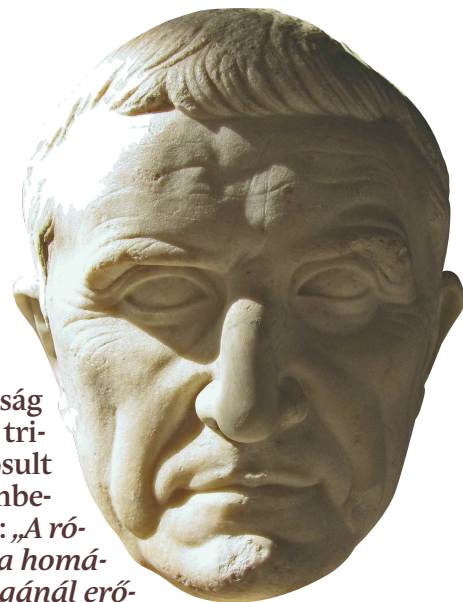
Spartacus ekkor Bruttiumba vonult vissza, és megpróbált onnan átkelni Szicíliába. Ha az ottani rabszolgákkal egyesülhetett volna, talán hosszabb ideig ellenállhattak volna Rómának. Crassus ekkor fallal és árokkal vágta el Spartacus útját, hogy így ejtse őket csapdába Bruttiumban. A Messinai-szoroson végül nem tudtak átkelni a hajózáshoz mit sem értő felkelők, ezért egy hóvihart kihasználva áttörtek a sáncon. A rebellis rabszolgák közül a germánok már nem akartak Spartacusnak engedelmeskedni, ám a Castus és Gannicus vezette, harmincötezer fős sereg elpusztult, a vezérek is holtan maradtak a csatatéren. Spartacusnak már csak mintegy hatvanezer harciosa maradt, bár lehet, hogy ez a szám is némileg eltúlzott. 71-ben a megmaradt fő sereg Crassus legióira támadt. Spartacus értesült róla, hogy Pompeius partra szállt Itáliában, és ő is a lázadók ellen vonul harcedzett seregével. Spartacus felkészült a végső összecsapásra. Állítólag ledöfte a lovát, és azt mondta: *„Ha győzünk, lesz elég lovunk, ha vereséget szenvedünk, erre sem lesz szükségünk.”*

Spartacus gyalogosan küzdött az első sorokban, és személyesen Crassust kereste a csatában. Két centuriót is levágott, míg végül sebesülten összerogyott. Holttestét Crassus hiába kerestette, sohasem találta meg. A lázadók egy része a hegyekbe menekült, ahol még évekig rablókként húzták meg magukat. Crassus hatezer felkelőt a via Appia mentén keresztrefeszített, és a holttesteket később sem volt szabad levenni és eltemetni: csontjaik figyelemztetésül szolgálták a rabszolgáknak, mire számíthatnak, ha fellázadnak uraik ellen. ♦

GRÜLL TIBOR

MARCUS LICINIUS CRASSUS

A LEGGAZDAGABB RÓMAI

Régi, előkelő nemzetségből származott, egyenes útja vezetett a köztársaság hatalmi gépezetébe. Ügyes intrikus volt, s fontos szerepet játszott az I. triumviratus létrehozásában. Politikusi rátermettsége azonban nem párosult katonai tehetséggel, ez okozta később a vesztét. Róma leggazdagabb emberének tartották, de Plutarkhosz ekképp kezdte Crassusról írt életrajzát: „A rómaiak azt mondják, hogy Crassus sok jó tulajdonságát egyetlen hibája homályosította el: a kapzsiság. Úgy látszik, hogy ez minden más tulajdonságánál erősebb volt.” Ez a híre a parthusokhoz is eljutott, akik – a legenda szerint – Crassus levágott fejét uralkodójuk elé vitték, s az a legyőzött római vezér szájába forró aranyat öntetett.

A Licinius Crassus nemzetségnek három fő ága létezett a Kr. e. 2-1. században, és az egyes személyeket nagyon nehéz azonosítani a nevek egyformasága miatt. Az egyik ág például a Dives (Gazdag) cognomen viselte, s minthogy Marcus Licinius Crassus Róma leggazdagabb emberének tartották, természetesen a történések is a Dives ággal kapcsolódtak össze, holott erre semmilyen bizonyíték sincs. Sőt, minden jel arra utal, hogy vagyonát Crassus nem örökölte, hanem meglehetősen gyanús körülmények között harácsolta össze.

A POLGÁRHÁBORÚ SZERENCSELOVAGJA

Marcus nagyapját, akit ugyancsak Marcus Licinius Crassusnak hívtak (praetor 126-ban), a római szatíra atyjának is nevezett Lucilius gúnyosan Agelasztosznak, azaz „nevetésnélkülinek” nevezte (kb. „savanyújóska”), mivel állítólag azzal dicsekedett, hogy egész életében csupán egyszer mosolyodott el. Marcus dédapja, Gaius Licinius Crassus (consul Kr. e. 168-ban) alapította meg a nemzetség harmadik ágát, amelynek leghíresebb tagja Lucius Licinius Crassus, a kitűnő szónok volt, Cicero gyermekkori példaképe. Marcus Licinius Crassus egyébként szintén korának egyik ragyogó szónoka és ügyvédje volt.

Marcus Licinius Crassus korabeli mércével mérten hatalmas vagyonának alapvetően kétféle forrása volt: egyrészt a Sulla által proscibáltak elkobzott ingatlanjait potom pénzért fölvásárolta, másrészt pedig az elpusztult házakat – Rómában gyakorta előfordultak tűzvés-

szek – megvette és saját rabszolgáival felújította, így Róma lakóingatlanjainak jelentős része az ő tulajdonába került. (Egyébként az első tűzoltóságot is Crassus szervezte meg Rómában.) Kapzsisága nem ismert határokat: például kinevezte magának a Licinia nevű Vestapapnő gyönyörű külvárosi villáját, amelyet meg akart vásárolni. Emiatt gyakran felkereste a magányosan élő szüzet, s ez természetesen pletykákra adott okot, az ügyből senatusi vizsgálat is lett. Crassus azonban addig nem tágitott, amíg meg nem kapta, amit akart.

Ingatlanjai mellett számtalan ezüsbányája, több nagy értékű földbirtoka és rengeteg munkása volt, akik a földet megművelték, ez mindez együttvéve semmi sem volt rabszolgáinak értékéhez képest. Plutarkhosz szerint „rengeteg különféle és különlegesen kiképzett rabszolgát tartott: felolvasókat, kéziratmásolókat, ezüstműveseket, kasznárokat, asztali felszolgálókat. Kiképzésükről és taníttatásukról maga gondoskodott, abban a meggyőződésben, hogy a jó gazdának a legnagyobb gonddal kell törődnie rabszolgáival, háztartásának élő szerszámaival.”

A Marius és Cinna hatalomátvételekor kihirdetett *proscriptio* során meggyilkolták Crassus apját és testvéreit, ezért Hispaniába menekült, ahol Kr. e. 87-84 között tartózkodott. Eleinte egyik barátja birtokán, egy barlangban húzta meg magát, később azonban apja klienseiből magánhadsereget szervezett, amellyel a városokat fosztogatta. Cinna 84-ben bekövetkezett halála után előbb Sulla szövetségéhez, Metellus Piuszhoz ment Afrikába, de

hamar összekülönböztek. Crassus ekkor átállt Sullához, aki rátermett embereket toborzott az Itáliában dúló polgárháborúhoz. Ekkoriban kezdett versengeni a nála fiatalabb Pompeiusszal. Bár Sulla oldalán vitézül harcolt – a spoletói csatában lényegében ő mentette meg a fővezér derékhadát a pusztulástól –, sosem sikerült olyan győzelmeket kivívnia, mint Pompeiusnak.

Sulla hűséges embere lett, de féktelen kapzsiságával még őt is sikerült magára haragítania. A Pompeiusszal való versengés egész életét meghatározóan befolyásolta. Mivel tudta, hogy hadi dicsőségben sosem fogja őt túlszárnyalni, „szolgálatkészségével, védőbeszédeivel, kölcsönökkel, korteskedéssel és a hivatalkeresők ügyeinek buzgó intézésével belevetette magát a közéletbe” – írja Plutarkhosz. Ezzel olyan befolyásra és hírnévre tett szert, ami vetélkedett Pompeius hadjáratainak szerzett dicsőségével.

A HATALOM FELOSZTÁSA

Versengésük különösen alakult: Pompeius akkor volt népszerűbb és tekintélyesebb a városban, amikor Rómától távol, hadjáraton volt, ha viszont odahaza tartózkodott, gyakran alulmaradt Crassusszal szemben. Pompeius ugyanis öntelt büszkesége és zárkózott életmódja miatt kerülte a tömeget, távol maradt a forumtól, a kérelmezőknek csak ritkán és akkor sem valami készségesen segített. Crassus viszont nem vonult félre, nem volt megközelíthetetlen, mindig azzal foglalatzkodott, hogy sürgős ügyekben segítsen, így barátságos és szívélyes modorával felülkerekedett fensőbbes vetélytársán.

Róma ebben az időben három párt-ra oszlott: Pompeius, Caesar és Crassus pártjára. A polgárság meggondolt és konzervatív része Pompeiushoz csatlakozott, a heves vérűek és vállalkozó szelleműek Caesarban reménykedtek, Crassus pedig közepén állt és mindkét oldalról szerzett magának híveket.

Crassus egyetlen hadi sikere, a Spartacus-féle rabszolgalázadás leverése is valahogy félresikeredett. Amikor a capuai gladiátoriskola tagjai Kr. e. 73-ban fellázadtak, a senatus eleinte nem vette komolyan a fenyegetést. Róma legjobb tábornokai éppen távol voltak: Pompeius Hispaniában harcolt Marius utolsó követőjével, Sertoriusszal; Lucius Licinius Lucullus és testvére, Varro Lucullus – akinek lánya, Tertulla később Crassus felsége lett – pedig keleten küzdött a Mithridatész elleni harmadik háborúban. Crassus felajánlotta a senatusnak, hogy saját pénzén szervez hadsereget Spartacus ellen, de a rabszolgák rendszerint vereséget mértek az ellenük küldött állami seregekre, s vezetőiket elfogták. Végül a senatus Crassust nevezte ki fővezérnek, Spartacus azonban hosszú időn át vele is a bolondját járatta, folyton kicsúszott a markából, és megverte az ellene küldött csapatokat.

A senatus végül Crassus javaslatára visszahívta a Hispaniában harcoló Pompeiust, valamint az épp Thrákiában küzdő Lucullust, hogy segítsenek a rabszolgafelkelés elfojtásában. A utolsó nagy csapást ugyan Crassus mérte Spartacusékra, de az ellenállás maradék fészkeit a nyugatról érkező Pompeius számolta fel, így a diadalmenet dicsőségében Pompeius részesülhetett. Ezután közösen viselték a 70. évi consulságot, de ebben sem volt sok köszönet, mivel állandóan civódtak. (Pompeius előtte sem *praetor*; sem *quaestor* nem volt, ráadásul 34 évesen nem is lehetett volna még *consul*.) Crassus ez

úttal is megmutatta bőkezűségét: „*Hercules tiszteletére nagy áldozati ünnepet rendezett, a népet tízezer asztalnál megvendégelte, és három hónapra eleendő gabonát osztatott ki.*”

65-ben Crassust a senatus censorrá választotta, akinek fő feladata „az erkölcsök felügyelete” mellett a senatusi névjegyzék felülvizsgálata volt. Pénzét és politikai befolyását Iulius Caesar tö-

Crassus korának leggazdagabb embere volt, akinek magánvagyon a Kr. e. 1. század közepén 7100 talentumra rúgott. Hogy ez mennyit tesz mai pénzben? Egy gyors számolással kideríthetjük: 1 római talentum 32,7 kg, azaz 7100 talentum 232 170 kg, természetesen ezüstben.

Az ezüst kilója jelenleg kb. 600 amerikai dollár (kb. 166 000 Ft), vagyis Crassus vagyonát az ezüst mai értékén 139,3 millió dollárra becsülhetjük, ami átszámítva 38,7 milliárd forint. Sok ez, vagy kevés? Összehasonlításképp: a Forbes magazin listája szerint 2017-ben a leggazdagabb magyar magánvagyonos 320 milliárd forint volt, vagyis Crassust aligha nevezhetjük „minden idők leggazdagabb emberének”, bár abban a korban ez valóban kiemelkedő vagyonnak számított.

(Iulius Caesar idejében egy legionárius éves zsoldja 225 denarius volt, tehát egy talentumnyi ezüstért több mint 26 évig kellett szolgálnia.)

rekvéseinek támogatására használta fel, például ő pénzelte azt a kampányt, amelynek révén Caesar az államvallás főpapjává (*pontifex maximus*) választották. Crassus és Caesar szerepe soha nem tisztázódott a Catilina-féle összeesküvésben (62), de Cicero egyik beszédében minkettőjüket megvádolta – igaz, ez a beszéd csak a két politikus halála után jelent meg. Az is meglehetősen gyanús körülmény, hogy ebben az időben Crassus és Caesar is ádáz ellensége volt a Catilina-felkelés elfojtásában főszerepet vállaló Cicerónak, bár később mindketten megenyhültek iránta.

Az első triumviratust (60-ban) állítólag Caesar kovácsolta össze azzal, hogy kibékítette egymással Crassust és Pompeiust. Az igazi haszon persze az

övé lett: elnyerte a consulságot, valamint Galliát, amelyet hosszú háború után (58–50) hozzácsatolt a római nép birodalmához, hihetetlen népszerűséget szerezve magának. Ennek persze sem Pompeius, sem Crassus nem örült. Az 56-ban Lucában megszervezett találkozóon a három „Mr. Big” felosztotta egymás között a hatalmat. Caesar viszatért győzelmeinek színhelyére, Galliába; Pompeius és Crassus pedig másodszor is együtt pályázott a consuli tisztségre. Ez alkalommal az ellenzékét erőszakkal tartották távol a forumtól. Végül Caesar proconsuli hatalmát öt évre meghosszabbították, saját maguknak pedig tartományul megszavaztatták Szíriát, illetve Hispaniát.

A TRAGIKUS SZÍRIAI KALAND

Crassus ujjongott, amikor megtudta, hogy a sors akaratából Szíria lett az övé. Úgy érezte, felvirradt az ő napja: „*meg volt ugyanis győződve róla, hogy ennél nagyobb szerencse még soha életében nem érte. Még idegenek közt vagy nyilvános helyen is alig bírta türtőztetni magát, bizalmas körben pedig szinte gyerekes hiúsággal beszélt, ami nem illett korához és természetéhez, hiszen soha életében nem volt sem kérkedő, sem önhitt.*” Plutarkhosz talán kissé túloz, amikor azt írja, hogy Crassus „*álmaiban egészen Baktriáig, Indiáig és a külső tengerig kalandozott*” – de nem is teljes képtelenség, amit mond.

A parthusok elleni hadjárat egyébként nem szerepelt a senatus megbízólevelében, ezért azt Crassus magánakciójának kell tekinteni. A hadjárat eleinte jól indult: miután átkeltek az Euphratészen, Mezopotámiában sok várost elfoglaltak, amelyekben helyőrségeket hagytak hátra. A szíriai Rakka közelében egykor elterülő Zénodotion város elfoglalása és lerombolása után – ez volt az egyetlen erősség, amely addig ellenállt a rómaiaknak – megengedte, hogy katonái *imperator*nak szólítsák.

Közben a parthusok is felajánlották Crassusnak a békét, de ő gögösen elutasította. Kr. e. 53-ban újra átkelt Zeugmánál az Euphratészen, és lassan haladt előre a folyam mellett. Ekkor egy Ariamnész nevű arab törzsfő férközött hozzá azzal, hogy Pompeius kliense és tanácsadója volt a tíz évvel azelőtti szíriai háborúban. Crassust meggyőzte, hogy most kell támadnia, és ehhez kell térnie a folyó menti útról. A víz nélküli, kietlen szír sivatagban a hadsereg teljesen kimerült. Közben a parthusok

AZ ELVESZETT ARANYSASOK

A római hadsereg történetének egyik legszomorúbb vereségét Kr. e. 53. június 23-án szenvedte el a parthusoktól Carrhae (ma: Harrán, Délkelet-Törökország) városa mellett. A hadakat az állam megmentésére – ám valójában saját hatalmuk kiépítésére – összeszóvetkezett triumvirek egyike, Marcus Licinius Crassus vezette, aki Róma leggazdagabb embere volt. A parthusok létszámban, korszerű fegyverzetben és harci szellemében is messze túltettek a római

iakon – aminek következménye a rómaiak csúfos veresége lett Carrhae lapos, köves, víztelen pusztájában.

A csata egyik legkomolyabb erkölcsi veszteségét az jelentette, hogy a parthusok elragadták a legiók aranysasait (*aquilae*). Már Caesar is terve vette, hogy a vereség miatt bosszút áll rajtuk, és visszaszerzi a hadijelvényeket, de halála megakadályozta ebben. Marcus Antonius Kr. e. 36-ban ugyan hadba indult a parthu-

sok ellen, de az ímmel-ámmal folytatott hadjárat kudarcba fulladt. Egy egész nemzedék diplomáciai erőfeszítéseire volt szükség ahhoz, hogy végül szászolgáltassák az elrabolt sasokat, s mikor ez sikerült, az valóságos katonai győzelemmel ért fel Augustus számára. Ez az esemény Kr. e. 22 és 19 között, Augustus keleti tartózkodása idején történt.

A carrhaei csata egyik előre nem látható következménye volt, hogy elindította a keleti se-

lyem beáramlását Európába. A csatából megmenekült legionáriusok ugyanis arról számoltak be, hogy a parthusoknak furcsa, ragyogó anyagból készült zászlóik voltak. E beszámolók nyomán a Római Birodalomban gyorsan nőtt a selyem iránti érdeklődés, így a Kínából induló selyemkereskedelmi útvonalak meghosszabbodtak egészen Nyugat-Európáig. Létrejött a selyemút, a történelem egyik leghosszabb és legfontosabb kereskedelmi útvonala.

fővezére, Szuréna Carrhae közelében (a mai Harrán mellett, Dél-Törökországban) csapást mért a betolakodókra. A római sereget folyamatos nyílzáporral árasztotta el és páncélos nehézlövességgel támadta.

A csatában Crassus vitézül harcolt, Publius is elesett. A római hadvezérnek sikerült Carrhae várába mene-

külnie. Éjszaka azonban innen is továbbállt, és Armenia felé menekült egy kisebb csapattal. Szuréna azonban cselet vetett ellene: meggyőzte Crassust, hogy a parthusok királya nem akar Róma ellen háborúzni, jobbját nyújtotta neki, és még egy lovat is biztosított számára, amikor tárgyalásra hívta az Eufratészhez. Ám Crassust azonnal

parthus katonák vették körül, amit a vele lévő római tisztek támadásnak vélték. Ádáz kézitusa kezdődött, amelyben a parthusok mindenkit lemészároltak. Crassus levágott fejét és kezét elküldték Hürödész parthus királynak. A Carrhae közeli csatamezőn 20 ezer római veszett oda, és a parthusok 10 ezer hadifoglyot ejtettek. ♦

RÓMAIAK KÍNÁBAN?

Plinius szerint carrhaei győzelmük után a parthusok tízezer római hadifoglyot Margiana szatrapiaába küldtek – amely Baktria részeként a mai Türkmenisztán területén található (Merv) –, hogy birodalmuk keleti határainak védelmében vegyenek részt. Horatius még azon is elmerengett egyik ódájában, hogy vajon a parthusok között letelepedett római katonák sorsa hogyan alakult: „*Crassus vitézlő népe miként silány / férj élt a barbár hitvesek oldalán.*” A kínai Han-dinasztia később elfoglalta ezt a területet. Kínai krónikák említést tesznek „halszerű alakzatba” rendeződő harcosok fogságba ejtéséről, akik több mint százan egy tábor kapuja előtt gyakorlatoztak. Érdekes a tábor leírása is: „*A fából készült falat kettős cölöpsánc vette körül; a katonák a sáncok mögül löttek a támadókra.*” Ez vélhetően a római katonák bevett „teknős-

alakzatára” és a legióstábor felépítésére utalhat.

A 20. század közepén azután felröppent a hír: Kína keleti részén még ma is élnek olyanok, akik római legionáriusok leszármazottjainak mondják magukat. Ezt az elméletet az 1950-es években népszerűsítette Homer Dubs, az Oxfordi Egyetem kínai történelemmel foglalkozó professzora. Dubs könyvének (*A Roman City in Ancient China*. London, 1957) megjelenése után 30 évvel egy ausztrál kalandor, David Harris a könyv hatására elhatározta, hogy megkeresi ezt a titokzatos várost. Kutatása sikerrel járt, és ebben nagy segítségére volt egy kínai szakértő, Gūan Jüang is, aki az elmélet tudományos megerősítését szorgalmazta. Ők ketten azonosították a Kanszu tartományban fekvő Zhelaizhai falut Li-csiennel.

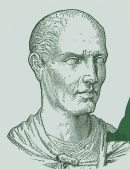
Ám szép számmal vannak olyan kutatók is, akik szkeptiku-

sak Dubs teóriájával kapcsolatban. Maurizio Bettini, a Sienai Egyetem tanára például „tündérmesének” nevezi az elméletet, mondván, hogy annak bizonyításához legalábbis római pénzérmékre vagy a legionáriusok által használt fegyverekre lenne szükség. „*Tárgyi bizonyítékok nélkül az elveszett római legio története csupán legenda*” – nyilatkozta Bettini a sajtónak. És ne feledkezzünk meg azokról a szakértőkről sem, akik úgy vélik: a kínai település lakosai valójában a Közép-Ázsiát végigportyázó hunok leszármazottjai.

Li-csien neve kínaiul Alexandriának felel meg. A Han-birodalom Kr. u. 5-ben elkészült kataszteri felmérésében 1587 település neve szerepel, de csak hárommal kapcsolatban említik meg, hogy a városban idegenek laknak. Az első kettő, Kucha és Wen-siu a mai Turkesztán terü-

letén fekszik, a harmadik pedig a szóban forgó Li-csien. A kínai évkönyvek egyértelműen tanúsítják, hogy a Római Birodalom a Ta'tsin mellett a Li-csien nevet viselte a Han-korszakban.

Addig is, amíg a régészeti ásatásokkal bizonyítékot keresnek Crassus elveszett hadserege és Li-csien kapcsolatára, a helybeliek közül azok, akik szőke hajjal és kék szemmel dicsekednek, valósággal meggazdagodtak a turisták növekvő rohamától. A falu nevét a helyi önkormányzat 1999-ben visszaváltottatta az ókori Li-csienre. Az alig százlelkes községben – ahol a lakók vályogházakban laknak, kecsketenyésztésből és répatermesztésből élnek – máris megnyitotta kapuit egy „Caesar” nevű kocsmá, s úgy hírlik, egy kínai producer kész több millió dollárt befektetni a Kínában letelepedett római legionáriusokról szóló film készítésébe.

Lucullus

A történelem legismertebb ínyence

A történelem legismertebb ínyence 117 körül született a Liciniusok előkelő plebeius nemzetségéből, amely sok kiváló férfiúval ajándékozta meg Rómát. Többek között e nemzetség egyik ágának leszármazottja volt a triumvir Crassus, aki Caesar és Pompeius társaságában az arisztokrácia oligarchikus hatalmát megtestesítő senatus ádáz ellenfele volt. Lucullus az ezzel ellentétes politikai oldalt képviselte. Sullához hasonlóan a kormányzást szilárdan kezében tartó, csorbítatlan tekintélyű senatusi uralomért harcolt.

SIKERES HADVEZÉR

Katonai pályája a szövetséges háborúban vett lendületet, amelyben katonai tribunusként Sulla alárendeltjeként szolgált. 88–87-ben quaestor volt politikai példaképe VI. Mithridatész ellen készülő seregében, és támogatta parancsnokát Róma megszállásában. 86-ban vezére megbízásából nagy körutat tett a Mediterráneumban. Felkereste Krétát, Küréné, Alexandriát, Szíriát és Rodoszt, hogy hadiflottát szervezhessen a keleti hadjáratra. 85 és 80 között a hajdani pergamoni királyság területén szervezett Asia tartományban működött, és ő biztosította Sulla hadának átkelését a Helleszponctozson (mai Dardanellák). Ezután visszatért Rómába. Távol álltak tőle a sullai diktatúra kegyetlenkedései, nem vett részt a belső ellenzék felszámolásában. A diktátor mégis nagyra becsülte, és őt jelölte ki fia gyámjává. Továbbá, elismerve nagyfokú műveltségét, rendezés végett neki adta át emlékiratait.

79-ben aedilisként látványos cirkuszi játékok rendezésével igyekezett népszerűséget szerezni. Egy évvel később praetor lett, majd Africa tartományban kapott megbízatást. 74-re consullá választották, és ő azzal az elhatározással foglalta el hivatalát, hogy megvédi Sulla örökségét. Ugyanis ekkor már komolyan aktivizálódtak az egykori diktátor politikáját elvető erők, amelyekhez például az idősebb Lepidus is tartozott. Ekkor jött híre annak, hogy a pontoszi király megtörte a Sulla által rákényszerített fegyvernyugvást. VI. Mithridatész megtámadta nyugati szomszédját, Bithüniát, amelyet uralkodója végrendeletében Rómára hagyott. Miután az odaküldött római hadat szétverte, a pontoszi sereg benyomult Asia tartományba is. Lucullus azon nyomban Kis-Ázsiába vezette legióit, hogy leszámoljon vele.

A római hadvezér 68/67-ig több győzelmet aratott, de elnyerte a tartomány lakóinak jóindulatát is. Felismerte, hogy az ellenség csak azért talált Asia provincia területén mindig újabb támogatásra, mert az adószedők és uzorások miatt ott erős gyö-

Az utókor kevés történelmi személyiséggel szemben volt annyira igazságtalan, mint Lucullusszal. Ő, aki a római köztársaság történetének egyik legfényesebb katonai sikerét érte el 69-es tigranokertai győzelmével, aligha örülne annak, hogy neve csupán mustár- és étolajmákká megnevezéseként maradt meg a modern emberiség emlékezetében. A ragyogó hadvezér és elvhű politikus éppen az ő erényeit megtagadó korabeli Róma elleni tiltakozásul temetkezett bele a konyhai élvezetekbe. Az ő híres lakomái ellenzéki tüntetésként hangsúlyozták a Lucius Licinius Lucullus által megvetett rendszer elutasítását. Élete vége felé elméje megbomlott, mintha e kiváló férfi előre látta volna a jövőt.

keret vert a rómaiak elleni gyűlölet. Ezen a benne meglévő mértékletesség és mások által elavultnak vélt becsületesség miatt változtatni akart. A római pénzemberek, akik a sullai rendszer gyengülésével egyre hangosabbak lettek, Rómában kigyöt-békát kiabáltak rá, és igyekeztek őt a köznép előtt befeketíteni. Ráadásul saját katonái sem örültek, hogy vezérük megtiltotta a korlátlan rablást az elfoglalt területeken. Így azután Lucullus népszerűsége a zsákmányra éhes üzleti körök és a martalóc viselkedéshez szokott hadsereg előtt a mélypontra zuhant. A háborús sikerek azonban egyelőre megvédték őt az intrikáktól.

Lucullus kiűzte Mithridatészt Asia tartományból, majd a józan megfontoltságot vakmerő bátorsággal vegyítő hadvezetéssel tovább üldözte Bithünián és Galatián át egészen Pontoszig. A király kétségbeesésében apósához, az arméniai II. Tigranészhez menekült. Utóbbi nagy területeket tartott uralma alatt a Tigris, az Euphratész és az Araxész felső folyásánál, a mai Örményország és Azerbajdzsán földjén. Az ókorban ezt a vidéket Kis- és Nagy-Armeniának nevezték. Nagy-Armenia délnyugati szélén állt e birodalom új fővárosa, Tigranokerta. Itt támadta meg Tigranész hadát Lucullus. A 69-ben lezajlott ütközet a mindössze 15 ezer fős római sereg győzelmét hozta, amely vezére vakmerő támadása révén hússzoros erőfölényben lévő ellenséget futamított meg. Mithridatész kénytelen volt továbbmenekülni.

A római történelem egyik legfényesebb katonai sikerét újabb győzelmek követték, de ezek a diadalmok sem tudták megfékezni a zsákmányra éhes katonák és a hoppon maradt üzletemberek gyűlöletét. Serege Armeniában fellázadt. A felbujtó Lucullus

feleségének testvére, Publius Clodius volt. Ez a hírhedten erkölcstelen férfi, aki miatt később még pártfogója, Caesar is kénytelen volt elválni vele hírbe hozott nejétől, Pompeiától, megvádolta vezérét. Hazug módon azt híresztelte, hogy annak hibájából nem ért még véget a háború. Felhánytorgatta azt is, hogy a katonák semmi érdemleges jutalmat nem kapnak szolgálataikért – értsd, nem rabolhatnak kedvük szerint. Rómában hasonló hangnemű vádak röppen-tek fel a népgyűlésen. Végül 66-ban Lucullust leváltották, és a politikai új hullámot képviselő későbbi triumvir, Pompeius kapott rendkívüli teljhatalmat a harcok folytatására.

A GYOMOR ÖRÖMEI

Rómába visszatérve Lucullusnak nemcsak az ellenséges közhangulattal kellett megküzdenie, hanem Caesar és hívei fokozatos térnyerésével is. Hosszas huzavona után, csak 63-ban tarthatott diadalmmenetet. Ugyanebben az évben támogatta Cícero fellépését Catilina rendszerellenes összeesküvése ellen, néhány évvel később pedig igyekezett megakadályozni Pompeius keleten foganatosított intézkedéseinek törvénybe iktatását. A triumviratus hatalomra jutása azonban végképp elkésesíttette, és visszavonult a közéletből.

Elkeseredésének nemcsak politikai okai voltak. Első felesége, Clodia állítólag még a saját bátyjával is megcsalta. Lucullus elvált tőle, és az ifjabb Porcius Cato, Caesar ellenfele unokahúgát, Serviliát vette nőül. Cato a hagyományos római erkölcs egyik utolsó megszemélyesítője volt. Lucullus méltán hihette, hogy családijában a nők is követik e nemes példát. Plutarkhosz szerint azonban Servilia éppoly züllött nőszereplő volt, mint a maga előzői.

mély volt, mint Clodia, akinél csak annyival bizonyult jobbnak, hogy nem szúrte össze a levet saját testvérével. Ez a házasság sem tartott sokáig.

A politikából és házasságaiból egyaránt kiábrándult Lucullus ezután az asztal örömeibe temetkezett. A Hannibált legyőző idősebb Scipio Africanus vidéki birtokára visszavonulva tiltakozott a sikereire féltékeny senatusi oligarchia áskálódásai ellen. Később, a zsarnokság esztelen tombolása idején a filozófus Seneca koplalva fejezte ki utálatát őről és elfajzott neveltje, Nero császár iránt. Lucullus másképp mutatta ki megvetését kora politikai viszonyaival szemben: ő evett. A kövérré hizlalt madarak és a vidéki birtokainak tavaiban nyüzsgő halak gyógyírt jelentettek a politika és a magánélet okozta sebekre. Általuk megtalálta a belső emigráció számára legelviselhetőbb formáját: elmerült az ízek birodalmában. Ezt fejezik ki a róla fennmaradt történetek.

Egyszer több napon keresztül görögöket látott vendégül, akik kényelmetlenül érezték magukat, mivel szemmel láthatóan igen sokat költött a tiszteletükre rendezett fényes lakomákra. Aggodalmukat érzékelve a házigazda megnyugtatta őket: „*Ez valóban értetek is van, görög barátaim, de sokkal inkább Lucullusért.*” Máskor nem fogadott vendéget, ezért házvezető rabszolgája szerény, egyfogatós vacsorát szolgál-

tatott fel neki. Lucullus felfortyanva utasította rendre őt: „*Hát nem tudod, hogy Lucullus ma Lucullusnál vacsorázik?*”

Híres eset volt találkozása jó barátjával, Ciceróval és kevésbé kedvelt ismerősével, Pompeiusszal. A két férfi meghívatta magát vacsorára aznap estére. Lucullus kérlelte őket, hogy másikat válasszanak, de ők ragaszkodtak az időponthoz, mert nem akarták, hogy vendéglátójuk szokásos nagyvonalúságában költséges előkészületeket tegyen. Csak azt engedték meg, hogy megüzenje szolgálóinak, melyik teremben tálalják fel a vacsorát. Ő az Apollón terembe rendelte azt. Amikor eljött az esti étkezés ideje, csodálkozva álltak a drága ételektől, italoktól roskadozó asztalok előtt. Nos, a turpisság abban rejlett, hogy minden lakomázóhelyiségnek meg volt határozva a költségvetése. Az Apollón teremben tálalt lakoma 50 ezer drakhmába került.

Nemcsak a lakomákon elfogyasztott ételek szolgálták a magánélet gyönyöreit, hanem a lakomák helyszínei is. A kora császárkori Plutarkhosz erről írta: „*Még napjainkban is, amikor olyan nagy fényűzés folyik, Lucullus kertjeit a legköltségesebb fejedelmi kerteknek tekintik. Amikor a sztoikus Tubero a tengerparton és Neapolis környékén meglátta fényűző építkezéseit: a nagy, alagútszerű építmények fölötti függőkerteket, palotái mellett a tenger vizéből csatornákkal*

táplált halastavakat és a tenger vizére épített kéjlakokat, elnevezte tógás Xerxésznek. Tusculumban nyári palotát építtetett, ahonnan pompás kilátás nyílt; voltak itt tágas, nyitott éttermek, ahol lakomákat rendezett, és fedett sétányok.”

Életrajzírója azonban nem mulasztotta el megjegyezni azt sem, hogy gyomra mellett szelleme táplálásáról is gondoskodott. Nagy könyvtára volt, amely minden érdeklődő számára nyitva állt. Főleg görögök jártak oda, és ő szívesen sétált, beszélgetett velük.

A közéletől visszavonult Lucullus körülbelül 60 esztendő volt, amikor búcsút mondott az életnek. Még idejében történt ez ahhoz, hogy ne kelljen megérnie a kortársaság bukását. Plutarkhosz szavaival élve különösképpen szerencsés volt viszonylag korai halálával, hiszen így elkerülte elváratai tragikus sorsát. Cicero a polgárháborús villongások áldozata lett, és levágott feje Róma Forumán keltett iszonyatot, míg Cato önként dőlt kardjába. Lucullus szerencsésebb volt: neki természetes halál jutott. Halála előtt azonban elméje elborult, és utolsó napjait az addiginál is nagyobb elszigeteltségben, megzavart tudatának béklyói között töltötte. Így beteljesedett végzete is bizonyítja, hogy a gyomor örömei mégsem kárpótolhatták teljesen ezt a felelősséget érző embert közéleti kudarcaiért. ♦

LAKOMA RÓMÁBAN

A rómaiak naponta általában háromszor étkeztek. Korán reggel csak egészen kevés hideg ételt ettek. Ez volt a reggeli (*ientaculum*): sózott kenyér fokhagymával, sajt, datolya, tojás. Délajt tartalmasabb enniavaló került az asztalra, ez a nálunk szokásos villásreggelinek felelt meg (*prandium*): saláta, hal, gomba, hideg sült, gyümölcs. Az igazi gasztronómiai élvezetet a főétkezés, az este feltálat *cena* jelentette. Ez az előételek különféle fajtáinak ízlelésével kezdődött, amit *gustation*nak neveztek. Ilyenkor nyers meg főtt zöldségeket (cékla, póréhagyma, borsozott retek, articsóka), tojásból készített finomságokat, tengeri étkeket (olajba áztatott főtt szardella, sült apróhal), gombát, húsgombócot tettek a vendégek elé, és zamatos mézesbort töltöttek a kelyhekbe. A húsgombóc készülhetett garnélarákból, kagylóból, a leggazdagabbaknál pávából vagy fácánból. Volt kolbász is: az apróra összevágott húst tönkölydarával keverték össze, és borsot, garumot – belsőségekből készített halmártást – meg píniamagot tettek hozzá. A húsmasszát ezután bélbe töltötték, megfőzték, és megsóva jól átsütötték. Ezt mustárral ették.

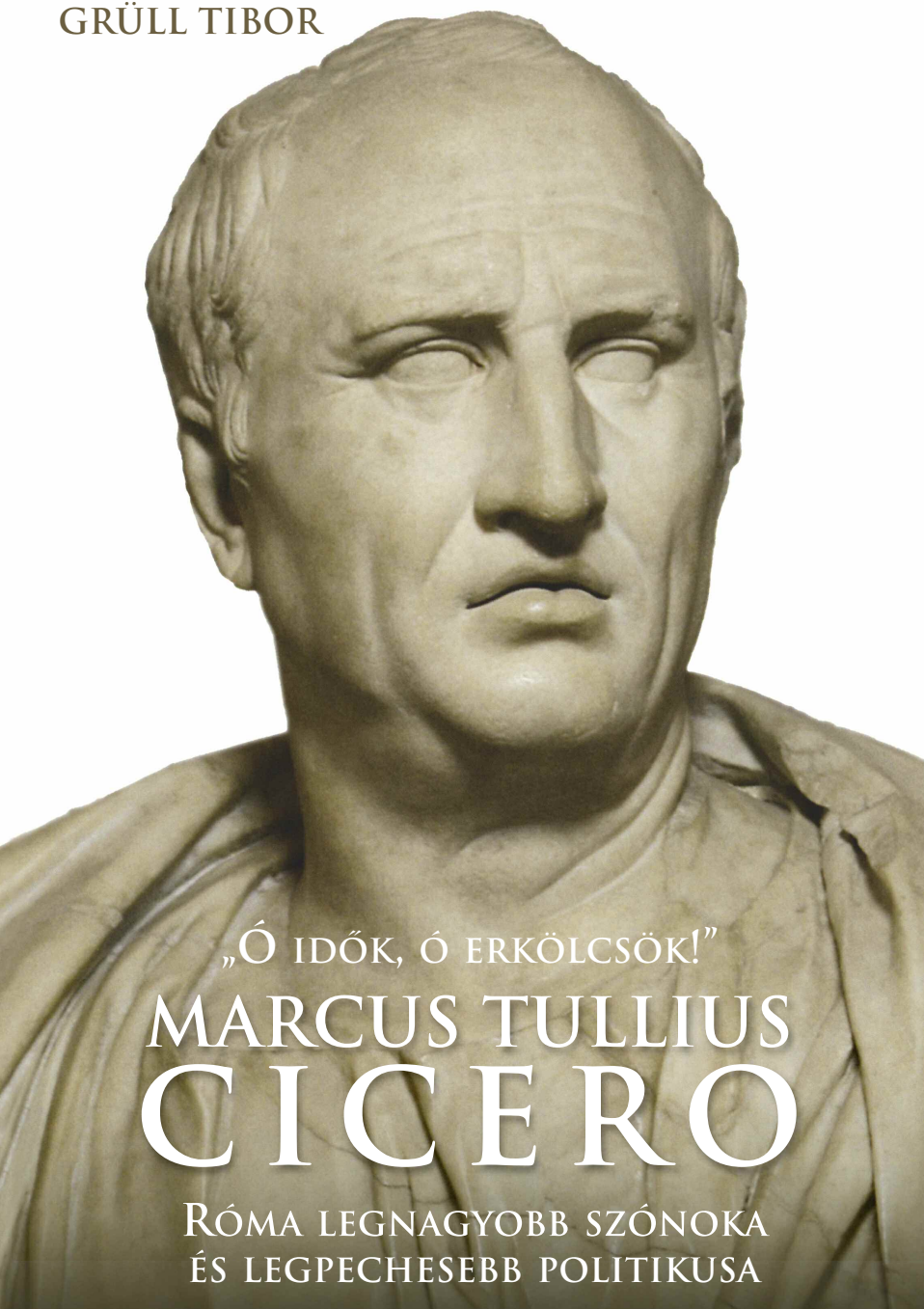
Az előételek által felizgatott gyomrok a főétkezés során teltek meg. Ennek kedvelt fogásait alkották a különféle szárnyasok. Ezeket rendszerint a torkukon vagy a farukon keresztül belezték ki, majd tollastól főzték meg, nehogy szétfőjenek. Darvat, galambot, kacsát, libát, foglyot, flamingót, csirkét egyaránt fogyasztottak, főve vagy sültve. A mártásokhoz garumot, mentát, kapormagot, datolyát, mézet, ecetet és olajat használtak. Malac, vaddisznó, szarvas, őz, vadjuh, bányi, kecske, marha, borjú és nyúl, valamint a tenger gyümölcsei: tonhal, langusza, polip kínáltak bő választékot a további töltekezéshez. Két nehezebben emészthető fogás között főtt son-

kát ettek. A főzéshez használt vizet szárított fügével és fűszeres borba áztatott kenyérral ízesítették.

A főételek után jöhetett a desszert. Általában gyümölcs és édes-ség szolgálta ilyenkor a gasztronómiai élvezetek csúcának elérését. Mézben sült datolya, amelyet dióval töltöttek meg, tejbe áztatott és olajban megsütött kenyérhéj mézzel leöntve vagy búzalisztből készített kása átsütve és mézzel átitatva voltak a legkedveltebb csemegék. Végül gyümölcsöket fogyasztottak: friss vagy forró vízben megmerített és gerendára felfüggesztett almát, gránátalmát, mézben és sűrű mustban tárolt birsalmát, szőlőt, fügét, szilvát, kör-tét és cseresznyét (utóbbit Lucullus honosította meg Európában).

Mindehhez bort ittak. Leginkább a kis-ázsiai: khioszi és thaszosi borokat kedvelték, de jó minőségűek voltak a trák és makedón földről érkezett nedűk is. Ha nagyon édesnek vagy savanyúnak találták a bort, tengervizet, gipszet, olykor meszet keverték hozzá. Az öreg borok zamatát szurokkal és gyantával javították. Az amforában tárolt bor te-tejére szurkot tettek, nehogy elpárologjon. A nagyon magas cukor- és alkoholtartalmú bort vízzel keverték, általában fele-fele arányban. Olykor két rész víz és egy rész bor került a serlegekbe, kiváltképp, ha asszonyok is voltak a társaságban. A bor és víz szakszerű keverésének arányát az „ivászat vezetője” (*magister bibendi*) határozta meg.

A szegényeknek persze nem tellett lakomára. Húshoz ritkán jutottak hozzá, fehérjeszükségletüket általában hüvelyesekkel (bab, lencse, borsó) elégítették ki. Az utcai étkezdékben töltött kocaméh jelentette a csemegét, ezt ecetes vízzel kevert borral öblítették le. Az utókor embere azonban inkább Lucullus híres lakomára gondol, amikor képzelete leülteti az ingyenc rómaiak asztalához.

„Ó IDŐK, Ó ERKÖLCSÖK!”

MARCUS TULLIUS CICERO

RÓMA LEGNAGYOBB SZÓNOKA
ÉS LEGPECHESEBB POLITIKUSA

A végtelenségig lebutított, egymondatos politikai üzenetek korában nehéz elhinni, hogy volt olyan korszak Európa történetében, amikor valaki pusztán szónoki képességei révén juthatott el a politikai karrier csúcsára. Pedig volt ilyen korszak és volt ilyen személy: úgy hívták, Marcus Tullius Cicero. Cicero neve ma is egyet jelent a tökéletesre csiszolt prózastílussal, a lehengető szónoki beszéddel, a szavak és gondolatok áradó gazdagságával. Hatása az utókorra szinte felmérhetetlen. A neves lengyel tudós, Tadeusz Zieliński szerint a reneszánsz mindenekelőtt Cicero műveinek újjáélesztése volt, s Cicero filozófiai és jogtudományi művei nélkül sem Locke, sem Montesquieu munkássága nem értelmezhető. A nagy szónok neve a modern olaszban köznévvé vált: a bémész turistákat kalauzoló idegenvezetőt nevezik úgy: cicerone (csicseróne). A fiatalok számára talán még ennél is többet mond, hogy az internet jól ismert helykitöltő szövege, a *lorem ipsum* is Cicero egyik művéből származik.

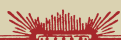
Marcus Tullius Cicero Kr. e. 106-ban született egy vidéki kisvárosban, Arpinumban, amely Rómától 100 km-re délkeletre fekszik. Ő maga is csak tréfálkozva említette azt a legendát, mely szerint a Tullius nemzetség (*gens Tullia*) Róma hatodik királyától, Servius Tulliustól ered; de tény, hogy egy Tullius Longus nevű férfi nem sokkal az utolsó király elűzése után, 500 körül elnyerte a legmagasabb politikai tisztséget, a consulságot. Ennek ellenére a Tulliosokat a *gentes minores*, vagyis a „kisebb nemzetségek” között tartották számon.

EGY ÉLES MONDÁST TÖBBRE TARTOTT EGY ÉLES KARDNÁL

A Cicero ragadványnevet (*cognomen*) illetően Plutarkhosz azt írja: „valószínű, hogy Cicero őse azért kapta ezt az elnevezést, mert orra hegyén borsószerű bíbircsók vagy szemölcs nőtt.” A *cicer* latinul borsót jelent, s politikai pályája kezdetén Cicero azt a tanácsot kapta, hogy inkább vegyen fel egy másik cognoment, mert ezzel a névvel igencsak nehéz lesz karriert csinálnia. Cicero azonban nem szégyellte, hanem híressé akarta tenni a nevét, s azzal vágott vissza, hogy dicsőségesebb teszi a „Borsó” nevet, mint amilyen a „Sánta” Scaurusé vagy a „Kölyökkutya” Catulusé.

Cicero apja részleges fogyatékosága miatt nem léphetett politikai pályára, ám a korabeli viszonyokhoz képest jelentős könyvtárat birtokolt, ahol gyermekei is szabadon kutakodhattak. Nem tudni, hogy a család mivel foglalkozott – egyesek szerint borsótermesztők, mások szerint kézművesek voltak –, de annyi bizonyos, hogy a vidéki felső középosztályhoz tartoztak, akik megenyhették maguknak, hogy fiúgyermekük számára a legkitűnőbb nevelést biztosítsák Rómában. Így az elsőszülött Marcus, valamint öccse, Quintus is a fővárosban járta ki középszintű iskoláit.

Abban az időben a művelt embereket úgy nevezték, „mindkét nyelvben jártas ember” (*homo linguae utriusque peritus*), aki a latin mellett görögül is kiválóan beszél, ír és olvas. A „múzsai nevelés”, vagyis a költészet és a zene alapjainak elsajátítása mellett jogi tanulmányokat is végeztek. Cicero tanára korának legkitűnőbb mesterjogásza, Quintus Mucius Scaevola volt, akit később több művében is szerepeltetett. Tanulótársa pedig többek között az a Titus Pomponius volt, aki később felvette az Atticus nevet, s akivel Cicero élethosszig tartó

E praetor alatt a szicíliaiak sem saját törvényeiket, sem a mi senatusi határozatainkat, sem a közös jogelveket nem érvényesíthették. Mindenkinek csak annyija maradt meg Szicíliában, amennyi e hihetetlenül kapzsi és mohó embernek vagy elkerülte a figyelmét, vagy számára jóllakottságában felesleges volt.

Három éven át minden az ő kénye-kedve alapján került elbírálásra, és senkinek nem volt olyan vagyona – még ha apjától vagy nagyapjától származott is –, amit az ő parancsára ne vehettek volna el tőle ítéletben.

Mérhetetlen összeget zsarolt ki a földművesek vagyonaiból új és jogellenes rendelkezésével, leghűbb szövetségese-

inket ellenségnek tartotta, római polgárokat úgy kínoztattott és öletett meg, mintha rab-szolgák volnának, elvetemült bűnösöket mentett fel pénzért az eljárás alól, a legbecsületebb és legtisztességesebb emberek ellen távollétükben emeltetett vádat, védelem nélkül elítélte és száműzte őket, a legvédelemből kikötőket, a legnagyobb és legbiztonságosabb városokat megnyitotta a kalózok és rablók előtt, a szicíliai matrözokat és katonákat, szövetségeseinket és barátait engedte éhen veszni, a legjobb és legfelszereltebb flottát a római nép nagy gyalázatára elvesztette és tönkretette.

Ugyanez a praetor rablással és fosztogatással megszerzett

minden ősi műkincset is, amelyek részben a dúsgazdag királyoktól származtak, akik ezeket a városok díszéül szánták, részint hadvezéreinktől, akik győztesként ezeket a szicíliai városoknak adományozták vagy visszaadták. S ezt nemcsak a köztéri szobrok és műkincsek esetében tette meg, hanem minden, legszentebb rítussal felszentelt templomot is kifosztott. Egyetlen istenképmást sem hagyott meg a szicíliaiaknak, amely egy kicsit is művészi és régi kézművességgel készültnek látszott. Szégyenérzetem visszatart attól, hogy gyalázatos fajtalanságait és istentelen kicsapongásait felsoroljam, s egyúttal nem akarom ezek említésével azok nyomo-

rúságát fokozni, akiknek nem adatott meg, hogy gyermekeiket és feleségüket bujaságaitól sértetlenül őrizzék meg.

Mindezt talán úgy követte el, hogy az emberek nem tudtak róla? Azt hiszem, nincs olyan ember, aki Verres nevét hallotta volna anélkül, hogy egyúttal ne tudná gyalázatos gaztetteit is felsorolni – olyannyira, hogy inkább attól kell tartanom, ne hogy úgy tűnjék, hogy sok büntetést említés nélkül hagyom, semmint hogy valamit azokhoz hozzáköltök. Valamint számomra úgy tűnik, hogy e hallgatóságként összegyűlt tömeg nem tőlem akarja megismerni az ügyet, hanem mindazt, amit tud, velem együtt fel akarja idézni emlékezetében.

barátságot kötött. (Pomponius húga Cicero testvérének felesége lett.)

Aki a köztársasági Rómában politikai pályára kívánt lépni, annak a szónoklás mellett a hadügyekben is jártasságot kellett szereznie. Cicero két éven át (90–88) részben Pompeius Strabo, részben Lucius Cornelius Sulla táborában szolgált az ún. „szövetséges háború” során, bár a katonáskodáshoz nem nagyon fűlt a foga, mivel mégiscsak olyan értelmiségi volt, aki egy éles mondást többre tartott egy éles kardnál. Ügyvédi karrierjét 83–81-ben kezdte meg: első nagy port felterő ügye Sextus Roscius védelme volt a forumon.

Roscius apja Sulla proscriptiójának esett áldozatul, családi örökségét pedig potom pénzen felvásárolta a dictator egyik görög szabadosa. Ráadásul Rosciust apja megölésével vádolták meg, ami az egyik legsúlyosabb bűnnek számított a korabeli római társadalomban. Az ártatlanul megvádolt gazda védelmét Cicero látta el, mégpedig briliáns módon. Nemcsak ízekre szedte a Roscius elleni képtelen vádakot, hanem azokat a vádlók ellen fordította – ily módon a Roscius-perben elmondott beszéde egyben Sulla diktatúrája elleni vádbeszéddé vált. A pert Cicero megnyerte, ám Sullától való félelmében elhagyta Itáliát, és rossz egészségi állapota ürügyén Hellaszba utazott.

Itt – a kor szokása szerint – felkereste a delphoi Apollón-jósdát, ahol szerénytelenség nélkül azután tudakozódott, ho-

gyan lehetne világhírű. Ennek kapcsán jegyzi meg két évszázaddal későbbi életrajzírója, Plutarkhosz, hogy Cicero *„élete végéig szerföltt örvendezett a dicséretnek, és szenvedélyesen ragaszkodott a dicsőséghez; ez sokszor károsan befolyásolta legnemesebb cselekedeteit”*.

Sulla halálának évében, 79-ben vette feleségül Terentiát. A gazdag nemesi családban született asszony harminc éven át volt hűséges társa, akiről Plutarkhosz azt írta: *„nem volt sem félnék, sem bátor-talan, inkább nagyon is becsúgyó asszony, és mint Cicerótól tudjuk, férjével szívesebben osztotta meg politikai, mint családi gondjait.”* Terentiához írt levelei azonban a Kr. e. 50-es évek közepétől egyre rövidebbek és kimértebbek lettek. Barátainak ez idő tájt arról panaszkodott, hogy felesége elárulta őt, de sosem

mondta meg, mit ért ezen. A válást végül 51-ben mondták ki, de a szónok hamar vigasztalódott, mivel feleségül vette a nála jóval fiatalabb Publiliát, akinek ráadásul hatalmas hozománya volt. Ez a házasság nem tartott soká, s közben fájdalmas csapás érte Cicerót: 45-ben szülés közben meghalt Terentiától született lánya, Tullia, akit valósággal imádott. (A gyászos esemény alkalmával Caesar és Brutus is kondoleáló levelet küldött Cicerónak.)

Cicerónak házzai és birtokai voltak Rómában (a legelőkelőbbnek számító Palatinus-dombon), szülővárosában, Arpinumban, valamint Neapolis (Nápoly) és Pompeii közelében. Ebből a vagyomból már kényelmesen meg tudott élni.

Első komoly állami megbízatását 75-ben Szicília quaestoraként töltötte be.

Athén pezsgő szellemi és kulturális élete magával ragadta az ifjú Cicerót. A platonikus Új Akadémia híve lett, bár a sztoikus és némileg az epikureus tanok is vonzották. Rodoszon felkereste régi retorikatanárát, Apollóniosz Molónt, aki továbbfejlesztette szónoki képességeit. A görögül és latinul egyformán jól szónokló Cicero beszédstílusa a dagályos „ázsiai” és a szikárabb „attikai” között valahol félúton állapodott meg. A rétoriskolában is sikert sikerre halmozott. Egyik gyakorló perbeszéde után Molón magába roskadt, és végül hosszas unszolásra kibökte: *„Dicsérlek, Cicero, és csodállak, de aggaszt Görögország sorsa. Nekünk, görögöknek már csak egy szép dolog maradt, a műveltség és az ékesszólás, most a te személyedben ez is a rómaiaké lesz.”*

A *questor* egyfajta „állami számvevőbiztos” volt, aki a közpénzek felhasználását ellenőrizte. Cicero becsülettel tette a dolgát, aminek az lett a következménye, hogy a hálás szicíliaiak megkérték: Rómába visszatérve fogja perbe a provincia helytartóját, Gaius Verrest, aki valósággal kifosztotta a rá bízott tartományt. A perre 70-ben került sor Verres a kor leghíresebb ügyvédjét, Quintus Hortensius Hortalust kérte fel a védelmére, de Cicero lehengerlő stílusával, továbbá a szicíliaiak által összegyűjtött tengernyi bizonyítékkal ő sem tudott mit kezdeni.

A karaktergyilkosságnak is beillő első vádbeszéd elhangzása után Verres önkéntes száműzetésbe vonult Massiliába (Marseille), ahol vígan élte a gazdagok életét. Végül ez lett a veszte: egy értékes váza miatt összeesett Marcus Antoniuszal, aki 43-ban a kivégzendők feketelistájára tette, így egykori vádlójával együtt ő is a *proscriptio* áldozata lett. Cicero a Verres elleni beszédeket (*Orationes in Verrem*) öt kötetben jelentette meg. A perben elért látványos győzelme után nem akadt olyan, aki ne őt tartotta volna Róma legnagyobb szónokának.

A HAZA ATYJA

Cicero Kr. e. 63-ban jutott politikai pályafutása csúcsára, amikor consullá választották. Azokat a tisztségviselőket, akiknek családjában azelőtt még senki sem viselt komoly közhivatalt, „új embereknek” (*homo novus*) nevezték. Azonban Cicerónak, mint afféle vidéki jöttmentnek, sok ellensége akadt a régi arisztokraták soraiban – háta mögött „részidős polgárnak” és „római albérlőnek” csúfolták a senatusban. Közülük is kiemelkedett Lucius Sergius Catilina, egy dicső ősökkel büszkélkedő nemesi család sarja, akinek hatalmi ambíciójánál csak adósságai voltak nagyobbak. Sulla tisztjeként ugyan ő is sok gaszágot követett el – állítólag sógorát saját kezűleg ölte meg, hogy rátehesse kezét a vagyona –, mégsem tudta magát úgy megszédni, mint például Crassus. Sőt, pazarló életmódjával – sem a paráznaságban, sem a dorbézolásban nem ismert határokat – adósságot adósságra halmozott, ami elől a politikai főhatalom megszerzésével próbált menekülni. Csakhogy a senatusban háromszor is megbukott a consulválasztáson, emiatt katonai puccsot tervezett, fellázítva Észak-Itália jelentős részét. A senatus végül rendkívüli állapotot hirdetett, s meg-

bízta Cicerót, hogy consulként számolja fel az összeesküvést.

A Catilina elleni első beszéd híres kezdő mondata – „*Hát, meddig élsz még vissza Catilina, békétűrésünkkel?*” – egy elemi erejű vádbeszéd nyitánya volt, amelynek hatására Catilina önként elhagyta Rómát. Cicero leleplezte az összeesküvés Rómában maradt résztvevőit, és közülük ötöt bírósági ítélet nélkül kivégeztetett, bár ebben Caesar és a néptribunusok igyekeztek őt megakadályozni. (Az összeesküvés kapcsán Caesar és Crassus is gyanúba keveredett, de ezt a szálát hamar elvarrták.) Ezután Cato – állítólag merő gúnyból, de ezt Cicero nem vette észre – kikiáltotta a *consult* a „haza atyjának” (*pater patriae*). Cicero büszkén viselte ezt a címet. 62 elején Észak-Itáliában a consuli seregek megtámadták és legyőzték Catilina csapatait. Az összeesküvés vezetője bátran harcolt, de ő is a csatáren halt meg.

Róma három leghatalmasabb embere ez idő tájt Crassus, Pompeius és Caesar volt. Crassus nyílt ellensége volt Cicerónak, Pompeius igyekezett jónak lenni mindkettővel, Caesar pedig éppen akkoriban készülődött Galliába hadseregével. Cicero régi ellenfele, Clodius addig áskálódott, míg elérte, hogy a senatus Catilina párthíveinek törvénytelen kivégzése miatt vádat emeljen a szónok ellen, száműzetésre ítélje, házat leromboltassa, s annak helyére Szabadság (*Libertas*) istennőnek emeltessen templomot. Cicero népszerűségére jellemző, hogy bár Clodius az orator vagyona árverésen akarta eladatni, senki sem akadt, aki megvásárolja. A száműzetést Caesar és Crassus lelkesen támogatta, Pompeius pedig – aki ekkoriban Caesar veje volt – nem védte meg Cicerót. Ő ezután Hellaszba távozott, ahol mindenütt a legnagyobb tisztelettel fogadták mint nagy szónokot.

Rómában azonban hamarosan megváltozott a politikai széljárás. Clodius Pompeius ellen fordult, aki igencsak megbánta, hogy elpártolt Cicerótól. Tizenhat hónapnyi száműzetés után a senatus a néppel versenyre kelve köszönőlevelet küldött a görög városoknak, amelyek száműzetése alatt befogadták a nagy szónokot és államférfit, egyben határozatilag kimondták, hogy állami költségen kell újjáépíteni Cicero római házat és vidéki villáit. Visszatérése után még Crassus is kibékült vele. 51–50 között mint volt consul (*proconsul*) sorossal Cilicia tartományt kapta, ahová 12 000 gyalogos és 2600 lovas katona

élén elhajózott. Megbízta, hogy Kapadokia lakosait békítse össze Ariobarzanész királlyal, és bírja őket engedelmességre írta. Ezt a feladatot sikeresen megoldotta anélkül, hogy bármiféle hadműveletet kellett volna végrehajtania. Cicero dicsőségvágyára jellemző, hogy Arkhiasz görög költőt arra kérte, eposzban énekelje meg tetteit. Ennek érdekében még a római polgárjogot is megszerezte számára.

AZ ÉRTELMI SÉGI ÚTKERESÉSE

Amikor sikeres útjáról Hellaszon át hazatért, Rómát polgárháborús helyzetben találta. Eleinte nem tudta, ki mellé álljon: Pompeius egyszer már cserben hagyta, Caesar viszont nem békült vele. Miután 49. január 10-én Caesar átkelt a Rubiconon, Cicero egy Atticusnak írt levelében „*esztelen, szánandó embernek*” nevezte és Hannibálhoz hasonlította. De Pompeiusról sem volt jó vélemény: „*ha ő kerekedik felül, Itáliában kő kövön nem marad*” – írta ugyancsak Atticusnak. „*Úgy látom, hogy ameddig ez a két ember él, vagy akár egyikük is, nem lesz nekünk soha köztársaságunk.*” Végül kénytelen-kelletlen Pompeiushoz csatlakozott, de fanyalgóan viselkedett, rendszerint csak a táborban ögyelgett és ócsárolta a hadi készülődést. Emiatt Pompeius alvezérei egyszer rátámadtak és majdnem meg is ölték, de Cato megmentette.

Pompeius halálát követően békülékenyebb hangot ütött meg Caesarral. A dictator, aki felettébb büszke volt arra, hogy megbocsátóan viselkedik egykori ellenfeivel, később is nagy tisztelettel és szívéllyel bánt Ciceróval. Plutarkhosz szerint Cicero „*Rómába ritkán látogatott el, akkor is főként azért, hogy Caesarnál tisztelegjen, és első legyen a számára kitalált kitüntetések és új címek senatusi megszavazásában, amiben nagy buzgalmat fejtett ki*”. A Brutus-féle összeesküvésben nem vett részt, bár öt évvel korábban már megjósolta: „*Ennek az embernek szükségképpen el kell pusztulnia, akár ellenfelei, akár önmaga lesz az oka, hiszen ő saját magának egyik legádázabb ellensége.*”

Amikor Caesar hatalma nyílt egyeduralommá vált, Cicero visszavonult a közélettől, és a filozófiának szentelte idejét – mi más is tehetett volna azokban a hónapokban, amikor a római közélet állapota miatt nem tölthetett be rangjának megfelelő szerepet az államvezetésében? Természetesen ezek a fi-

A GYORSÍRÁS ATYJA MARCUS TULLIUS TIRO

Cicero egykori rabszolgája, majd szabadosa, akinek nevéhez fűződik a gyorsírás feltalálását. Tőle származik egyebek között a jól ismert & – vagyis az „ülő macska” – jel, amely köztudomásúlag az „és” (et) rövidítése. Születési éve bizonytalan, Jeromos valamikor Kr. e. 103 körülre teszi, s ha ez igaz, csak kevéssel volt fiatalabb gazdájánál, Marcus Tullius Cicerónál. De az is lehet, hogy Jeromos tévedett, és jóval később született, mivel Cicero egy Kr. e.

50-ben kelt levelében „kiváló fiatalembernek” (*adulescens probus*) nevezte, ami aligha illett volna egy több mint ötvenéves emberre. Feltehető, hogy Tiro a Cicero család arpinumi birtokán született rabszolga (*verna*) volt, bár ez sem teljesen biztos.

Mint rabszolgának elsődleges feladatai közé tartozott Cicero diktálásainak lejegyzése, kézírásának letisztázása, felosztás az étkezőknél, kereskedés és bizonyos gazda-

sági ügyek intézése. Cicerónak egyébként legalább húsz rabszolgája volt hasonló munkakörökben, de nem mindegyikkel volt elégedett: akadt, aki elszökött tőle, aki meglopta, és olyan is, aki csak lusta volt. Tiro ügyességét dicséri, hogy a nagy szónok nélkülözhetetlen és megbecsült munkatársának tekintette, éppen ezért consulsága évében, Kr. e. 53-ban felszabadította.

Tiro Kr. e. 4-ben, 99 éves korában halt meg. Minden bizony-

nyal ő publikálta mestere műveit: a Verres elleni beszédekét bizonyosan, és egy mára elveszett, *De iocis* (*A viccekről*) című írást is. Addigra már Tiro is jó nevű írónak számított. Aulus Gellius szerint a latin nyelv használatáról, valamint a görög és latin bolygónevek közötti különbségekről értekezett, és természetesen megírta Cicero életrajzát is minimum négy könyvben, amelyből Plutarkhosz is idézett.

lozói vizsgálgatások nem voltak mentesek az aktuálpolitikától: például ilyenek az állam válságának leküzdésére vonatkozó gondolatai *A kötelességekről* (*De officiis*) című, 44-ben született írásában. Ekkoriban írt és fordított filozófiai párbeszédek. Mivel az általa használt görög bölcséleti művek nem maradtak fenn, írásai alapján alkothatunk képet a hellenisztikus filozófiai iskolák (sztoikusok, epikureusok, új-akadémikusok) számos elméletéről.

Cicero nyelvújító is volt: olyan új szavakat alkotott a latinban, mint az *evidentia*, *humanitas*, *qualitas*, *quantitas* és *essentia*. Cicero rendkívül sokoldalú író volt, akinek ránk maradt életműve is igen terjedelmes: 58 (helyenként töredékes) beszéd mellett a szónoklás elméletével foglalkozó művek (*Az invencióról*, *A szónokról*, *Brutus*, *A szónok*), filozófiai dialógusok (*Az istenek természetéről*, *A legfőbb jóról és rosszról*, *Tusculumi eszmecsere*), mintegy 800 (valódi, eredetileg nem kiadásra szánt) levél, fordítások és költemények.

Caesar diktatúráját Brutushoz írt levelében „*a római nép szégyenfoltjának*” nevezte, és a dictator gyilkosait hősként magasztalta. Javasolta, hogy március idusát mint örömnemepet vegyék fel a római naptárba Brutus nevének említésével. A kiújuló polgárháborúval kapcsolatban Brutushoz írt jóslata megint csak igaznak bizonyult: „*Ha ebben a háborúban mi győzünk, nemigen tudom megmondani, milyen államunk lesz, de az biztos, hogy ha veszítünk, nem lesz köztársaság.*”

A PHILIPPIKÁK ÁRA

Cicero legádázabb ellenfele Caesar legjobb embere, Marcus Antonius lett, mi-

vel annak nevelőapját, Publius Cornelius Lentulus Surát kivégeztette a Catilina-féle összeesküvés során. Cicero ezért minden reményét Octavianusba, azaz az „ifjú Caesarba” vetette. (Ebben az időben Octavianus és Marcus Antonius még nem lépett szövetségre, sőt kifejezetten ellenségesek voltak egymással.) „*Az ifjú Caesar teljesen az én elképzeléseim szülötte*” – írta lelkesülten Brutusnak. Megállapodtak, hogy Cicero szónoki képességeit és politikai befolyását Octavianus érdekében használja fel a senatusban, Octavianus pedig vagyonával és fegyveres erejével áll jót Cicero személyi biztonságáért.

Cicero ismét hatalma tetőpontján érezhette magát: a philippikákkal (*Orationes Philippicae*) megbuktatta és elűzte a városból Antonius, majd küldte a két consul: Hirtiust és Pansát, hogy viseljenek háborút ellene. A senatust rávette, szavazzák meg a lictorokat és a praetori hatalom más jelvényeit az ifjú Caesarnek azon a címen, hogy hazája védelméért harcol. Antonius ugyan vereséget szenvedett, de a két consul is elesett a harctéren, a hadsereg pedig egyesült Octavianus magánhadseregével, ami újra baljóslatú emlékeket idézett fel a senatusban.

Cicero, aki Pompeiust 67-ben – a Manilius-féle törvényjavaslatról szóló beszédével (*De imperio Gnaei Pompeii*) – teljhatalomra juttatta, majd húsz évvel később megérte, hogy a hadvezér politikai érdekeitől vezérelve cserbenhagyja, most hasonló helyzetben találta magát. Octavianus abban a pillanatban, hogy consullá választották, nem törődött tovább Ciceróval, hanem Antoniuszal és Lepidusszal szövetségbe. Összeállítottak egy több mint kétszáz név-

ből álló halállistát (*proscriptio*). Antonius és Lepidus a megegyezés feltételül szabta, hogy Cicero neve szerepeljen a proscibáltak élén. A Bononia (Bologna) szomszédságában tartott megbeszélésen Octavianus két napon át küzdött Cicero életéért, de a harmadik napon beadta a derekát.

Cicero hiába menekült testvérével, Quintusszal együtt Rómából, mindkettőjüket megölték. A nagy szónokot formiai villája mellett, a tengerparton érték utol. Appianosz szerint fejét levágták „*a gondolatokért*”, nyelvét kímélték „*a kimondott szavakért*”, s jobb karját lefűrészték „*a leírt mondatokért*”. Marcus Antonius feleségének, Fulviának adta át Cicero nyelvét, melyet az hajtűjével átszúrt. Levágott fejét Antonius hosszú időn keresztül minden étkezésnél asztalára tette, amíg a bomlásnak indult testrésztől szaga el nem vette az étvágyát. Ezután a fejet egy karóra tűzette a forrumon, a szónok karját (vagy egyes források szerint kézfejét) pedig a senatus kapujára szegeztette.

A Marcus Antoniuszal vívott újabb polgárháborúból győztesen kikerülő Octavianus – nyilván némi lelkiismeretfurdalástól vezérelve – sajátos bosszút állt ellenfelén. Az actiumi csata után, Kr. e. 30-ban egyik consullársul Cicero fiát választotta maga mellé. Az ő consulsága alatt rendelte el a senatus, hogy döntsék le Antonius szobrai, és foszszák meg minden kitüntetéstől. Ugyanakkor elrendelték azt is, hogy a jövőben az Antoniusok családjának egyetlen tagja se vehesse fel a Marcus nevet. Így az istenség rendeléséből végeztesül Cicero családjának jutott osztályrészül Antonius megbüntetésére. ♦

Catilina összeesküvése

Karrierjét – mint minden római politikus – Catilina is katonaként kezdte. Kr. e. 91-ben tört ki a szövetséges háború, amely során Róma itáliai szövetségesei fel lázadtak a rómaiak ellen, szövetségi államot alapítottak, senatust hoztak létre, és évente két *consul* választottak. Önálló pénzt is vettek, amelynek hátlapján szimbolikus ábrázolás fejezte ki a szövetségesek Rómához való viszonyát: az itáliai bika eltiporta a római farkast. A háború a rómaiak sorozatos vereségeivel kezdődött. 89-ben Pompeius Strabo, a későbbi Nagy Pompeius apja lett az egyik *consul*, és Catilina alatta szolgált a *picenumi* hadszíntéren, többek között Cicero és az ifjabb Pompeius társaságában. Itt kitűnt, hogy van katonai tehetsége, bátor és erős, a koplalást, fagyot és virrasztást könnyedén elviseli.

A PROSCRIPTIÓK

A római polgárháború során Catilina nem állt a Marius vezette popularisok oldalára, de feleségül vette Marius unokahúgát. A politikától visszavonult, de 83-tól Sulla seregében harcolt. Amikor Sulla visszafoglalta Rómát Mariuséktól, *proscriptiót* hirdetett, azaz feketelistára tette azok nevét, akiket bárki megölhetett, és a gyilkos még jutalmat is kapott. Az állandó anyagi gondokkal küzdő Catilina 82-ben örömmel állt az előkelő *optimatákat* vezető Sulla mellé, aki ki-nevezte egy gallokból álló különítmény élére. Az volt a feladatuk, hogy minél több embert megöljenek, aki a listán szerepelt. A tisztogatásnak negyven senator és mintegy ezer lovag esett áldozatul.

Catilina különítménye jó néhány embert megtalált és kivégezt, köztük saját sógorát, Marcus Marius Gratidianust, akivel különösen kegyetlenül bánt el. Vesszőcsapásokkal végighajszolta a városon Lutatius Catulus síremlékéig (Catulus halálát Gratidianus okozta korábban), ott megkínozta és levágta a fejét. Saját nővére férjét, Quintus Caeciliust is kivégezte. A gyilkosságokból elég sok pénzt szedett össze, de korántsem eleget, mivel feslett életformája és italozása nagyon sokba került.

Új politikai irányvonalának nem felelt meg első házassága, és amikor beleszeretett a gazdag és gyönyörű Aurelia Orestillába, feleségét eltette láb alól. A velejéig erkölcsstelen Orestilla kijelentette, hogy nem megy Catilinához, mivel fél annak első feleségétől származó fiától, ezért Catilina saját fiát is megölte. De még ez sem volt elég. 73-ban megvádolták, hogy viszonyt folytat egy Fabia nevű Vesta-szűzzel, aki Cicero feleségének

Lucius Sergius Catilina nemzetiségét, a gens Sergiát a trójai Aeneas társára, Sergestusra vezetik vissza, amint ezt Vergilius megénekelte. Az utolsó ismert Sergius, aki *consul*ságot viselt, a Kr. e. 4. század elején élt. Utána a család elszegényedett és jelentőségét elveszítette. Catilina azonban 63-ban lázadást szított a *senatus* ellen, és a *consul*, Cicero ennek leverésével akart múlhatatlan dicsőséget szerezni. Azt, hogy ma egyáltalán ismerjük Catilina összeesküvését, javarészt Cicero ellene intézett szónoklatainak köszönhetjük. Kérdés azonban, hogy e beszámolókat mennyire tekinthetjük megbízhatónak.

a féltestvére volt. Ekkor Quintus Lutatius Catulus, az *optimaták* vezetője szolgáltatott alibit Catilinának, hálából, hogy a *proscriptiók* idején bosszút állt édesapjáért.

Ezzel a politikai hátszéllel Catilina 68-ban elnyerte a *praetori* hivatalt. A következő két évben Africa provincia *propraetora* volt. A provinciák vezetői általában kizsigerelték tartományukat, igyekezve visszaszerezni azt a pénzt, amibe választási kampányuk került, de Catilina olyan mértékű visszaéléseket követett el, hogy hazatérése után bíróság elé állították. A provinciából külön küldöttség érkezett Rómába Catilina *bűnlajstromával*.

A per miatt kizárták a 66-os *consulválasztás* jelöltjei közül, pedig az újabb hivatal (és az utána következő *proconsuli* provincia) végleg egyenesbe hozta volna zilált anyagi helyzetét. A perben sok előkelő barátja állt mellé, többek között a 65. év egyik *consula*, Lucius Manlius Torquatus is. Cicero öccse, Quintus megírta, hogyan és miért mentették fel bírái Catilinát: „A törvényszékről olyan szegényen jött ki, mint néhány bírója az eljárás előtt volt.” Catilina tehát a bírák meg-

veszetegetése folytán újból tönkrement és adósságokat halmozott fel.

A CONSULVÁLASZTÁS

64-ben azonban Catilina végre elindulhatott a *consulválasztáson*. Csak hogy veszedelmes ellenjelöltet kapott Cicero személyében. Bár mindketten kiváló szónoknak számítottak, ellentétesebb személyiségeket el sem lehet képzelni. Cicero új emberként, *homo novus*ként első volt családjából, aki ilyen magas tisztségre pályázott, Catilina ősei többször viselték a köztársaság vezető tisztségét.

Míg Catilina kiváló katona volt, Cicero inkább szónok és irodalmár. Cicero otthonosan mozgott a nagypolitikában, és ezzel befolyásos haragosokat is szerzett, például Caesart és a dúsgazdag Crassust. Ők természetesen Catilinát támogatták. Catilina azonban azért, hogy megnyerje magának a nép és a hozzá hasonlóan eladósodott aranyifjak támogatását, választási gyűlésein az adósságok egyszeri elengedése mellett kampányolt. Ez természetesen nem tetszett azoknak, akik a kölcsönöket nyújtották, így a gazdagok és előkelők ellene fordultak. A választást Cicero nyerte meg, *consultársá* pedig Hybrida lett. Ugyanebben az évben Catilinát bevádolták a *proscriptiók* alatt elkövetett bűnei miatt, de fel is mentették, mivel a bíróságon Caesar elnökölt.

Catilina a következő évben is indult a *consulválasztáson*, de radikális követelése miatt több befolyásos támogatóját is elvesztette, így elbukta a választást. Catilina kétségbeesítő helyzetbe került. Közeledett adósságainak visszafizetési határideje, ezért szervezkedni kezdett a senatori rend tagjai és a lovagok között.

—
Catilina választási csészejé
—

AZ ÖSSZEESKÜVÉS

Catilina titkos összejöveteleken ismertette terveit. Az általános adósságelengedés terve természetesen nagy tetszést keltett, a gazdagok vagyonának elkobzása és az összeesküvőtársaknak juttatott hivatalok, papi tisztségek szintén ígéretesek voltak. Arra készültek, hogy ha mindezt békés úton nem sikerül elérniük, megölik a consulokat, megrostálják a senatust, és saját haderejükkel átveszik a város feletti uralmat. Hogy a polgárok ne az összeesküvőkre figyeljenek, a város több pontjának felgyújtásával szándékoztak zavart kelteni.

Az összeesküvők közösen ittak tervük sikerére. Az a hír járta, hogy Catilina előzőleg embervért kevert a borba, és csak azután fedte fel ezt, miután mindenki belekóstolt. Így senki sem vonhatta ki magát otólag az összeesküvésből, hiszen a vérbűn összetartotta őket. Sallustius, aki elsőként számolt be az állítólagos vérvásról, nem bízott ebben az információban, és ennek hangot is adott. Későbbi történétírók azonban nemcsak a vérvást fogadták el tényként, hanem azzal is kiszínezték a történetet, hogy az összeesküvők közösen gyilkoltak meg egy embert, és az esküt kiontott beleire tett kézzel mondták ki.

Az egész mendemonda alapját Cicero első Catilina elleni beszédének egy hasonlata képezte: „Hányszor kicsavarták már azt a tört kezdéssel! Hányszor hullott ki véletlenül és esett a földre! Mégsem lehetsz meg nélküle. Hát hogy ezt te miféle titkos szertartások közepette avattad fel és ajánlottad fel, nem tudhatom; annyi bizonyos, hogy szükségesnek véled a consul testébe döfni.” Talán az említett, Cicero által feltételezett „titkos szertartások” ihlették meg a vérvás meséjének kiagyaloít.

CATILINA LELEPLEZÉSE

Cicero figyelte a szervezkedésre, és bőkezű ígérekkel rávette Catilina egyik összeesküvőtársát, Quintus Curiust, hogy árulja el neki a részleteket. Amikor megtudta, amit akart, consulként nagy hatású beszédet tartott a senatus előtt Catilinának terveiről és előkészületeiről. Döbbenetes pillanat lehetett ez Catilina számára, aki maga is ott volt a senatus ülésén, amelyet Cicero Jupiter Stator szentélyébe hívott össze.

Catilina természetesen mindent tagadott és Cicero alacsony származásán gúnylódott, de az első adandó alkalommal elhagyta Rómát, és csatlakozott Caius Manliushoz, aki közben etruszk földön többezres

hadsereget toborzott. Cicero azonban még egyértelműbb bizonyítékokat akart a senatus elé tárni. Gall követek érkeztek Rómába, hogy felpanaszolják provinciájuk helytartójának túlkapásait.

Catilina Rómában maradt társai felszólították a gallokat, hogy csatlakozzanak a felkeléshez, és akkor megszabadítják őket a bűnös helytartótól. A gallok azonban titokban megüzenték a consulnak, mit kívánnak tőlük. Cicero azt javasolta, hogy kérjenek egy aláírt és lepecsételt levelet az összeesküvők-től. A levél elkészült, és Cicero már úgy tartotta következő beszédét, hogy a bizonyíték a kezében volt. Rendkívüli állapotot hirdettek, a Rómában maradt bűnösöket letartóztatták és a consul parancsára kivégezték.

A senatus Catilinát és Manliust a haza ellenségeinek nyilvánította. A döntő ütközetet Pistoriánál vívták meg. Manlius sebteben felállított csapatai nem tudtak ellenállni a Rómából érkezett két veteránhadsergnek. Az összeesküvők nem akartak a hatóságok kezébe kerülni, ezért az utolsó emberig küzdöttek. Egyetlen foglyot sem tudtak ejteni közülük. Manlius és Catilina holttestét az elesettek első sorában találták meg. Rossz ügyet szolgáltak, de hősként haltak meg. ♦

Pompeius Kr. e. 106. szeptember 29-én született a közép-itáliai Picenumban, tehetőes patriciuscsaládban. Apja, Cnaeus Pompeius Strabo (consul Kr. e. 89) korának nevezetes hadvezére volt, akit kegyetlensége miatt általános ellenszenv övezett. Az ifjú Pompeius mellette nevelkedett különféle katonai táborokban: tőle tanulta a hadi mesterséget, de szerencsére apja modorát nem örökölte. Katonai pályafutása a szövetséges háború (91–89) idején kezdődött, amikor apjának, Pompeius Strabónak a seregében szolgált Asculum ostrománál. 83-ban apja veteránjaiból és klienseiből három legiót állított fel, amelyekkel Sulla segítségére sietett a Marius ellen vívott polgárháborúban.

A NAGGYÁ TETT HADVEZÉR

Mindössze huszonnégy éves volt, amikor propraetori rangban Szicíliába és Afrikába küldték, hogy számoljon le Sulla maradék ellenfeivel. Negyven nap alatt teljesítette feladatát, s miután rendezte a provincia és a szomszédos királyságok ügyeit, oroszlánra vadászott, mondván, hogy „*még az afrikai fenevadaknak is meg kell érezniük a rómaiak erejét*”. 81. március 12-én Sulla diadalmenetet engedélyezett számára, annak dacára, hogy hivatalosan csak lovag volt, aki ráadásul állami tisztséget sem viselt még, bár a törvények szerint csak volt consulok vagy praetorok tarthattak triumphust.

Pompeius ebben az időben kezdte használni a „Nagy” (Magnus) melléknevet, amit vagy az afrikai hadjárat után a hadseregtől, vagy magától Sullától kapott. Plutarkhosz szerint ő maga csupán a Sertorius elleni háborút követően kezdte Magnus néven aláírni leveleit és napiparancsait, „*ekkortájt ugyanis már általánosan elfogadottá vált ez a megszólítás, és nem keltett irigységet*”.

Sullával fenntartott korábbi jó viszonya megromlott – halála előtt a dictator feltehetően már csupán vetélytársat látott Pompeiusban –, ezért Sulla kitagadta őt a végrendeletéből, és a consulválasztáson is Lepidust támogatta. Sulla halála után Lepidus át akarta venni a hatalmat, és másodszeri consullá választásához hatalmas haderőt gyűjtött össze, de Pompeius leverte. Miután az államot megszabadította egy újabb polgárháború rémétől, Pompeiust – aki még mindig nem volt tagja a senatusnak – 77-ben proconsuli rangban Sulla utolsó nagy ellenfele, Sertorius leverésére küldték Hispaniába, ahol Metellus Pius már 83 óta harcolt ellene, nem sok sikerrel.

GRÜLL TIBOR

CNAEUS POMPEIUS MAGNUS

Jó másfél száz évvel halála után a hálás rómaiak még mindig csodálattal telve emlegetették Pompeius hódításait: „*Tetteinek ragyogása nemcsak Nagy Sándoréval egyenértékű, hanem csaknem Herculesével és Liber atyáéval*” – írta róla az idősebb Plinius. És valóban: Pompeius nem véletlenül viselte a „Nagy” (Magnus) melléknevet, hanem tudatosan emlékeztette a rómaiakat arra, hogy személyében az újjászületett Nagy Sándort tisztelhetik. Plutarkhosz életrajza szerint egyenesen rájátszott a görög hódítóval való külső hasonlatosságra: „*Haját bátrafésülve viselte, különös formájú szemének sóvárgó tekintete bizonyos (inkább lát-szólagos, mint valóságos) hasonlóságot árult el Alexandrosz király képmásaival*.” Bár kritikusan szerint többnyire más tehetséges hadvezérek babérait aratta le, kétségkívül ő volt az első, aki mindhárom kontinensen (Európa, Ázsia, Afrika) aratott látványos győzelmei után tarthatott diadalmenetet, ráadásul Nagy Sándor díszköpenyében.

POMPEIUS 5 HÁZASSÁGA

Pompeius később úgy állította be, hogy a háborút ő nyerte meg, valójában Sertoriust saját emberei gyilkolták meg, és neki csak Sertorius utódjával, a jóval tehetségtelebber Perpernával kellett megküzdenie. Pompeius diadalmasan tért vissza Itáliába, ahol a két éve tartó Spartacus-felkelés éppen a végét járta. A döntő ütközetben Crassus zúzta szét Spartacus seregét, de Pompeiusnak sikerült összefogdosnia a szétszóródott rab-szolgákat, így ismét ő arathatta le a győzelmi babérokat: 71. december 29-én megtarthatta második diadalmenetét.

70-ben Pompeiusnak végre – Crassussal együtt – megadták a consulságot, bár nem éppen jogszerűen, hiszen a római törvények szerinti hivatali lépcsőfokokat (*quaestor, aedilis, praetor*) nem járta be, és bőven a consulok számára előírt 43 éves korhatár alatt volt. A főhatalom elnyerése után abbahagyta közéleti szereplését, és nem bonyolódott bele az egyre zűrzavarosabb belpolitikába. Egyesek persze mindezt úgy magyarázták, hogy gőgös és megveti a népet, pedig valójában Pompeiusnak aligha volt más választása: ha belevette volna magát a politikai küzdelembe, egyből zsarnoknak kiáltották volna ki, aki a hadsereg után az államot is meg akarja szerezni magának.

NAGY SÁNDOR KÖPENYÉBEN

A római köztársaság azonban nem nélkülözhetette sokáig legkiválóbb hadvezérének szolgálatait. A kalózok ugyanis ebben az időben már nemcsak Róma gonaellátását veszélyeztették, hanem Itáliából raboltak el magas rangú személyeket, akikért súlyos váltságdíjat követteltek. Pompeius 67-ben a Gabinius-féle törvényjavaslat értelmében teljhatalmat kapott a kalózok elleni hadjáratához. A senatusban hatalmas vita előzte meg a törvény elfogadását, mivel attól féltek, hogy Pompeius a köztársaság ellen fogja felhasználni hatalmát. (Az egyik szenator, aki azt a kijelentést tette, hogy „*ha Pompeius utánozni akarja Romulust, nem kerül el annak a sorsát sem*”, a fel-dühödött tömeg majdnem agyonverte.)

A törvény három évre garantálta Pompeiusnak a hadsereg és az állam bevételei feletti teljes diszpozíciót, de ő három hónap leforgása alatt felszámolta a kalózkodást az egész Mediterráneumban. A kalózzokkal is kegyesen bánt, mivel úgy vélte, hogy csak a nehéz életkörülmények miatt kényszerültek arra, hogy kalózkodjanak. Ezért városokban telepítette le őket, ahol földet és vetőmagot osztott nekik.

1 Első felesége, Antistia annak az M. Antistius praetornak volt a lánya, aki Kr. e. 86-ban felmentő ítéletet hozott egy Pompeius elleni zsarolási perben, ezért az ítélet kihirdetésekor a rómaiak gúnyosan „*Baldog házasságot!*” (*Talasio!*) kiáltásban törtek ki.

2 A dictator Sulla 82-ben arra kényszerítette Pompeiust, hogy váljon el Antistiától, és vegye el mostohalányát, Aemiliát, aki éppen akkor első férjétől, M. Acilius Glabriótól volt terhes. A házasság egyik félnek sem volt ínyére, de Sulla akaratával nem mertek szembeszállni. Aemilia azonban belehalt a szülésbe, ami nem számított ritka esetnek ebben a korban.

3 Pompeius 79-ben Muciával, Quintus Mucius Scaevola lányával kötötte meg harmadik házasságát, amely egészen 62-ig tartott (ez volt az öt házasság közül a leghosszabb). Három gyermekük született: Gnaeus és Sextus, valamint Pompeia. Tizenhét év után azonban elváltak, feltehetően az asszony hűtlensége miatt. (Suetonius szerint Muciának Caesaral volt afférja, de ezt semmi sem bizonyítja.) Az asszony később M. Aemilius Scaurus felesége lett.

4 Pompeius később Caesar lányával, Luliával vígasztalódott, akivel egyébként szerelemben is esett. Imá-dott felesége azonban 54-ben belehalt a szülésbe.

5 Pompeius később a senatushoz közeledett, amit azzal is kifejezett, hogy feleségül vette Quintus Caecilius Metellus Piso lányát, Corneliát, aki Crassus fiának, Publiusnak volt az özvegye. A kortársak szerint azonban a politikai érdekházasság sem nélkülözte a szerelmi szálát.

66-ban a VI. Mithridatész pontuszi király ellen folyó hadjárat befejezését bízták rá, nem utolsósorban Cicero közbelépésének köszönhetően, aki letörte a senatus optimata tagjainak ellenállását. Mithridatészt az Eufratésztől a Kaukázus hegyláncain is túl üldözte – meghódítva a mai Grúzia és Azerbajdzsán területén fekvő királyságokat –, de egy idő után visszafordult. Armenia élére kliens királyt nevezett ki, és fogadta a parthusok küldöttségét, akikkel egyelőre nem akart háborúba keve-

redni. Ezután bevonult Szíriába, amelyet 64-ben a római nép provinciájának nyilvánított. Judeában véget vetett a Hasmóneus királyok polgárháborújának, de Arisztobulosz ellenállása miatt 63-ban elfoglalta Jeruzsálemet: a városfalakat lerombolta, és behatolt a Templom legtitkosabb részébe, a Szentek Szentjébe.

62-ben visszatért Itáliába. Útközben még arra is szakított időt, hogy Rhodoszón rétorokat, Athénban filozófusokat hallgasson meg. A senatus legnagyobb csodálkozására feloszlatta seregét, majd születésnapján, 61. szeptember 30-án bevonult Rómába. Harmadik diadalmenete olyan pompázatos volt, amelyet Róma lakossága még sohasem látott, ráadásul két napig tartott: „*Maga Pompeius gyönyörökkel ékesített kocsin, Nagy Sándor állítólagos köpenyébe burkolva vonult fel. Ezt a díszköpenyt Mithridatész kincstárában találta*” – írta Appianosz. A diadalmeneten gondoskodott arról, hogy a mindenki értesüljön az általa véghezvitt tettek gigászi nagyságáról. Feliratok hirdették, hogy addigi hadjáratain Pompeius 1000 erődöt és 900 várost foglalt el, 800 kalózhajót fogott el és 39 várost alapított. Az állam adóbevételei az addigi 50 millióról 85 millió drachmára nőttek, és a kincstárban 20 000 talentum aranyat és ezüstöt tároltak.

HÁRMAS SZÖVETSÉG A SENATUS ELLEN

A senatus rettenetesen félt Pompeius túlhatalmától, ezért Lucullus és az ifjabb Cato biztatására nem támogatta a veteránoknak történő földosztást, és nem hagyta jóvá a városok alapítását sem a keleti tartományokban. De még Pompeius támogatója, a néptribunus Clodius is ártalmára volt, mivel pimasz módon saját karrierje érdekében használta fel a hadvezért. Róma leggazdagabb embere, Crassus is ellenfelének számított, ezért amikor Caesar visszatért Hispaniából, rögtön látta, hogy a Róma két legnagyobb emberének számító Crassus és Pompeius ellenségeskedésének kell véget vetnie saját karrierje érdekében. Erélyes fellépésével mindkettőt sikerült a saját pártjára állítania. „*Pompeius ezután katonasággal töltötte meg a várost, és minden ügyet a fegyverek erejével intézett*” – mondja Plutarkhosz. Politikai ellenfeleiket a terror eszközeivel félemlítették meg. 60-ban Róma három legbefolyásosabb embere, Pompeius, Caesar és Crassus nem hivatalos „triumviratust” hozott létre, hogy egymás politikai céljait támogassák a se-

Látszólag még Nagy Sándort is felülmúlta: korábban egyetlen hadvezér sem tartott diadalmenetet mindhárom kontinens (Európa, Afrika és Ázsia) felett aratott győzelemért. Plutarkhosz így írt erről az összehasonlításról: *„Mennyivel jobb lett volna neki, ha élete véget ér, amíg Alexandrosz szerencsését élvezte! Mert az ezután következő idő csak olyan szerencsét hozott rá, amely gyűlöletessé tette, vagy olyan kudarcokat, amelyeket nem lehetett jóvátenni, mert azt a hatalmat, amelyet jogszerűen szerzett a városban, igazságtalanul használta fel mások érdekében, és amennyivel növelte azok erejét, amennyivel csökkentette saját dicsőségét, így nagyságával és hatalmával észrevétlenül bukását idézte elő.”*

natus ellenében, a népre és a hadsereg-re támaszkodva.

59-ben Pompeius és Crassus közösen Caesart jelölte consulnak, aki lehetővé tette, hogy Pompeius veteránjainak végre kiosszák a földeket, és a keleti városok alapítását is jóváhagyják. A senatust azonban még mindig ellenük hergelte az a Clodius, aki annak idején Cicerót száműzetésbe küldte, nem utolsósorban Pompeius passzivitásának köszönhetően. A hadvezér időközben ezerszer is megbánta, hogy csúfosan cserbenhagyta egykori jótevőjét, s a senatusban kezdeményezte Cicero hazahívását és kiengeszte-

lését. Pompeius 57-ben – a hálás Cicero támogatásával – elnyerte a gabona-utánpótlás megszervezésére szolgáló ötéves proconsuli imperiumot, amely elvben nagy hatalmat jelentett: *„e törvény értelmében Pompeius alá tartozott minden kikötő, kereskedelmi központ, a mezőgazdasági termények szétosztása, egyszóval az egész hajózás és földművelés”* – írja Plutarkhosz –, de nem járt vele haderő. Pompeius így is kitűnően oldotta meg feladatát, állítólag a *„hajózni kell, élni nem kell”* mondás is ekkor hangzott el a szájából.

A triumvirek 55-ben Lucában ismét találkoztak egymással, és megegyeztek

abban, hogy ezúttal Pompeiust és Crassust jelölik a consulságra, Caesar katonáinak fedezete alatt, Caesar pedig újabb öt évre megkapja Galliát, proconsuli jogkörrel felruházva. Pompeius ebben az évben avatta fel a saját magáról elnevezett színházat, amely Róma első kőszínháza volt. *„Pompeius színháza megnyitáskor felszentelésül atlétikai és zenei versenyeket s állatviadalokat rendezett, amelyeken ötszáz oroszlánt öltek meg, és a legfélelmetesebb látvány az elefántok küzdelme volt”* – jegyezte fel Plutarkhosz.

A következő években a triumviratus előbb meggyengült, majd fokozatosan felbomlott. A belpolitikai feszültség is nőttön nőtt, Plutarkhosz megfogalmazása szerint *„a Város szinte azonnal háborgó tengerhez lett hasonlónak”*. 52-ben meggyilkolták Clodiust, ezért Pompeiust egyedüli consulnak (*consul sine collega*) választották, amit még egykori ellenfele, Cato is támogatott. Közben Caesart visszahívták Galliából, és Cato állítólag bíróság elé akarta állítani. Cicero így foglalta össze e zűrzavaros időket Atticushoz írt levelében: *„A királyságért folyó küzdelem ez, amelyben annak a veresége, amelyik a visszafogottabb, derekabb és tisztességesebb király, azt eredményezné, hogy a római nép neve is szükségképpen*

A Templom megszenteltelenítése | Pompeius Jeruzsálemben

Kr. e. 63 körül polgárháborús viszonyok uralkodtak Iudaeában, ahol elsőszülöttségénél fogva – de iure – II. Hürkanoszt illette a Hasmóneusok trónja, ám testvéröccse, II. Arisztobulosz képességeinél fogva – de facto – alkalmasabb lett volna az uralkodásra. Hürkanosz ugyan önként lemondott a trónról Arisztobulosz javára, de megtartotta a királyi címet és a vele járó kiváltságokat. A ravasz edomita Antipatrosz a gyengébb Hürkanoszt pártfogolta a viszályban, s rábeszélte őt, hogy az arabok segítségével szerezze vissza elveszített hatalmát. Az ötven ezer fős arab hadserege élén támadó Hürkanosz besorozta öccsét Jeruzsálembé, aki végső elkészülésében az éppen akkor már Szíriában hódító római sereg egyik tábornokához, Marcus Aemilius Scaurushoz fordult segítségért, s hogy kérését nyomtatékosítsa, felajánlotta neki háromszáz talentumot.

Hürkanosz sem maradt tétlen: ő Pompeius Magnushoz esedezett segítségért, és el is nyerte a római hadak főparancsnokának támogatását. A római hadvezér végül elfogatta Arisztobuloszt, s mivel annak Jeruzsálembé besorozott katonái nem akarták megadni magukat az ostromló rómaiaknak, a várost és a Templomot erőszakkal foglalta el. A legiók és a segédcapatok hatalmas vérengzést rendeztek, de a zsidók szempontjából egy ennél is jelentősebb esemény történt. Flavius Josephus így tudósított az eseményről:

„A Templom, amelynek belseje hozzáférhetetlen volt és oda senkinek sem volt szabad bepilantania, súlyos megaláztatást szenvedett, mert Pompeius néhány kísérőjével bement a Szentek Szentjébe, és meglátta azt, amit a főpapon kívül egyetlen embernek sem volt szabad meglátnia. És ámbár látta az aranyasztalt, a szent méccstartót, az

áldozati csészéket, a rengeteg füstölőszert, és ezenfelül a mintegy kétezer talentum értékű templomkincset, jámbor ember lévén hozzá sem nyúlt semmihez, hanem erényeihez méltó módon viselkedett.”

Ezt az eseményt nem csupán Flavius Josephus, hanem Cicero, Titus Livius, Sztrabón, a damaszkuszi Nikolaosz és Cassius Dio is megörökítette. Bár Pompeiusból nem lett második Antiokhosz Epiphanész – aki Kr. e. 168-ban már megszenteltelenítette a Templomot –, a zsidók annyira zokon vették Jeruzsálem elfoglalását és a szentély rituális beszennyezését, hogy a 115-ben kitört diaszpórafelkelés során meggyalázták Pompeius Magnus sírját Alexandriában.

Pompeius más intézkedéseivel is elhíntette a zsidók és rómaiak között kitörő háború magvait. A Szíria és Egyiptom közti területeket római fennha-

tóság alá vonta, és Scaurus helytartósága alá rendelte, megszüntetve ezzel az önálló zsidó királyság intézményét. A zsidók befolyását azzal csökkentette saját országukban, hogy felszabadította a túlnyomórészt szíriai görög lakosságú városokat, s azokat vagy önálló római vezetés alá rendelte, vagy az újonnan megszervezett Syria provinciához csatolta.

Iudaea mindössze négy körzetre zsugorodott össze: Galilea, Samaria nagy része, maga Iudaea, valamint Idumaea keleti fele tartozott hozzá. Igaz, ebben a négy országrészben a zsidó vallás számított egyeduralgkodónak. Jeruzsálemben kívül egyetlen nagyobb város sem maradt Iudaea területén, de annak falait is lerombolták. *„Így kerültünk a rómaiak hatalma alá, így kellett visszaadnunk a szíreknek azt a földet, amit fegyverrel vettünk el tőlük”* – summázza a történeteket Flavius Josephus.

Triumviratusok

A *tresviri* vagy *triumviri* a római történelemben három főből álló tanácsot vagy bizottságot jelent, amely állandó vagy időleges testületként működött a köztársaság korában. Az állandó háromfős testületek közé tartoztak a (1) *tresviri capitales* (289-től), akik a bűnügyek felügyölésében és a bűnösök megbüntetésében segítettek a praetorok munkáját: ők hajtották végre a halálos ítéleteket; felügyeletet gyakoroltak a római városi rendőrség felett; és segítettek az aediliseknek a tiltott könyvek elégetésében. (2) A *tresviri Epulones* (196-tól) olyan papi testület volt, amely a nyilvános lakomákon segédkezett, de szolgálata nélkülözhetetlen

volt a diadalmeneteknél, a császári születésnapokon, templomok felszentelésekor vagy a játékok során, amikor megvendégelték a népet. Később létszámukat hétre emelték. (3) A *tresviri monetales* a pénzverést felügyelő testület volt, teljes nevén *tresviri aere argento auro flando feriundo* (a bronz-, ezüst- és aranypénzek kibocsátásáért felelős háromfős testület). Ez a köztársaságkori tisztség Augustus halálával szűnt meg. A rómaiak ideiglenes háromfős testületeket neveztek ki például a coloniák alapításakor (*triumviri colo-*

niae deducendae) vagy bizonyos banki ügyletek elvégzéséhez (*triumviri mensarii*) is.

A történelemlétkönyvekben emlegetett „első triumviratus” három nagyravágyó politikus és hadvezér, Caius Iulius Caesar, Cnaeus Pompeius Magnus és Marcus Licinius Crassus érdekszövetsége volt, amelyet konkrét, közvetlen célok elérése érdekében hoztak létre 60-ban. Ez alapvetően magánszövetségként működött, ezért voltaképpen nem is illetté meg a „triumviratus” elnevezés. Az informális együttműködés lényege az volt, hogy a részt vevő

felek – ahelyett, hogy egymás ellen harcoltak volna – a senatus ellenében egymás politikai ambícióit támogatták.

Ezzel szemben a „második triumviratus” – Marcus Antonius, Caius Iulius Caesar (Octavianus), valamint Marcus Aemilius Lepidus részvételével – teljesen hivatalos szövetség volt, amely a senatusban elfogadott Lex Titia (43. november 27.) alapján nyert törvényes megbízást arra, hogy „állítsa helyre a köztársaságot” (*triumviri rei publicae constituendae*). A szövetséget eredetileg öt évre kötötték, és 38-ban megújították. Andrew Lintott angol történész szerint a Lex Titia elfogadása jelentette de iure a köztársaságkor végét Rómában.

eltöröltetne, ellenben, ha övé lenne a győzelem, Sulla módján és az ő példájára győzne.” A modestior et probior et integrior király természetesen nem más, mint Pompeius, míg ennek ellentéte a vele szemben álló Iulius Caesar.

PHARSZALOSZNÁL FORDUL A KOCKA

Hihetőnek tűnik, hogy valójában sem Caesar, sem Pompeius nem akarta a polgárháborút, de Caesart saját ambíciója, Pompeiust pedig a senatus hajszolta bele az egyre inkább elmérgesedő konfliktusba. „Itália forrongott, és senki nem tudta, mitévő legyen.” Pompeius, aki korábban állítólag azt mondta a senatusnak: „Ha én bárhol Itáliában dobbantok egyet, özönlenek hozzám a gyalogos és lovas hadseregek” – most megdöbbenve vette tudomásul, milyen kevesen jelentkezték a sorozásra.

Pompeius, zseniális stratégia lévén, tudta, hogy Rómában nem veheti fel a harcot Caesar 10 harcedzett legiójával, ezért előbb Brundisiumba ment, majd onnan átkelt Macedoniába, ahol Dyrrachium (ma: Durës, Albánia) kikötőjében építette ki főhadiszállását. Caesar így hatvan nap alatt megszerezte egész Itáliát, majd Hispaniába ment, hogy az ottani seregeket maga mellé állítsa. Csak ezután kelt át az Adriai-tengeren, és ostromsáncokkal vette körül Dyrrachiumot, ám ezúttal elszámította magát: míg Pompeiushoz a tenger felől szabadon áramlott az utánpótlás, addig az ő csapatai mindenben szűkséget láttak.

Végül Caesar meghátrált, és elindult Görögország belseje felé. Kockázatos

vállalkozás volt, mivel serege éhezett. Végül a Pharszalosz melletti síkságon vertek táborot, de Pompeius csak nem akart vele megütközni. A táborában lévő senatorok viszont sürgették a döntő csatát, mivel elbizakodottá tette őket Pompeius haderejének pusztánagsága. Végül a vezér engedett a nyomásnak, és 48. augusztus 9-én sor került az összecsapásra. Caesar azonban ügyes taktikai húzással semlegesítette Pompeius tízszeres túlerőben lévő lovasságát, a veterán gyalogság pedig szétverte Pompeius többnyire frissen kiépzett újoncokból álló egységeit.

Pompeius a vereség után szinte egyedül maradt, előbb feleségéért hajózott el Lesbosz szigetére, majd vele együtt Ciprusra és onnan Egyiptomba kelt át. Szeptember 28-án érkeztek Pelusiumba, ahol XII. Ptolemaiosz tanácsadója, Pothinosz néhány római katonatiszt segítségével meggyilkolta. Amikor a néhány héttel később Egyiptomba érkező Caesarnak megmutatták Pompeius levágott fejét, és átadták neki pecsétgyűrű-

jét, amely egy kardot tartó oroszlánt ábrázolt, a győztes elsírta magát, hiszen – mint azt a polgárháborúról szóló fennmaradt művében is lépten-nyomon hangsúlyozta – ő nem ilyen véget szánt nagy ellenfelének. Mások ellenben merő képmutatásnak tartják a jelenetet, amellyel Caesar közmondásos irtalmasságát (*clementia*) igyekezett alátámasztani.

Pompeius az utolsó nagy köztársaságkori katonadinasztia sarjaként részben apja sikereire, részben saját tehetségére támaszkodva emelkedett fel. Ellenfelei ugyanakkor szemére vetették, hogy a győztes háborúban mások sikerét orozta el: Hispaniában Metellusét; a rabszolgaháborúban Crassusét; a Mithridatész elleni küzdelemben Lucullusét. Ez lehet, hogy igaz, ám az Africában, az itáliai szövetséges háborúban és a kalózok ellen elért győzelmeit senki sem vitathatta el tőle. Mariushoz és Sullához képest Pompeius maga volt a megtetszültségszűz: bár kiténtetéseit és tisztsegeit nem mindig jogszerűen kapta meg, és a triumviratus körül sem volt minden rendben, rendkívüli felhatalmazásait időben – sőt idő előtt – visszavonta a senatusnak, hadseregét pedig feloszlatta. Így hát nem csoda, hogy alulmaradt a Caesarral szembeni küzdelemben, akinek természetesen esze ágában sem volt mindezt megtenni.

Akármelyik oldalról nézzük is: ez a római köztársaság megérett a radikális változásra. Az új rendet azonban nem a hataloméhes, korrupt senatorok és nem is a könnyen megvásárolható római nép, hanem a hadsereg élén megjelenő dictatorok alakították ki. ♦

JULIUS CAESAR

A RES PUBLICA VÁLSÁGA

■ Azzal, hogy a római köztársaság, a res publica mély válságba jutott, minden római polgár tisztában volt legkétsősőbb Tiberius Gracchus meggyilkolása után. A gyilkosságot követő, száz esztendőn át tomboló polgárháború – különösen a két proscriptio – során felszínre bukkanó emberi aljasságok azt a véleményt erősítették meg, hogy a válság elsősorban erkölcsi természetű.

■ A válság megoldását célul kitűző politikusok más és más eszközökkel akarták kezelni a bajokat: Sulla a törvény szigorával, Marius a hadseregreformmal, Caesar pedig a dictatura újszerű alkalmazásával. Végül az ő választása bizonyult előremutatónak. Az erkölcsi válság ugyanis nem oka, hanem következménye volt a res publica alapvető vezetési krízisének.

■ A Róma városára vagy legfeljebb Itáliára szabott intézményrendszer egyszerűen al-

kalmatlan volt egy hatalmas birodalom irányítására. Egy évnél hosszabb időre választott és a korábnál szélesebb döntési körrel felruházott vezetőkre volt szükség. Caesar természetesen nem egy előre lefektetett tervet akart

megvalósítani, hanem profi politikusként mindig kihasználta a kínálkozó lehetőségeket.

■ Először a három meghatározó politikus alkotta triumviratus tűnt megoldásnak, de tíz év elég volt hozzá, hogy Pompeius és Caesar egymás ellen forduljon. A hadseregükre támaszkodó hadurak döntötték el Róma sorsát. A caesari modell túlélte megalkotójának halálát, a megkezdett munkát gyámfia, Octavianus fejezte be. Abban a pillanatban, amikor Kr. e. 27-ben formailag helyreállította a res publicát, új korszak kezdődött a birodalom történetében: a császárkor.

A Iuliosok nemzetségét, a gens Iuliát a trójai Aeneas fiára, Iulusra vezették vissza, aki Itáliába érve kapta ezt a nevet az eredeti Aszkaniosz helyett. Vagyis a gens már jóval Róma megalapítása előtt létezett, és sok dicsőséget aratott. Csakhogy a nemzetség még ennél is nagyszerűbb múlttal rendelkezett, mivel Aeneas édesanyja – a hagyomány és többek között Vergilius szerint – személyesen Venus, a szerelem istennője volt. A Iuliosok nemzetsége több családra oszlott, amelyek közül az egyik a Iulius Caesaroké.

POPULARIS HAGYOMÁNY

Az első, aki ezt a családnevet viselte, Numerius Iulius Caesar volt a Kr. e. 3. század kezdetén, aki idősebb Plinius szerint azért kapta ezt a nevet, mert születésekor ki kellett vágni édesanyja hasából. A kivágást *sectio caesareának* nevezték, amelynek második tagja a vágni jelentésű *caedere* igéből származik. Ennek alapján úgy tűnik, hogy nem Caesarról nevezték el a császárszomszót, hanem inkább a metszésről a Caesarokat, bár Plinius véleményét már az ókorban sem osztotta mindenki. Caesar nagyapjának lánya, Iulia a neves népbarát politikushoz, Caius Mariushoz ment feleségül, vagyis Iulia Caesar édesapjának testvére, a későbbi dictatornak pedig nagynénje volt.

Caesar apai nagyanyja, Marcia Róma negyedik királyára, Ancus Marciusra vezette vissza nemzetségét. Ezt a kivételes származást Caesar maga is hangoztatta nagynénje, Iulia temetésén mondott beszédében. *„Megvan tehát nemzetségében a királyok fensége, akik leghatalmasabbak az emberek között, és az istenek szentsége, akiknek még a királyok fölött is hatalmuk van.”* Caesar első házasságával szintén Marius populáris politikájához csatlakozott. Feleségül vette az egyik legbefolyásosabb populáris politikus, Cinna lányát, Corneliát. Mindez azt mutatja, hogy a Róma politikai életét meghatározó két markáns irányzat, az optimaták (vagyis a consulok és a senatus meghatározó szerepét képviselők), illetve a populárisok (a népgyűlés és a néptribunusok súlyát növelni akarók) közül a Iulius Caesarok már legalább három nemzedék óta az utóbbiak oldalán álltak.

Hatalomra jutása után Sulla rá akarta kényszeríteni Caesart, hogy váljon el Cinna lányától, aki egyetlen törvényes gyermekét szülte meg, Iuliát.

A gazdag örökösönő vagyonát elkoboztatta, Caesart megfosztotta papi tisztességétől, és végül el akarta fogatni, aki nek ezért bujdosnia kellett. Végül Sulla többek kérésére megkegyelmezett az ekkor még csak 18 éves ifjúnak, de megjegyezte: *„Ebben az ifjúban nem egy, hanem több Marius rejtőzik!”*

CAESAR ÁLMA

Caesar Kr. e. 100-ban született Rómában. Gyermekkoráról nem sokat tudunk, de édesanyja, Aurelia Cotta nagy hatást gyakorolt rá, és még felnőttként is gyakran megtanácskozta vele ügyes-

Talán nincs még egy olyan ókori történelmi személyiség, aki annyira jelen van mindennapi életünkben, mint Caius Iulius Caesar, Róma dictatora.

A ma használatos naptárat az ő naptárreformja teremtette meg (Julianus naptár), amelyen csak kisebb módosításokat kellett később végrehajtani.

A július hónap az ő nevét őrzi, és a cár, császár, Kaiser szavak is mind az ő nevéből képződtek, még ha nem is teljesen jogosan, hiszen Caesar sohasem volt császár. Egy tévedés folytán a császárszomszót kifejezést is Caesar nevére vezetik vissza, bár ő természetes úton jött világra.

bajos dolgait. Plutarkhosz szerint a pontifex maximusi választásra indulva nyomasztó adósságai miatt úgy búcsúzott el anyjától, hogy vagy főpapként tér haza, vagy sehogy. Caesar testvére, Iulia volt Caius Octavius, vagyis a későbbi Augustus nagyanyja.

A szokásos katonai szolgálatok és szónoki tanulmányai végeztével Caesar elindult fölfelé a politikai számlétra. Az út elején kapott tisztségeivel nem volt elégedett. Két változatban is fennmaradt egy történet, amely azt hivatott bemutatni, milyen becsvágyó volt kezdetől fogva. Suetonius szerint quaestorként érkezett Hispaniába 68-

ban, és Gadesbe érve meglátott egy Hercules-szentély mellett felállított Nagy Sándor-szobrot. Caesar feljajdult, mert felzaklatta saját tehetetlensége, hiszen a makedón király az ő korában már a fél világot meghódította, ő viszont még semmi nevezetes tettet nem hajtott végre. Caesar ekkor harminckét esztendő volt.

Plutarkhosznál kicsit másként olvassuk ezt az esetet. Propaetori megbízása során Hispaniában szabad idejében Nagy Sándor történetét olvasságta. Egyszer csak könnyezni kezdett. Barátai megkérdezték tőle, hogy miért szomorodik. Caesar azt válaszolta, hogy minden oka megvan a búslakodásra, hiszen Alexandrosz az ő korában már olyan sok nép fölött uralkodott, ő viszont még semmilyen érdemleges tettere sem lehet büszke. A történet utóbbi változata bizonyosan nem állja meg a helyét, hiszen Caesar 61-ben volt propaetor, 39 esztendő korában, Alexandrosz azonban már harmincharmadik évében meghalt. Így aztán nem hivatkozhatott arra senki, hogy milyen tettei voltak 39 évesen.

Suetonius szerint a Nagy Sándor szobra előtti jelenetet követő éjszakán Caesar felkavaró álmot látott. Azt álmolta, hogy saját anyján követett el erőszakot. Megkérdezte álmáról az álmofejtők véleményét, de azok a legkiválóbb előjelként tekintettek rá. Ugyanis azt olvasták ki belőle, hogy az álmom a földkerekség feletti uralmat jósolja meg Caesarnak, mivel a föld mindannyiunk édesanyja. Plutarkhosznál is megjelenik ugyanez az álmom, de máskor, máshol és más jelentésben. Nála Caesar a Rubiconon való átkelést követő éjszakán álmolja azt, hogy vérfertőzést követett el édesanyjával. Ezt az álmom ugyan nem magyarázza el a szerző, de a helyzetből kiolvasható Plutarkhosz véleménye: az álmom a patrián, a szülőhazán tett erőszakot, a polgárháború újraindítását jövendőli meg. Az álmom története nyilvánvalóan fikció, de a maga módján mindkét szerző jól használja fel: Suetonius a birodalom feletti egyeduralom, Plutarkhosz pedig a vérontás előjeleként értelmezi. És mindkét értelmezés helyesnek bizonyult.

A TRIUMVIR

Caesar nem lehetett volna propaetor Hispaniában, ha nem segíti ki a birodalom leggazdagabb polgára, Crassus. Hitelezői ugyanis nem akarták engedni,

hogyan elhagyja Rómát, amíg a praetorválasztás során felhalmozott adósságát nem rendezzi. Crassus kezességét vállalt az adósság egyötödére, 830 talentumra. Ez azt jelenti, hogy Caesar adóssága elérte a 4150 talentumot. Könnyen beláthatjuk, milyen drága volt akkoriban egy vezető politikai tisztség elnyerése, ha figyelembe vesszük, hogy 196-ban a legyőzött makedón királynak, V. Philipposznak hadisarcként ennek az összegnek mindössze egynegyedét kellett megfizetnie. A hispaniai hadjárat teljes sikert hozott. Caesar gyors győzelmei következtében meggazdagodott, és katonáit is gazdaggá tette. A provinciát lecsendesítette, és a helyi adósságválságot is elrendezte. A hitelezőknek járt az adósok jövedelmének kétharmada, de csak addig, amíg azok ki nem fizették tartozásukat.

Rómába visszatérve látta, hogy a keleti hadjáratáról megérkezett Pompeius egyre elkeseredettebb. A sikereire féltékeny senatus húzta-halasztotta diadalmenetének engedélyezését, és amikor azt mégis megrendezhette, felvontatott kincseivel csak olajat öntött a tűzre. Külön bosszantotta a konzervatív szenátorokat, hogy egy római hadvezér, a res publica képviselője Nagy Sándor köpenyében tetszeleg. Ez a gesztus és a Nagy melléknév felvétele

(Pompeius Magnus), egyaránt mutatja, mennyire mély benyomást tett az egykori makedón uralkodó a római hadvezérekre és politikusokra.

És ez a hatás egyáltalán nem volt felszínes. Keleten természetes volt, hogy az uralkodók arcát érdemben jelenítik meg, sőt az is, hogy akár istennek járó kultuszban részesítik őket. A Kis-Ázsiát megjárt, a parthusokkal megismerkedett vagy éppen az Egyiptomban megfordult római politikusok önmaguk számára is elképzelhetőnek tartottak volna hasonló tiszteletet, a senatus

azonban a köztársasági hagyományokra hivatkozva hevesen ellenállt. Az ellen azonban semmit sem tehetett, hogy görög városok Pompeius arcképével ellátott érméket vertek, és oltárokat is emeltek neki. Műtilénében még az egyik hónapot is róla nevezték el. Pompeius a senatus jóváhagyása nélkül városokat alapított, amelyeket saját magáról Pompeiopolisznak (ma: Tasszköprü, Törökország) vagy Magnopolisznak (A Nagy városa) nevezett el.

A senatus ezzel az önreprezentációval nem tudott mit kezdeni, ezért minden eszközzel akadályozta Pompeius terveit, nem hagyta jóvá keleti intézkedéseit, és nem engedte, hogy földet osszon veteránjainak. Pompeius már ifjúkorában is Róma egyik leggazdagabb embere volt, keleti győzelmei pedig még vagyonosabbá tették. Ugyanakkor nem csak a senatusnak volt gondja Pompeius viselkedésével. A keleti, szinte királyi hatalom után egyszerű szenatorként visszatérni Rómába Pompeiust és hadvezértársait is megviselhette.

Pompeius és Crassus viszonya gyakorlatilag a Spartacus-felkelés leverése óta feszült volt. Igaz, hogy Spartacus és seregét Crassus verte meg (más győzelmet még nem is aratott), de a menekülő felkelők az éppen hazatérő Pompeius csapataiba ütköztek, így a

A RÓMAI KÖZTÁRSASÁG ÉVSZÁMOKBAN

Valamennyi évszám Kr. e. értendő

509

a királyság bukása, az első consulok

494

a plebeiusok kivonulnak a Szent hegyre, a néptribunusi tisztség létrejötte

477

a Fabiusok pusztulása Cremeránál

451

a decemvireket megbízzák a XII táblás törvények elkészítésével

450

elkészülnek a XII táblás törvények

445

patriciusok és plebeiusok házasságának engedélyezése

387

a gallok elfoglalják Rómát

367

Licinius-Sextius-földtörvény

341–338

latin háború

326

az adósrabszolgaság megszüntetése

280–275

Pürrhosz Itáliában

264–241

I. pun háború

218–201

II. pun háború

216

cannaei csata

202

zamai csata

190

III. Antiokhosz veresége Magnésziánál

184

Cato censor

149–146

III. pun háború

146

Karthágó és Korinthosz lerombolása

136–132

az első szicíliai rabszolgafelkelés

133

Tiberius Gracchus földreformja és halála

121

Caius Gracchus halála

112–105

háború Jugurtha ellen Numidiában

jeles hadvezér még ennek a győzelemnek a kiélvezését sem hagyta meg Crassusnak. Crassus ezért keleti hadjáratra, hadi dicsőségre vágyott.

Caesar meglátta a lehetőséget a két sértett, de dúsgazdag politikus összebékítésében. Neki még Hispania után sem volt akkora vagyona, hogy a consulválasztás költségeit finanszírozni tudta volna, ezért rászorult a másik kettő támogatására. Összebékítette Crassust és Pompeiust, és azt kérte, támogassák, hogy a 59. év consulja lehessen. Cserébe megígérte, hogy Pompeius letelepítheti veteránjait, Crassus pedig újratárgyalhatja az Asia provincia adóberleti jogára kialakított, túl magas árat.

Az adóbehajtó társaságok, a *publicanusok*, árvezettek a provinciák adóinak behajtására (erre ugyanis az államnak nem volt intézményrendszere), de előre ki kellett fizetniük az árverésen kínált árat. Igaz, utólag senki sem ellenőrizte, mennyivel többet zsaroltak ki a

provinciák lakosságából, hogy legyen hasznuk az üzletben. Asia azonban a háborúk miatt már nem tudott annyit fizetni, mint várták, ezért Crassusnak engedményre volt szüksége.

Az első triumviratust utólag nevezték el így, a kortársak inkább háromfejű szörnyetegnek hívták. Ez a megállapodás ugyanis hivatalosan nem is létezett, ugyanakkor rámutat a római politika egyik legfontosabb vonására. A senatorok, a vezető politikusok köré támogatók valóságos hada szerveződött, akiket pénzzel, jutatásokkal, jogi védelemmel, hivatalok elnyerésével jutalmazták patrónusaik.

A triumvirek támogatói körének egyesítésével olyan informális hatalom jött létre, amely még a senatusban is keresztül tudta vinni az akaratát. Plutarkhosz ezért úgy fogalmaz, hogy „*a polgárháborúhoz ugyanis nem a Caesar és Pompeius között támadt viszály vezetett, mint általában gondolják, hanem éppen a kettőjük barátsága*”. A barátságot azzal pecsételték

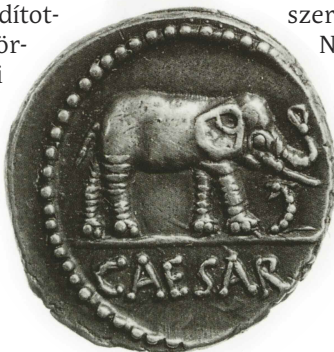

meg, hogy Pompeius feleségül vette Caesar lányát, Iuliát. Ő maga Lucius Calpurnius Piso lányát, Calpurniát vette el. Piso lett a Caesar utáni év consulja.

Caesar elnyerte a consuli tisztséget, konzervatív consultársát, Bibulust pedig fegyverrel űzte el a forumról, amikor az, rossz előjelre hivatkozva, meg akarta akadályozni, hogy megvitassák Caesar földtörvényjavaslatát. Ennek értelmében húszezer legalább háromgyermekes, szegény polgárnak osztott (sorsolás nélkül) földet. Az engedményt kérő adóbérlőknek egyszeri intézkedéssel elengedte a bérleti díj egyharmadát. Pompeius veteránjai is megkapták a nekik járó birtokokat.

A consuli év leteltével Pompeius és Piso támogatásával Galliát juttatták neki proconsuli provinciájaként. Caesar hadserege élén Galliába ment.

Otthon vizsgálatot indítottak consuli évének törvénytelen intézkedései miatt, de ő a néptribunusok segítségével elérte, hogy amíg hivatalt visel, ne kérhessenek rajta semmit számon.

A HADVEZÉR

Itália Pótól északra fekvő területeit Galliának hívták. Ezenkívül Gallia Narbonensis néven a Földközi-tenger melletti, mai délfancia területek is Róma provinciáját képezték, de ettől a sávtól északra szabad gall és germán törzsek éltek. Caesar egy Rómával szövetséges gall törzs, az aeduusok érdekében avatkozott be a háborúba, és sorra hódította meg a gall és germán területeket. Feljegyzéseket készített a megismert népek szokásairól, a hadjáratokról és természetesen a győzelmekről. Remek stílusban írt beszámolója a mai napig fontos forrása a gall és germán történelemnek. Saját magáról egyes szám harmadik személyben írt, de ezt nem szerénységből tette, hanem így kevésbé volt feltűnő, ha „Caesar” nagyszerű haditetteit dicsőítette.

Nem egészen tíz esztendő alatt mintegy nyolcszáz települést vett be ostrommal, és háromszáz törzset hajtott Róma igája alá. Ha hihetünk az adatainak, tíz év alatt nagyjából egymillió gall és ger-

104–101
a második szicíliai rabszolgafelkelés

104–100
Marius II–VI. consulsága

100
Caesar születése

91–88
itáliai szövetséges háború

88
Sulla bevonul Rómába, Sulla törvényei

82
Sulla elfoglalja Rómát, proscriptio

73–71
Spartacus felkelése

63
Cicero consul, Catilina-felkelés, Augustus születése

60
az I. triumviratus

59
Caesar consul

58–51
Gallia meghódítása

53
Crassus halála Carrhaenál

49
Caesar átkel a Rubiconon, a polgárháború újrakezdődik

48
pharszaloszi csata, Pompeius halála

47
zélai csata, „jöttem, láttam, győztem”

44. 03. 15.
Caesar meggyilkolása

43
II. triumviratus, proscriptio

42
philippi csata, Caesar gyilkosainak halála

37
Sextus Pompeius veresége Naulokhosznál

35
Sextus Pompeius halála

34
Antonius győzelme Armeniában

31
actiumi csata, Octavianus és Agrippa győzelme

30
Egyiptom elfoglalása, Antonius és Kleopátra halála

27
a köztársaság „helyreállítás”, a principatus kezdete

13
Lepidus halála

mán veszítette életét, és ugyanennyi esett hadifogságba.

Mindezt egy olyan hadsereg élén érte el, amelyik leste a parancsait, és katonái szinte emberfeletti erőfeszítéseket tettek, hogy elnyerjék a parancsnok figyelmét és dicséretét. Caesar kiválóan értett hozzá, hogy fellelkesítse őket. Velük együtt menetelt, tábort épített, és nem harácsolott vagyont magának, hanem a zsákmányból minden katonájának juttatott. Egyszer egy viharban szállást kerestek, de csak egy olyan hitvány kunyhót találtak, amelynek szobájában egy emberről több nem tudott lefeküdni. Ekkor a szobát átengedte egy betegeskedő bajtársának, ő pedig a tornácon töltötte az éjszakát.

A hadsereg és vezére közti kapcsolat a római polgárháborúk egyik meghatározó eleme volt. Marius reformja óta zsoldosok harcoltak a római hadseregben, akik vezérüktől függtek, de a vezér is tőlük. Régebben minden évben más parancsnokokat kaptak a legiók. Pompeius és Caesar hosszú hadjárataiban azonban összekovácsolódtak a csapatok, és már nem Rómáért, hanem ve-

zérükért és a közös zsákmányért harcoltak. Természetesen azok a vezérek lettek a legnépszerűbbek, akik osztoztak a katonák örömeiben és nehézségeiben. Ilyen parancsnok volt Caesar és Antonius is. Ezért tudta Marius és Sulla, Caesar és Pompeius Róma vagy éppen egy másik római vezér ellen vezetni a római katonákat.

A triumvirek 56-ban Lucában újabb öt évre meghosszabbították megállapodásukat, Crassus pedig 55-ben boldogan indult keletre, hogy vágyott dicsőséges győzelmeit learathassa. Caesar visszatért Galliába, és seregével elsőként kelt át Britanniába, hogy az ottani népeket meggyőzze, nem érdemes segítséget nyújtaniuk a rómaiak ellen küzdő galloknak. 53-ban aztán hatalmas felkelés rázta meg egész Galliát. A gall Vercingetorix vezetésével szinte minden addig meghódolt nép fellázadt. A rómaiaknak sikerült a gallok vezérét, Vercingetorixot Alesia várába beszorítani és körülfalni. A katonák valóságos fa falrendszerrel kerítették be Alesiát, ahol mintegy százhetvenezren védekeztek. Csakhogy közben az egész pro-

vinciából mintegy háromszázezer ember tört rájuk, ezért a rómaiak kivülről is falat emeltek, hogy megakadályozzák a két sereg egyesülését. A külső támadókat végül sikerült felőrölniük, ekkor kijött a várból Vercingetorix, és megadta magát Caesarnak. A felkelés elbukott.

A DICTATOR

A hatalmas győzelem tovább növelte Caesar ellenfeleinek féltékenységét. Arra vártak, hogy lejárjon második öt-éves megbízatása, és magánemberként térjen vissza a városba. Ez Caesar halálos ítéletét jelentette volna, hiszen már consuli évének tettei miatt is el akarták ítélni. Csakhogy akkor még mellette álltak triumvirtársai. Közben ugyanis több, Caesar számára fájdalmas változás is történt. Lánya, Iulia meghalt, akinek özvegye, Pompeius fogékonyabb lett rá, hogy a senatorok élére álljon, ezúttal Caesar ellen. A triumviratus 53-ban megszűnt, mivel Crassus elesett a parthusok ellen vívott háborúban.

IACTA ALEA EST | KI VETETTE EL A KOCKÁT?

Ha azonban időrendi sorrendben végignézzük, melyik forrásban mit írnak a Rubiconon való átkelésről, mindössze egyetlen, meglehetősen kései forrásban jelenik meg az idézett szállóige. Caesar a polgárháborúról szóló könyvében nemhogy a kockát nem említi, de még a Rubiconon való átkelés tényét is jótékony homályban hagyja. Csak annyi szerepel nála, hogy seregét átvezette Ravennából Ariminiumba. A térképre nézve persze kiderül, hogy ehhez át kellett kelnie a Rubiconon, de a folyócska említése nyilvánvalóvá tette volna, hogy az Ariminiumba érkezés előtt nemcsak a folyón, hanem a törvényen is keresztüllépett.

A következő szerző, Velleius Paterculus említi a Rubicon nevét, de Caesar nem áll meg a partján, és nem is mond semmit. A Nero korában élt Lucanus eposzt írt Caesar-ról *Pharsalia* címmel. Lucanus helytelenítette Caesar törvénysértését, amelynek következtében egyeduralom jött létre Rómában, és ez tette lehetővé, hogy egy olyan eszelős ember legyen császár, mint Nero. Lucanus szerint a Haza jelent meg Caesar előtt, és kérte, tartsa be a törvényt. A hadvezér azonban azt felelte, Pompeius kényszeríti rá, hogy így tegyen, és át is vonul a folyón. A kockát azonban ő sem említi.

Egész Európában elterjedt az a kifejezés, hogy valaki átlépte a Rubicont, azaz valamilyen cselekedetével átlépte a törvényes határokat. Hasonlóképpen szállóige lett a kocka el van vetve, latinul *iacata alea est* (helyesen ebben a sorrendben). Azt is mindenki tudni véli, hogy Caesar mondta ki e szavakat, mielőtt átkelt a Gallia és Itália határán csordogáló kis folyócskán, és felhatalmazás nélkül, fegyveres erővel lépett hazája földjére.

Plutarkhosz nagyjából százötven évvel az esemény után írta életrajzeit. Pompeius életrajzában viszont a következő, meglepő szavakat találjuk: „Amikor a Rubicon folyóhoz érkezett, amely a neki adott tartomány határa volt, csendben megállt és töprengett, mérlegelve merész vállalkozásának nagyságát. Majd pedig, mint aki tétovázó mély szakadékba veti magát, becsukta a szemét, és nem gondolt a rá váró veszedelemre. »Vessük el a kockát« (anērriphthó kübosz) – kiáltotta oda a körülötte állóknak görögül, és átvezette hadseregét.” Ez a szólás Menand-

rosz egyik komédiáját idézi, vagyis Caesar nem latinul, hanem görögül mondta ki a szavakat.

A mindenki által ismert latin változatot a Plutarkhosz nagyjából egykorú Suetonius Caesar-életrajzában találjuk. Suetonius – Lucanussal ellentétben – nagyon elégedett volt a császársággal, mivel ő vezette Traianus és Hadrianus császári könyvtárát és levéltárát. Valószínűleg ezért módosította Caesar szavait. Plutarkhosznál Caesar veti el a kockát, ezért az átkelés és azzal együtt a polgárháború újraindításának terhe az ő vállát nyomja. Suetoniusnál azonban egy isteni alak jelenik meg a katonák közt, kiragadja a kürtös kezéből hangszerét, és megfújja. A sereg elindul, és átvonul a folyócskán.

Caesar ekkor így fogalmaz, legalábbis Suetonius szerint: „Menjünk hát, amerre az istenek jeladása és ellenségeim igazságtalansága vezérel. A kocka el van vetve (*iacata alea est*).” Vagyis a döntést az istenek hozták meg, ő csak követi a tőlük kapott parancsot. A polgárháború felelősségét Suetonius ezzel nem terheli Caesarra, aki, szerinte, jó döntést hozott, mert ha nem lennének császárok, ő sem vezethetné a császári levéltárát.

Caesarnak nem maradt más választása, átkelt a Rubiconon, és hadseregével együtt tért vissza Rómába. Pompeius elmenekült a városból, és Hellaszban készült a döntő ütközetre. Caesart egy évre dictatornak választották meg. 48-ban Pharszalosznál két csatát is vívtak, és veresége után Pompeius Egyiptomba menekült, ahol orvul meggyilkolták.

Caesar Pharszalosznál megállt a csatatéren, amelyet rómaiak holttestei borítottak, és így szólt: „Ezt *ők akarták! Oly sok kiváló tettem ellenére képesek lettek volna elítélni engem, Caius Caesart, ha nem folyamodom a hadsereghez.*”

Ezután Egyiptomba hajózott, ahol a belharcokat lezárva Kleopátrát ültette

PLUTARKHOSZ CAESAR ÖNFELÁLDOZÓ KATONÁJÁRÓL

„Britanniában történt egyszer, hogy néhány magasabb rangú tiszt egy vízzel elárasztott mocsaras területen támadás középpontjába került. Egy egyszerű legionárius Caesar szeme láttára halálmegvető bátorsággal sietett bajba jutott feljebbvalóinak segítségére, elkergette az ellenséges katonákat, és megmentette a tiszteket. Utána nagy nehezen maga is visszatért társaihoz; az iszapos vízbe vetette magát, és nagy ügyel-bajjal, hol úszva, hol vízben gázolva, pajzs nélkül sikerült partra vergődnie. Caesar és környezete elragadtatással áradozott róla, a katona azonban kétségbeesetten, könnyek közt Caesar lába elé vetette magát, és bocsánatát kérte, amiért pajzsát elveszítette.”

(Máthé Elek fordítása)

trónra. A következő években csak ritkán fordult meg Rómában, mert több hadjáratban számolta fel a pompeianusok ellenállását Hispaniától Afrikáig, és II. Pharnakész pontoszi királyt is legyőzte a zélai csatában. Ezután üzent haza klasszikus tömörséggel a senatusnak: „*Jöttem, láttam, győztem.*” Kr. e. 45-ben egyedüli consulként és pontifex maximusként hozta meg naptárreformját, amely az évet 365 napossá tette, négyévenként egy szökőnappal. Ebben az Alexandriában megismert csillagász, Szószigenész volt segítségére. A senatus létszámát 900 főre emelte, az új senatorok természetesen mind az ő hívei voltak. Tengeren túli földosztásokkal felére csökkentette az ingyengabonában részesülők arányát, és a forrongó városban helyreállította a közbiztonságot. A városi önkormányzatok számára részletes törvényt hozott, például megtiltotta Rómában a nappali teherszállítást a gyakori dugók miatt.

A dictatura ősi köztársasági intézmény volt. Ha az állam vészhelyzetbe került, a két consul helyett hat hónapra dictatort választottak, aki élet-halál uraként vezethette a hadsereget és ítélt el a lázadókat. Sulla már hosszabb ideig viselte ezt a hivatalát, de szükségességként vélt reformjai után önként lemondott róla. Az első év után Caesar is, de

Julius Caesar halála.
Vincenzo Camuccini
festménye, 1805

végül 44-ben dictator perpetuusá, vagyis élethossziglani dictatorrá választotta meg magát. Igaz, hogy egy hónappal Caesar halála előtt Antonius megpróbálta őt királyi koronával megkoszorúzni (a *corona* jelentése koszorú), de Brutusék számára már az élete végéig tartó dictatura is sok volt: úgy döntöttek, hogy élete ne tartson tovább 44. március 15-énél.

POPULIZMUS RÓMÁBAN?

A római politikusok egyik legfontosabb fegyvere a népszerűségük volt. Két nagy politikai irányzat küzdött egymással a Kr. e. 1. században: a *senatus* és a *consulok* uralmának döntő szerepében hívó *optimaták* (legkiválóbbak) és a népgyűlés, valamint a néptribunusok szerepét növelni kívánó *populares*, a népiek. Előbbiek jelszava a *senatus* tekintélye, utóbbiaké a nép szabadsága.

Caesar hosszú ideig a *populares* képviselőjének tűnt, de miután Róma két leggazdagabb politikusával fogott össze a *triumviratus* révén, intézkedéseivel kellett biztosítania annak látszatát, hogy ő még mindig a népet támogatja. Ilyen intézkedései voltak a fényes diadalmenetek és a hozzájuk kapcsolódó látványosságok, ingyenes gladiátorviadalok. Az adósságelengedések vagy adósságmérséklések, továbbá a közbiztonság megteremtése szintén növelték népszerűségét. Az ingyenes gabonaosztás és a tömeges földosztás, amit mások birtokainak kisajátítása nélkül, például a korábban elátkozott Karthágó területén hajtott végre, oldotta a feszültségeket Itáliában.

Ugyanakkor valójában egyetlen biztos támasza volt dictaturájának: a fanatizált hadsereg, amelynek katonáival több mint egy évtizeden át együtt élt, hadakozott, s akiknek sok zsákmányt és jutalmat osztott ki. Az ő jelszava az

lehetett volna, ha nyíltan kimondja: a hadsereg hűsége. Csakhogy a szegényebb polgárok mellett a tekintélyesebbeknek is adnia kellett valamit. Galliából minden télen visszatért Észak-Itáliába, ahol kölcsönökkel, ajándékokkal segítette az eladósodott patriciusokat, és szívességeket tett nekik. Az előkelők eladósodását az okozta, hogy a vezető hivatalokra pályázni egyre drágább volt, a pályázók például hatalmas lakomákat rendeztek szavazóiknak, és ha valaki mégsem nyerte el a hivatalt, könnyen elveszíthette vagyonát. Caesar, ha kérték, ekkor már hatalmas vagyonából rajtuk is segített.

Rómát nagyszerű márványépületekkel, templomokkal ékesítette. Volt azonban egy olyan tulajdonsága, amely legalább annyira gyűlölttette, mint amennyire népszerűvé: a *clementia*, vagyis a kegyelem. Pompeius elfogott híveit felszólította, legyenek a barátai, és ha azok lettek, magas hivatalokban

is részesülhettek. Jellemző, hogy gyilkosai többségének korábban ő adta vissza a szabadságot és egy új élet lehetőségét. Mégsem kedvelték emiatt a köztársaság védelmezői. Úgy gondolták, hogy kegyelmet csak uralkodó adhat, egyik polgár a másiknak nem. A kegyelem azt jelentette számukra, hogy Caesar nem tartja magát a többi előkelővel egyenrangúnak. Ifjabb Cato, mielőtt elfogták volna Uticában, felvágta a saját hasát, és pusztá kézzel tépte ki a beleit, csak ne kerüljön Caesar kezébe, és ne ajánljon számára kegyelmet.

Caesar intézkedéseinek jó része valóban békét teremtett és kedvezett a római polgároknak. De mindezt csak hatalmának megszilárdításáért, az állam működésének fenntartásáért tette, miközben Suetonius szerint ilyen megjegyzések hagyták el az ajkát: „Az állam semmi, csak egy testetlen, megfoghatatlan elnevezés. [...] Sulla analfabéta volt

a politikában, hogy lemondott a dictatori hatalomról.”

Sulla, Pompeius, Caesar és később Augustus példája jól mutatta, hogy a res publica hagyományos intézményrendszere már nem képes megbirkózni a hatalmassá vált birodalom vezetésével. Az egy évre választott consulok nem tudtak lezárni egy távoli vidéken indított hadjáratot egyetlen esztendő alatt. A belső változásokat

azok a hadvezérek, dictatorok hozták el Rómában, akik hadseregük élén hosszú éveken keresztül, messzi országokban vezettek hadjáratokat, és akik megtanulták a hellenisztikus államokban, milyen tisztelet jár egy vezetőnek. Caesar *princeps* utódai nem véletlenül vették fel valamennyien a Caesar nevet, amely végül névből uralkodói címmé vált, minden cári és császári cím előfutárává. ♦

TE IS FIAM, BRUTUS!

Et tu, mi fili, Brute! Így kiáltott fel Caesar latinul a közhiedelem szerint, amikor Kr. e. 44. március 15-én gyilkosai közt Marcus Iunius Brutust is meglátta, és ő is lesújtott rá. Brutus Caesar rokona volt, és egyesek arról suttoztak, hogy valójában saját fia, minthogy Brutus édesanyja, Servilia Caepionis a dictator szeretője volt. Ez a viszony azonban mintegy tíz esztendővel Brutus születése után kezdődött, Brutus születésekor Caesar még csak tizenöt éves volt. Az összeesküvők közé tartozott egy másik Brutus is, Decimus Iunius Brutus Albinus, aki szintén rokona volt Caesarnak, őt még a végrendeletében is megnevezte, és kisebb örökséget hagyott rá.

kérését akarták támogatni, aki vissza szeretne volna hívni bátyját a száműzetésből. Caesar ezt megtagadta. Cimber ekkor megragadta a dictator togáját, amivel megadta a jelet a többieknek. Caesar felkiáltott: „*De hiszen ez erőszak!*” Az első döfést

Casca töre ejtette. Caesar íróvesszőjével átszúrta Casca kezét, de ekkor már minden merénylő lesújtott rá. Suetonius így írja le a jelenetet: „Amikor észrevette, hogy mindenfelől kivont török merednek rá, fejét beborította togájával, bal kezével meg bokáig leengedte a toga öblét, hogy testének alsó részét is eltakarva, nagyobb méltósággal essen el. Így szúrták aztán le huszonhárom tördőfessel. Csak az első szúrásnál nyögött fel, de nem szólt semmit.” Plutarkhosz szerint azonban rákiáltott Cascára: Szinte egyazon pillanatban kiáltottak fel; Caesar, akire a merénylők kardja lesújtott, latinul: „Casca, te nyomorult, mit csinálsz?” Casca pedig görögül fivérének: „Bátyám, segíts!” „Adelphe, boëthei!” Suetonius hozzáfűzte: „van, aki azt állítja, hogy a rátámadó Marcus Brutusnak ezt mondta görögül: »Te is, fiam?« »Kai szü, teknon!«” Vagyis Suetonius szóbeszédnek tartja, hogy Caesar megszólította Brutust, de a szóbeszéd szerint nem latinul, hanem görögül tette, a nevet pedig nem is említette. Shakespeare drámájában Caesar latinul kiált fel, de ott sem a közismert szólást idézi: „*Et tu, Brute!*” „*Te is, Brutus!*” A „*Te is, fiam, Brutus!*” felkiáltás egyetlen ókori forrásban sem szerepel, és nemzetközileg sem ismert. Úgy tűnik, hogy ebben a formájában Magyarországon alakult ki.

NÉMETH GYÖRGY

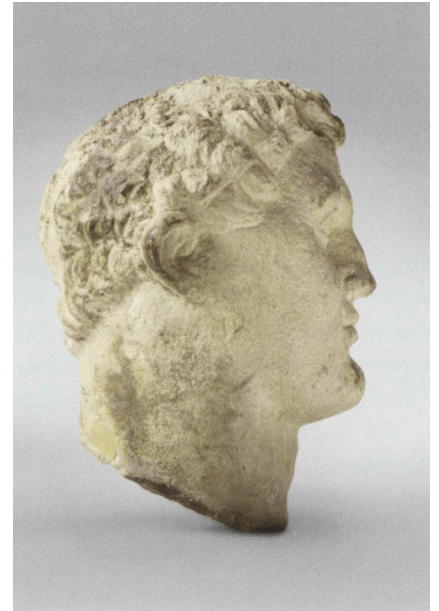
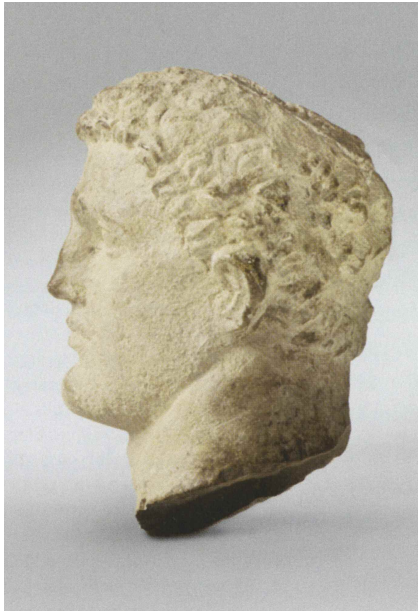
A TÉKOZLÓ TRIUMVIR ANTONIUS

Marcus Antonius Caesar barátja, Octavianus triumvirtsársa és Kleopátra szíve választotta volt. A római hagyományban mégis nagyon negatív kép alakult ki róla, amiben meghatározó szerepet játszott Cicero ellene elmondott tizennégy harcias Philippicája. Ma már nehéz megállapítani, hogy mennyi az igazság a jellemhibáiról szóló történetekben. Azt, hogy a későbbi Augustus ellen fordult, sőt fegyveres harcot vívott ellene, a hivatalos történetírás sohasem bocsátotta meg neki.

Marcus Antoniusnak nem volt harmadik neve, úgynevezett *cognomene*. Ez azzal magyarázható, hogy a család, akármilyen réginek és előkelőnek is tekintették, plebeius eredetű volt. A nemzetséget egyenesen Héraklész fiára, a más forrásokból ismeretlen Antónra vezették vissza. Az első történelmi Antoniusok

nától született Kr. e. 82-ben fia, Marcus Antonius, a későbbi triumvir, aki apja halálakor még alig töltötte be a tizedik életévét, ezért Iulia, a korabeli szokásoknak megfelelően, hozzáment Cornelius Lentulushoz. Egy asszony ugyanis csak akkor volt jogosult egyedül vezetni egy családot, ha erre matronaként külön felhatalmazták. Cornelius

dóan közeli barátsága. Curio Pompeius, Caesar és Cicero barátságát is élvezte, és ő építette édesapja emlékére az első római amfiteátrumot. Antoniusra viszont igen rossz hatást gyakorolt: az ifjú beleszokott a lakomák, italozások és szerelmi kalandok világába. Állítólag Curio azért tüzelte erre az ifjút, hogy az, eladósodva, ki legyen szolgáltatva

már a Kr. e. 5. században feltűntek, egyikük a tizenkét táblás törvényeket létrehozó decemviri testület tagja volt. Antonius nagyapja szónokként tevékenykedett, és a polgárháborúban Sullát támogatta, ezért Marius kivégeztette. Apja, Marcus Antonius Creticus inkább gúnyból, mint elismerésből kapta melléknevét. Praetori éve után ugyanis korlátlan meghatalmazással a Földközi-tenger keleti medencéjét rettegésben tartó kalózok elleni hadjáratra nevezték ki, de ő Kréta szigetén elesett az ellenük vívott ütközetben. Feleségétől, Iuliától, Iulius Caesar roko-

Lentulus a Catilina-féle felkelés egyik vezéralakja volt, akit Cicero elfogatott és kivégeztetett. Ezzel magyarázható, hogy Antonius egész pályafutása során gyűlölettel tekintett a szónokra, és a tizennégy *Philippica* alapján kijelenthetjük, hogy az ellenszenv kölcsönös volt közöttük.

VIHAROS ÉVEK

Az ifjú Antonius életét meghatározta Gaius Scribonius Curio iránt érzett, a szokásos római mértéket meghala-

neki. Antonius rövid idő alatt nem kevesebb, mint 250 talentumnyi (közel 8200 kg ezüst!) adósságot halmozott fel. Curio atyailag felajánlotta az adósságért a kezességet, de amikor Antonius nevelőapja erről értesült, kitiltotta házából mostohafiát.

Antonius adósságai elől menekülve Hellaszba utazott, ahol egyrészt elmélyült a görög szónoklattanban, másrészt katonai szolgálattal edzette magát. Ekkor találkozott az éppen Szíriába hajózó volt consullal, Aulus Gabinius-szal, aki magával hívta, és Kr. e. 55-ben kinevezte a lovasság parancsnokává.

ANTONIUS TRÉFÁI

Antonius igazi társasági ember volt, éppen együtt tudott lakomázni, mulatni az egyszerű katonákkal, mint akár Caesarral vagy Kleopátrával. Egyik kedvelt tréfája az volt, hogy álöltözetben lepett meg másokat. Egyszer elterjedt a híre, hogy Caesar meghalt, és az ellenség már Itáliát fenyegeti. Antonius Rómába sietett, szolgáruhátt vett fel, és éjszaka bezörgött Fulviához azzal, hogy üzenetet hoz Antoniustól. Fulvia ijedten kérdezte meg a szolgát, hogy él-

e még Antonius. A férfi erre ledobta fejéről a köpenyét, átölelte és megcsókolta Fulviát. Plutarkhosz szerint ilyen tréfákkal akarta felderíteni a határozott akarátú asszonyt.

Míg Fulvia legfeljebb elmosolyodott egy-egy ilyen tréfán, Kleopátra maga is benne volt a bolondozásban. Előfordult, hogy éjszakaiként Antonius áruhában kisuport a palotából, és Kleopátra is vele tartott rabszolgán ruháját öltve. Megálltak az egyszerű emberek ajtajában vagy ablakában, és be-

szédbe elegyedtek, tréfálkoztak velük. Megesett, hogy Antoniust szidalmazták, olykor kezet is emeltek rá, mert nem ismerték fel, kikkel állnak szemben. A legtöbb alexandriai azonban mindkettőjüket felismerte, de benne volt a játékban, csak inkább szellemes, mint durva tréfákat engedtek meg maguknak velük szemben. Elterjedt a városban a szólas, hogy Antonius a rómaiakkal szemben tragikus, az alexandriaiak társaságában azonban komikus maszkot visel.

Antoniust (balra) és Kleopátra, (jobb oldalon) Kr. e. 51-től Egyiptom királynője

A zsidók felkelését vezető Arisztobuloszt, kivételes személyes bátorságot mutatva, legyőzte, majd fiával együtt el is fogta. Az Egyiptomból elűzött XII. Ptolemaiosz Aulétész (a „fuvolás” király) tízezer talentummal rávette Gabiniust és Antoniust, hogy segítsék az alexandriai trón visszaszerzésében. XII. Ptolemaiosz volt VII. Kleopátra apja. Az egyiptomi hadjárat során Antonius nemcsak katonai erényeit mutatta meg, hanem emberségét is a legyőzöttekkel, foglyul ejtettekkel szemben. Katonái körében is egyre népszerűbb lett, hiszen együtt étkezett és iszogatott velük. Zavaros szerelmi ügyeit is jóindulattal szemléltek, mivel esetleges hibáit bőkezűségével feledtetni tudta.

CAESAR OLDALÁN

Rómába visszatérve újból Curio befolyása alá került, aki Pompeius oldaláról Caesaréra állt, és Antoniust is vitte magával. Galliában csatlakozott Caesarhoz, támogatásával quaestorrá választották, majd Caesar legatusa lett a hadseregben. Itt Caesar is megismerte Antonius katonai tehetségét. Antoniust 49-ben néptribunusnak és augurnak (madárjós) is megválasztották, s mindkét tisztségében Caesart támogatta a senatusszal szemben. A consulok követték, hogy az Itália felé közeledő Caesar bocsássa el csapatait, Antonius viszont az javasolta, hogy akkor Pompeius is tegye ugyanezt. Végül az egyik consul, Lentulus szabályosan kidobatta a senatusból.

Antonius ekkor néptribunustársával együtt a Rubicont átlépő Caesarhoz menekült. Róma elfoglalása után Caesar Itáliát Lepidus praetorra, az ottani hadsereget pedig Antoniusra bízta. Katonái, akikkel együtt gyakorlatozott, rajongtak érte, a polgárok azonban egyre nehezebben tűrték férjes asszonyokkal folytatott kalandjait. Csak azért kerülte el a nagyobb botrányt, mert Caesar visszatért Hispaniából, és azonnal Pompeius ellen indult Hellaszba. A pharszloszi csatában Caesar vezette a sereg jobb-, Antonius pedig a balszárnyát. Pompeius a vereség után Egyiptomba menekült. Caesart dictatorrá kiáltották ki, ő pedig Antoniust lovassági parancsnokaként Rómába küldte. A lovassági parancsnok joga volt ugyanis helyettesíteni a dictatort távollétében.

Caesar Egyiptomba ment, ahol a belharcokba beavatkozva Kleopátrát tette meg az ország uralkodójának. Anto-

azért, mert egyszer megsértették valamelyiküket vagy azért, mert ellenségeik barátai avagy barátaik ellenségei voltak, vagy csupán nagy vagyonuk miatt. A háborúhoz ugyanis sok pénzre volt szükség, Asia adójövedelmei pedig, mint eddig, úgy most is Brutushoz és Cassius-hoz folytak be.” A meggyilkoltak száma a senatorok körében elérte a háromszázat, a lovagok közt pedig a kétezret. Ciceróval, Antonius személyes ellenfelével különösen kegyetlenül jártak el: levágott fejét és kezét a forumon a szószékre helyezték, hogy mindenki láthassa, nyelvét, amivel szónoklatait tartotta, kivágták.

A triumvirek Itáliát Lepidusra bízta, a másik kettő pedig Hellaszba vezette seregeit Brutusék ellen. 42-ben a philippi csatában Caesar gyilkosai vere-

Julius Caesar egyetlen fiú utóda, Caesarion (Caesarocska) nem törvényes házasságból született 47-ben. Édesanyja Kleopátra, Egyiptom királynője volt, aki a fiút hároméves korában társuralkodóként maga mellé vette. Caesar elismerte gyermekének a görögösen Kaiszariónnak hívott fiút, és Kleopátrával együtt meghívta Rómába. Octavianus számára veszedelmes vetélytárs volt a kis királyfi, hiszen ő csak unokaöccse és örökre fogadott fia volt Caesarnak. 30-ban, amikor megszállta Egyiptomot, meggyilkoltatta Caesariont.

séget szenvedtek és öngyilkosságot követtek el. Antonius ezután Hellasz és Kis-Ázsia ügyeit rendezte el, majd a parthusok ellen vezetett hadjáratot. Kilikiában időzött, ahová magához hívatta Kleopátrát, hogy számon kérje rajta, valóban segítette-e Cassiusékat bármivel is. A királynő aranyozott bárkán, bíborvitorlákkal érkezett a római vezérhez, és élete végéig magához láncolta.

KLEOPÁTRA TÁRSA

41-et követően Antonius csak ritkán és akkor is rövid időre hagyta el Egyiptomot. Úgy élt Kleopátrával, mintha a felesége volna, amit Fulvia természetesen nem nézett jó szemmel. Az azonban még inkább feldühítette a politikát befolyásolni kívánó asszonyt, hogy Octavianus elvált Clodiától. Fulvia Lucius Antonius consullal, Marcus testvérel együtt a veteránletelepítések miatti földelkobzásoktól felháborodott itáliaiak élére állt, és hadsereget szervezett Octavianus ellen. Octavianus barátja, a kiváló katona, Agrippa Perusiánál megverte a lázadókat, de vezetőiket életben hagyta. Fulvia Hellaszba menekült, ahol Antonius durván számon kérte rajta, amit tett. Az asszony rövidesen meg is halt, megnyitva ezzel An-

KÉT TRIUMVIR KARJAIBAN | KLEOPÁTRA

Kleopátra talán az emberiség történetének leghíresebb nőalakja, aki költőket, drámaírókat, muzikusokat, filmrendezőket, sőt rajzfilmeket is megihletett. XII. Ptolemaiosz király lányaként Kr. e. 69-ben született. Két öccse volt, XIII. és XIV. Ptolemaiosz, akiknek felesége és társuralkodója volt. Mivel hat évvel idősebb volt a 51-ben, apjuk halálakor még gyermekkorú XIII. Ptolemaiosznál, gyakorlatilag ő vezette Egyiptomot. Udvaroncái fellázadtak ellene, és öccsét hivatalosan egyeduralkodóként ültették trónra, de valójában Potheinosz, az eunuch és a hadsereg főparancsnoka, Akhillasz kezébe került a hatalom. Kleopátrának menekülnie kellett. 48-ban azonban a még mindig csak tizenöt

éves Ptolemaiosz nagy hibát követett el.

Pompeius a pharszaloszi vereség után Alexandriába menekült. Ptolemaiosz azt hitte, Caesar hálás lesz neki, ha megöli ellenfelét. A Pompeiust üldöző Caesar megérkezett Alexandriába, és ekkor átadták neki Nagy Pompeius levágott fejét. Caesar feldühödött, hogy egy külföldi meg mer öletni egy tekintélyes római politikust, ezért elfoglalta Alexandriát, és elhatározta, hogy békét terem a civakodó testvérek között. Kleopátráért küldetett, de ő nem mehetett be nyíltan a palotába, hiszen azonnal megölték volna. Ezért megkérte egyik barátját, a szicíliai Apollodóroszt, hogy bújtassa el egy ágyneműtartó zsák-

ban, kösse össze szíjjal, így vigye be Caesarhoz. A mesés hagyományban elterjedt, hogy Kleopátrát egy szőnyegbe csavarták. Plutarkhosz azonban a sztrómatodeszmon szót használja, ami kifejezetten bőr- vagy vászonzsákot jelent, amelyben a szolgák az ágy-neműt szokták hordani.

Caesarnak nagyon megtetszett a harminc évvel fiatalabb, nem feltűnően szép, de okos és jó humorú asszony. Kibékítette öccsével, és nagy lakomát rendeztek a kiegyezés örömeire. Ekkor hallgatta ki Caesar borbélyja, hogy a királyi csapatok merenyületet terveznek a római ellen. Caesar megölette az összekövés egyik vezetőjét, Potheinoszt, az alexandriai csapatokkal

pedig megütközött, Alexandria egy részét lángba borítva. Mivel XIII. Ptolemaiosz belefulladt a Nílusba, Kleopátrát XIV. Ptolemaiosszal együtt trónra emelte, majd Zélába ment, és leverte Pharnakész hadait. Kleopátra közben megszülte közös gyermeküket, Caesariont (görögösen Kaiszarión, vagyis Caesarocska), akit Caesar elismert saját fiának. Suetonius szerint a királynő hajóján végiglátogatták Egyiptomot, gyakran hajnalig együtt lakomázva.

Kleopátra Rómába látogatott fiával együtt, és röviddel Caesar meggyilkolása előtt tért haza, ajándékokkal és megtiszteltetésekkel elhalmozva. Alexandriába visszaérkezve Kleopátra kihaszalnálta, hogy öccse, XIV. Ptolemaiosz meghalt (az asszony kiváloán értett a mérgekhez), és maga mellé emelte a trónra Pto-

tonius számára a kiegyezés lehetőségét.

Antonius feleségül vette Octavianus nővérét, Octaviát, és rábízta Fulviától származó gyerekei nevelését, majd visszatért Egyiptomba. Három gyermekük született Kleopátrával, az ikrek, Kleopátra Szeléné (Hold) és Alexandrosz Hélios (Nap), valamint Ptolemaiosz Philadelphosz (Testvérszerető). Rajtuk kívül Caesar fia, Caesarion is náluk nevelkedett. 34-ben Antonius hadjáratra indult, és meghódította Armeniát. Kleopátrát és Caesariont Egyiptom és Ciprus társuralkodójává koronázták, Alexandrosz Hélios király lett Armenia, Média és Parthia fölött, míg Kleopátra Szeléné Küréné és Libüa királynőjévé tették.

Octavianust és a senatust feldühítette, hogy egy római triumvir római katonákkal egy idegen ország számára hódít meg hatalmas területeket. Még aggasztóbb volt Octavianus számára az, hogy Caesariont elismerték Caesar vér szerinti örökösének. 33-ban lejárt a többször meghosszabbított triumviratus, és többet nem is újították meg. Az összecsapás elkerülhetetlennek látszott. Antonius 32-ben elvált Octa-

Kleopátra és Antonius portréja római érméken

viától, a senatus pedig hadat üzent Kleopátrának. Octavianus nem mert nyíltan Antonius ellen fordulni, mert a senatusban még mindig nagy volt a befolyása. Nyílt konfliktus esetén a polgárháború visszatérhetett volna Itáliába.

31-ben Agrippa Hellaszba ment, hogy az Antonius oldalán álló településeket meghódítsa. Antonius és Kleopátra flottája Itáliáig hajózott, de Agrippa Actiumnál megfutamította őket. A királyi pár Egyiptomba visszatérve jól tudta, hogy sorsuk megpecsételődött. A közelgő Octavianushoz álltak Antonius római csapatai, az egyiptomi hadsereg pedig még Alexandriát sem tudta megvédeni. Antonius és Kleopátra Kr. e. 30-ban öngyilkos lett. Octavianus megölette a 17 éves Caesariont és Antonius legidősebb fiát, a 15 éves Marcus Antonius Antyllust, a többi gyereket pedig Octavia nevelte fel. Antoniuszal a köztársaság egyik legellentmondásosabb személyisége szállt sírba, s három év múlva vele együtt maga a köztársaság is. ♦

lemaiosz Kaiszariónt. 42-ben ismerte meg Antonius, aki vele töltötte a következő év telét. 40 decemberében született meg két ikergyermekük, Alexandrosz Hélios és Kleopátra Szeléné.

Antonius három évvel később tért vissza Alexandriába, és ettől kezdve gyakorlatilag házasságban élt a királynővel. Harmadik gyermeküket, egy kisfiút, Ptolemaiosz Philadelphosznek nevezték. Octavianus alattomosan megszerezte és a népgyűlésen felolvastatta Antonius végrendeletét, amelyet Rómában hagyott hátra, és amelyben Kleopátrától született gyermekeit is felsorolta örökösiként. A felháborodás elemi erejű volt. Nem azért, mert egy még élő ember végakarásával visszaéltek, hanem azért, mert egy római politikus idegekre akart hagyni bármit is a vagonából.

Az actiumi csata után mindenki tisztában volt vele, hogy Antonius és Kleopátra sorsa megpecsételődött. Mindketten felkészültek az öngyilkosságra. Amikor Octavianus csapatai már Alexandriába értek, Kleopátra visszavonult a neki épített sírba. Antonius azt hitte, az asszony már meghalt, ezért mellbe döfte magát. Erősen vérzett, de a seb nem volt halálos. Ekkor hallotta meg, hogy Kleopátra még él. Odavitette magát a sírhoz, ahová kötelekkel húzták fel a haldoklót, mert a királynő nem nyitotta ki a sír ajtaját, mivel nem akart élve Octavianus kezébe kerülni, hogy végigvezessék a diadalmenetben.

Antonius halála után megérkezett Octavianus levele, amelyben biztosította Kleopátrát, hogy nem esik bántódása, ha megadja magát. Csakhogy a ki-

rálynőt nem tudta megtéveszteni. Plutarkhosz szerint úgy készült a végre, hogy halálra ítélt bűnözőkön kipróbált minden ismert mérget, melyik a leggyorsabb és a legfájdalommentesebb. Úgy találta, hogy az áspikigyó mérge felel meg leginkább elvárásainak. Mielőtt Octavianus letartóztathatta volna, egy kosár füge alatt becsempésztek neki egy kígyót, amely megmarta és örökre elaltatta Egyiptom utolsó független uralkodóját, a legutolsó fáraót.

Kleopátra megítélése szerzőnként és forrásonként eltérő. Plutarkhosz Caesar életrajzában egy sok nyelven beszélő, lenyűgöző asszonyt fest le, aki nem szépségével, hanem szellemével és műveltségével éri el azt, amit akar. Antonius életrajzában viszont Kleopátra már sokkal kedvezőtlenebb színben, mint Anto-

nius rossz szelleme tűnik fel. A két értékelés közti különbség alapvető oka az, hogy míg Caesar szeretője volt, semmilyen veszélyt sem jelentett Rómára nézve, de hogy egy idegen aszszony Itáliáig vezessen egy Róma-ellenes flottát, minden római számára elfogadhatatlan volt. Ráadásul az ellen harcolt, aki Róma első princepsé lett. Ezért születtek meg Augustus udvari költőjének, Horatiusnak cseppet sem együttérző sorai Kleopátra haláláról:

„Most kell boroznunk! Most szabadon, szilaj tánccban dobognunk! ... Eddig tilos volt... ... míg esztelenül bukást szőtt egy királynő Róma ellen és Capitoliumunkra romlást.”

(Horatius: Ódák 1. 37. Bede Anna fordítása)

MARCUS AEMILIUS LEPIDUS

A második triumviratus leggyengébb láncszeme

Lepidus a második triumviratus leggyengébb láncszeme volt. Hadvezérként rosszabb volt Marcus Antoniusnál, politikusként pedig messze alulmaradt Octavianusszal szemben. Pályafutásának alakulására döntő befolyást gyakoroltak családi hagyományai, amelyek szinte kényszerítő erővel lökték őt előbb Iulius Caesar, majd az ő meggyilkolását követő időben a bosszúállók táborába. Olyan kiemelkedő egyéniségek mellett, mint triumvirtsai voltak, közepszerűsége eleve a másodhegedűs szerepére kárhoztatta. Ezért is hagyták életben, de a hatalom csúcsáról letaszították.

Lepidus 90 körül született hasonló nevű apja és a hírhedt néppárti Appuleius Saturninus leánya, Appuleia házasságából. A Sulla által megerősített senatusi arisztokrácia iránti ellenszenvét anyján kívül apja is táplálhatta. Az idősebb Marcus Aemilius Lepidus ugyanis a 78. év consuljaként hozzáfogott a sullai rendszer felszámolásához. Gabonaosztással és a száműzöttek visszahívásával szerzett népszerűséget, és szított fegyveres harcot consultársa ellen. Katonai veresége után Szardínia szigetére menekült, és ott halt meg. Ezzel a családi háttérrel vívta ki Lepidus Iulius Caesar támogatását, és lett aedilis 53-ban, praetor 49-ben. Utóbbi minőségében támogatta a Róma városát megszálló Caesar dictatortörténő kinevezését.

CAESAR OLDALÁN

Amikor Caesar Hispaniába vonult seregével, hogy ellensége, Pompeius ottani haderőit felszámolja, Itáliát Marcus Antoniusra, magát Rómát pedig Lepidusra bízta. A hatáskörök ilyen felosztása is igazolja, hogy Lepidust nem tartotta igazán jó hadvezérnek. Ez mutat-

kozott meg abban is, hogy a 48-as, mindent eldöntő pharszaloszi csata idején Lepidusra Róma és Itália felügyeletét hagyta, következképp Lepidus nem vállalhatott szerepet Pompeius legyőzésében. Caesarhoz való hűsége azonban így is jól kamatozott: 48–47-re megkapta Hispania Citerior tartomány kormányzóságát, de nevében egy ideig bizalmasai látták el a feladatot.

Az Ibériai-félszigeten aratott győzelmek jutalmául elnyerte az imperator (fővezér) címet, és diadalmenetet is tarthatott Rómában. 46-ban Caesarral együtt lett consul, majd annak harctéri távolléte idején, mint a dictator helyettese, *magister equitum* (a lovasság parancsnoka), Róma városa és Itália felügyeletét látta el. 44 nyarán megegyezést hozott létre Sextus Pompeius és a senatus között. Ennek értelmében Sextus Pompeiusnak el kellett hagynia Hispaniát, ahol atyja halála után meghúzta magát, és vissza kellett volna térnie Rómába. Pompeius azonban Massiliába (ma Marseille) vitte seregét és hajóhadát, hogy ott várja ki a Caesar gyilkosai és hívei közötti polgárháború kimenetelét.

Caesarhoz fűződő szoros kapcsolatait idézi Appianosz egyik közlése. Esze-

rint a meggyilkolása előtti estén Lepidus lakomán látta vendégül pártfogóját. Caesar beszélgetésbe elegyedett Decimus Iunius Brutus Albinusszal, aki belső baráti köréhez tartozott. A párbeszéd témája az volt, hogy a halál melyik fajtája a viszonylag legkedvezőbb. Caesar, szinte végzetserűen, a hirtelen halált nevezte meg, ezzel mintegy megjövendölve másnap beteljesedő sorsát. Jellemző módon ez a Brutus (nem azonos a „zsarnokölővel”) részese volt a Caesar elleni összeesküvésnek.

44–43-ra Lepidus megkapta Gallia Narbonensis (Narbo [ma: Narbonne, Franciaország] környéki Gallia) és Hispania Citerior tartományok kormányzóságát, de a Caesar halálát követő belpolitikai zűrzavar közepette nem akarta elhagyni a fővárost. Marcus Antoniuszal együtt bosszút esküdött Caesar gyilkosai ellen, ám terveiket egyelőre titokban tartották. Mivel a Caesar gyilkosaival rokonszenvező előkelők magukat gladiátoraikkal vették körül, és mert fennállt a veszély, hogy dühük a halott dictator híveire is lecsap, Lepidus Rómába rendelte seregét. Elfoglalta a Forumot, és a Caesar halálát megbosszulni akarókat egy meglehetősen kétértelmű beszéddel pró-

bálta nyugalomra inteni. Úgy tett, mint aki mélyen fájlalja a történeteket, a boszszuállásra is kész, de elsőrendű fontosságúnak a társadalmi béke helyreállítását tartja. Miután a tömeg közfelkiáltással neki adományozta Caesar főpapi címét, ezt consuli minőségében Marcus Antonius is jóváhagyatta. Utóbbi egyébként családi kötelékkel is magához akarta kötni Lepidust, ezért leányát annak fiához adta nőül.

Lepidushoz hasonlóan sokan nem merték vállalni a nyílt elkötelezettséget Caesar hívei vagy ellenségei oldalán. Például Cinna praetor, Caesar egykori nejeinek testvére a gyilkosság halatán ledobta hivatali díszruháját, és gyalázní kezdte Caesart. Amikor másnap a senatus összeült, már ismét praetori öltözékében jelent meg. Köpönyegforgató magatartása általános felháborodást váltott ki, és ő a fenyegető lincshangulat elől egy házba menekült. A

tömeg ekkor rózsét kezdett hordani a épület köré azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy a házat felgyújtsa. Cinna szerencséjére az utolsó pillanatban megjelent katonái élén Lepidus, és megmentette őt. Ezt követően Lepidus jobbnak látta elhagyni a forrongó fővárost, és tartományába távozott.

A MÁSODIK TRIUMVIRATUS

A senatus és Lepidus viszonya hamarosan megromlott. Marcus Antoniusnak Gallia Cisalpina és Transalpina (Alpokon inneni és túli Gallia) tartományokra fáj a foga, de a senatus által Gallia Cisalpina élére kijelölt Decimus Brutus Albinus Mutinánál (ma: Modena, Olaszország) Octavianus segítségével legyőzte őt. Utóbbi, Caesar fogadott fia és örököse éppen a dictator végrendeletének végrehajtása ügyében

különbözött össze Marcus Antoniuszal, és állt átmenetileg a senatus pártjára. Antonius a vereség után kénytelen volt visszavonulni, de 43 májusában megerősödött Lepidus hozzá pártoló hadával.

Ekkor a senatus Antonius mellett Lepidust is a haza ellenségének nyilvánította. Két hónap múlva aztán a rávaszul taktikázó Octavianus közbenjárására ezt a határozatot visszavonták. Lepidus észrevette a senatus és Octavianus közötti egyre romló viszonyban rejlő lehetőségeket, és úgy látta, Caesar halálának megbosszúlása Antonius és Octavianus kibékülése esetén valósulhat meg leggyorsabban. Sikerült is kibékítenie a két politikust, és ennek eredményeképp 43 őszén – a legtöbb ókori szerző szerint Bononia (ma: Bologna) közelében – hármójuk részvételével megalakult a második triumviratus.

Sextus Pompeius 67 körül született a triumvir Pompeius kisebbik fiaként. Az atyja vereségével végződött pharszaloszi ütközet idején mostohaanyjával Lesbosz szigetén tartózkodott, majd onnan Alexandriába utazott, hogy csatlakozzon az oda menekült Pompeiushoz. Ennek meggyilkolása után a 146-ban alapított Africa tartományba menekült, amely Caesar ellenfeleinek kezén volt. Ám a mai Tunézia területén fekvő Thapsus közelében Caesar legyűrte ezek ellenállását. Sextus Hispaniába ment, ahol csatlakozott bátyja seregéhez. 45-ben ezt a hadat Caesar szétverte, és elesett Pompeius idősebb fia is. Ezt követően atyja és bátyja seregének maradványaiából hadat gyűjtött, és ezzel Hispania Ulterior tartomány területén több győzelmet aratott a Caesar által odaküldött helytartók ellen.

44 nyarán Lepidus közvetítésével kiegyezett a senatusszal, és ezt Marcus Antonius consulként támogatta. A megegyezés értelmében el kellett hagynia Hispaniát, viszont visszatérhetett Rómába, és elkobzott atyai örökségéért nagy összegű kárpótlást ítélték neki. Ő azonban Róma helyett Massiliába (ma: Marseille) ment, ahová magával vitte katonáit és hajóit. Ott akarta meg-

Aemilius Lepidushoz hasonlóan Sextus Pompeius sem volt Octavianushoz vagy Marcus Antoniusához mérhető minőségű hadvezér és politikus. Pompeius Magnus fiaként őt is a családi hagyományok mozgatták pályáján. Ezek arra predesztinálták, hogy szembeszálljon e két kiemelkedő jelentőségű államférfival. Mivel ellenfeleinek birodalmi méretű katonai és egyéb anyagi források álltak rendelkezésére, belőle pedig hiányzott a bátor kockázatvállalás erénye, bukása törvényszerű volt. Halálával sírba szállt a köztársaság eszménye is, hogy átadja helyét a hadseregre támaszkodó katonai diktatúrának, a császárságnak.

várni a Caesar gyilkosai és hívei közötti polgárháború kimenetelét.

43 áprilisában a senatus kinevezte őt a hajóhad és a tengerparti területek parancsnokának (*praefectus classis et orae maritimae*), de ugyanezen év augusztusában a consullá választott Quintus Pedius, Caesar unokaöccse törvényen kívülre nyilvánította. Ősszel azután felkerült a triumvirek proscriptiók listájára. Ekkor hajóhada segítségével elfoglalta Szicíliát, és magához fogadta a proscriptio elől hozzá menekülőket.

Szicíliából kiindulva tengeri blokádnál vette a Rómába tartó gabonaszállítmányokat, amivel komoly éhínséget okozott a főváros lakóinak. Az Octavianus által ellene küldött Salvidienus Rufust 42-ben visszaverte. A Caesar híveinek győzelmét hozó philippi

csata után hadereje a hozzá csatlakozó vesztesékekkel gyarapodott. Többek között a korábbi proconsul, Staius Murcus 2 legióval és 80 hajóval menekült hozzá. Ekkor talán lett volna esélye Itália eredményes megtámadására is. Ezt azonban nem tette meg. Valószínűleg nem akarta teljesen elmérgesíteni viszonyát a triumvirekkel. 40-ben alvezére, Ménodórosz elfoglalta Szardíniát, Sextus pedig az itáliai partvidéket pusztította, és elvágta a gabonaszállítmányok útját. Lépései kompromisszumra készítették a triumvireket, aminek eredményeképp 39-ben Misenumban (ma: Miseno, Nápoly közelében) megegyezés született: Sextus felhagy a gabona blokádjával, cserébe megkapja Szicíliát, Szardíniát, Korzika és 5 évre Achaia helytartóságát, valamint 35-re kilátásba

helyezték számára a consuli hivatalt. Ezenkívül ismét megígérték, hogy kárpótolják az atyai örökség elvesztéséért.

A megegyezés ellenére Octavianus és Sextus között csak rövid életű volt a békesség. 38-ban Octavianus megvádolta az egyezség megsértésével, és két tengeri csatát is kezdeményezett ellene, de mindkettőt elveszítette. Sextus sikereiben szerepet játszott az Octavianus és Marcus Antonius közötti egyenetlenség. Ám 37-ben, tarentumi találkozójukon a két triumvir kiegyezett egymással, és elhatározták, hogy Lepidus bevonásával végleg leverik Sextust. 36-ban Mülai közelében Agrippa, Octavianus legtehetségesebb alvezére legyőzte Sextus flottáját, majd még ez év szeptember 3-án az észak-szicíliai Naulokhosz-foknál, egy döntő jelentőségű ütközetben győzelmét megismételte.

Az elkeseredett Sextus ekkor feladta Szicíliát, és 17 gályával Mütlenébe hajózott. Kis-Ázsiában próbált hatalmi bázist kiépíteni, azonban 35-ben Marcus Titius, Asia tartomány helytartója fogságába esett, aki Milétoszba vitette és ott kivégeztette. Halálával a politikai küzdőtér a döntés Octavianus és Marcus Antonius végső összecsapására maradt.

SEXTUS POMPEIUS

Antonius és Octavianus kibékülése egyébként Lepidus vitán felüli kompromisszumkésztségének hatására történt. Miután a szemben álló felek véleményét megismerte, rávette őket a közös érdeknek megfelelő egyezkedésre. Appianosz szerint a Mutina melletti Lavinus folyó kicsiny szigetét jelölte ki a személyes megbeszélés színhelyéül, amelynek közelébe mind Antonius, mind Octavianus 5-5 legióval érkezett. Ezek a folyam két partján, egymással szemben sorakoztak fel. Ezt követően 300-300 kísérővel léptek rá a szigetre vezető híd szemközti feljáróira. Lepidus egyedül járta be a szigetet, és miután meggyőződött arról, hogy ott idegen nem tartózkodik, köpenye lengetésével jelt adott. Ezt látva Octavianus és Antonius, hátrahagyva kíséretét, a szigetre ment. Ott folytatták le a tárgyalást.

A köztársaság feletti főhatalmat gyakorló hármass szövetség 43-tól 38-ig változatlan formában, 37–36-ban pedig némileg módosítva működött, gyakorlatilag azonban rövidesen Antonius és Octavianus kettős uralmává változott, mivel a politikuskon koncepció nélküli, hadvezéreknek meg nem eléggé erélyes Lepidust fokozatosan háttérbe szorították.

A megállapodás értelmében a triumvirek megbízatása az állam vezetésére vagy – ahogy ők fogalmaztak – a köztársaság helyreállítására öt évre szólt. Lepidus megkapta Gallia Narbonensis és Hispania Ulterior helytartóságát és 42-re a consulságot. A Caesar gyilkosai ellen Philippinél megvívott sikeres csata idején ő, akárcsak 48-ban, a pharszalszi ütközet időpontjában, Rómában maradt. Miután Antonius és Octavianus győztesen visszatért a Caesar-gyilkos Cassius és Brutus seregének leverését követően, a három triumvir külön-külön, egymást követő három napon vonult be Rómába, katonáik kíséretében.

Kiáltvánnyal fordultak a római néphez, és kijelentették, hogy nem fogják Caesar hibáját elkövetni, aki megbocsátott ellenségeinek, és azután azok ölték meg, akikkel szemben könyörületet gyakorolt. Azonnal listát adtak közre a halálra ítélt neveivel, és ezzel felelevenítették a korábban Sulla által bevezetett proscriptiót. Marcus Antonius saját nagybátyját, Lepidus a fivéré tette a listára, mivel azok annak idején részt vettek ellenségge nyilvánításukban. Lepidus, amikor hispaniai győzelme megünneplésére diadalmenetet tartott, felszó-

lította Róma polgárait az ünnepségen való aktív részvételre, és megfenyegette

Amikor 36-ban a katonái által cserbenhagyott Lepidus triumvirtársa, Octavianus kénye-kedvére szolgáltatta ki magát, örökre lemondott arról a hatalomról, amit a haldokló római köztársaság felett utóbbival és Marcus Antoniuszal megosztva élvezett.

Appianosz szinte szomorúan írja a magánéletbe visszavonuló politikusról:

„Ő tehát, a többszörös imperator, aki tagja volt a triumvireknek, magistratusokat nevezhetett ki, és a proscriptiók idején a halálnak adatott sok, vele egyenrangú férfit is, magánemberként később odáig jutott, hogy nem egy, valamikor általa proscibált tisztviselő pártfogásáért kellett folyamodnia.”

(APPIANOSZ: A RÓMAI POLGÁRHÁBORÚK, V. 126. – HAHN ISTVÁN FORDÍTÁSA)

őket, hogy engedetlenség esetén a proscibáltak közé kerülnek.

MELLŐZVE ÉS MEGSZÉGYENÍTVE

Később azonban abba a gyanúba keveredett, hogy titokban szövetkezett Sextus Pompeiussal. Triumvirtársai ezért megfosztották addig neki alárendelt tartományaitól. Miután a gyanú nem igazolódott, 40-ben kárpótlásul megkapta Africa tartományt, amely az egykori karthágói birodalom észak-afrikai területeit foglalta magába. 36-ban Octavianus oldalán bekapcsolódott a Szi-

cíliát kézben tartó Sextus Pompeius elleni háborúba. Nagy haderővel, Appianosz szerint ezer szállítóhajóval, 70 hadigályával, 12 legióval és 5 ezer numida lovassal szállt harcba, és ezt a haderőt utóbb még 4 további legio követte. Kezdeti kudarcok után részt vett a Sextus Pompeius pártján álló Messana (ma: Messina) szicíliai város ostromában, és sikeresen seregébe olvasztotta az azt védő katonaságot. Ezzel a kontingenssel kiegészítve már 22 legio és nagy létszámú lovasság állt rendelkezésére. Azt gondolva, hogy elég erős az egész sziget meghódításához, triumvirtársa előtt elfoglalta Szicília stratégiai pontjait. Az emiatt felháborodott Octavianusnak azt mondta, hogy amennyiben visszakapja a tőle korábban elvett tartományokat, cserébe átadja Africát és Szicíliát.

Lepidust a megbántottság vezérelte, hiszen annyira mellőzték őt, hogy még az Octavianus és Antonius között 37-ben Tarentumban kötött kiegyezésből is kihagyták. Ezúttal túlértékelte lehetőségeit, ám katonái nem voltak hajlandók Octavianus ellen harcolni, és tömegesen álltak át annak táborába. Amikor már nyilvánvaló lett, hogy magára maradt, Lepidus megalázó körülmények között, ruháját megszagatva rimánkodott kegyelemért. Térdre borulva akart maga iránt szánalmat kelteni, de ezt Octavianus megakadályozta. Minden tisztségétől megfosztotta, a főpapi cím kivételével, és visszaküldte Rómába.

Ám a magánéletbe visszavonult Lepidust újabb súlyos megaláztatás érte. A 30-as év consulja az a Balbinus volt, akit 43-ban a triumvirek proscibáltak, de sikerült megmenekülnie. Bevádolták nála Lepidus fiát azzal, hogy merényletet tervez Octavianus ellen, és még Lepidus feleségét is ezzel a váddal illették. A vádló Maecenas volt, Octavianus barátja. Ő a fiút Octavianushoz küldte őrizet alatt, de az anyát nem akarták megszegényíteni. Ehelyett ráhagyták, hogy akkor kövesse a fiát, amikor akarja, de addig is állítson kezeset maga helyett. Ám az egykori triumvir családja annyira népszerűtlen volt, hogy senki sem vállalta a kezeséget. Végül Lepidus maga kínálkozott kezesnek, és azt is felajánlotta, hogy elkíséri feleségét Octavianushoz. Balbinus több napon át váratta Lepidust házának kapuja előtt, míg végül megessett a szíve e szomorú sorsú emberen, és felmentette az asszonyt a kezesesség kötelezettsége alól. ♦

KISLEXIKON

adósrabszolga | adósságai miatt szolgásgba kényszerült polgár

aedilis curulis | eredetileg csak patriciusok által betöltött hivatal, a város és a piac felügyelője, a gabonaosztások megszervezője és bizonyos ünnepi játékok megrendezője

aedilis plebis | eredetileg csak plebeiusok által betöltött hivatal, a plebeiusok szentélyeinek felügyelője, a plebejusok játékeinak szervezője

ager publicus | állami közföld

annalisták | korai történetírók, az eseményeket évenkénti felosztásban mesélték el

annualitás | a római tisztségviselőket egy évre választották

as | római aprópénz

auctoritas | tekintély

augur | madárjós

bellum iustum et pium | jogos és az isteneknek tetsző háború

ensor | főtisztviselő, másfél évre választották, feladata a polgárok vagyonbecslésének elvégzése volt

census | a polgárok négy- vagy ötévenkénti adóbecslése

centuria | század, katonai és politikai egység Rómában

centurio | a centuria vezetője

classis | osztály, a római népgyűlés vagyoni alapon kialakított egysége. 5 classis volt, és a fölöttük álló lovagi réteg

cliens | római polgár, aki egy előkelő patronus védnöksége alatt állt

cohors | eredetileg ötszáz fős gyalogoscsoport, a legiók alapvető taktikai egysége

collegialitas | a római tisztségeket nem egyedül töltötték be, hanem egyidejűleg legalább ketten

consul | a római köztársaság két vezetője, egy évre választották őket. A római év névadói

corvus | csapóhíd a római hadihajókon

curia | a senatus ülésterme a római forumon

cursus honorum | a hivatalviselés rendje

decemvirek | tíz férfiból álló testület. A XII táblás törvények kidolgozásával voltak megbízva

dictator | rendkívüli helyzetekben fél évre megválasztott teljhatalmú római főhivatalnok. Egyedül töltötte be hivatalát. Sulla és Caesar dictatúrájának már nem voltak időbeli korlátai

druida | kelta pap

equites | a római lovagrend tagja (equus = ló)

exemplum maiorum | az ősök példája

fasces | vesszőnyaláb, amibe bástort lehetett illeszteni. A lictorok hordozták, amikor a tisztségviselőt kísérték

fides | hűség és kötelezettség, pl. a patronus és cliens viszonyában

foedus | szerződés, szövetség

gens | nemzetség

gladiator | az amfiteátrumban élet-halál harcot vívó harcos

haruspex | béljós

homo novus | „új ember”, politikus, akinek családjából korábban senki sem volt senator vagy consul

interrex | köztös király, két király között rövid időre megválasztott vezető. A köztársaság korában a consulok hirtelen halála esetén választották meg

iugerum | római területmérték, 0,252 hektár

laudatio funebris | halotti beszéd

legio | a római hadsereg alapegysége, eleinte 3000, később 6000, a köztársaság végén 5000 fős gyalogossereg 300 lovassal

lex | törvény

lictor | törvényszolga, a vezető római tisztségviselőket kísérte. A consulokat 12, a dictatort 24 licitor kísérte

lovagrend | Róma egyik vezető társadalmi csoportja. Nevét onnan kapta, hogy tagjai korábban a lovasságnál szolgáltak, később a 400 iugerum földbirtok értékénél nagyobb vagyonnal rendelkező birtokos, pénzarisztokrácia rétege

magister equitum | lovassági parancsnok, a dictator helyettese

magistratus | népgyűlés által megválasztott tisztségviselő

manipulus | a római legio kisebb, 12–60 fős taktikai egysége

mos maiorum | az ősök erkölcs, a senatori rend értékrendje

nobilitas | a római elit a Kr. e. 4. századtól, tagjai a volt consulok, a senatorok, akik között plebeiusok is akadtak

optimaták | előkelő politikusok, akik a senatus és a consulok befolyását kívánták növelni a népgyűléssel és a néptribunusokkal szemben

pater familias | családfő, a római atya, akinek a hatalma alatt állt a felesége, a gyermekei és a szolgái

pater patriae | a haza atyja, megtisztelő cím, külön hatalommal nem járt

patriciusok | római előkelők, arisztokraták

patronus | pártfogó, a cliens előkelő, befolyásos védnöke

philippikák | eredetileg Démoszthenész beszédei II. Philipposz ellen, átvitt értelemben Cícero tizennégy szónoklata Antonius ellen Kr. e. 44–43-ban

pomerium | a város megszentelt határa

plebeiusok | a római nép, földművesek, iparosok. Kr. e. 494-től küzdelmet folytattak, hogy a patriciusok és a lovagok mellett ők is részt kaphassanak Róma vezetéséből

pompa funebris | római előkelők díszes temetése

pontifex maximus | Róma legfőbb papja, minden papi testület felügyelője. A pontifex szó eredetileg hídépítőt jelentett, mivel a híd építése az istennek tartott folyón szakrális tevékenységnek számított

populares | politikai mozgalom, amely a népgyűlés és a néptribunusok befolyását kívánta növelni a senatussal és a consulokkal szemben

praetor | a római köztársaság második legfontosabb tisztsége a consuli után, feladata az igazságszolgáltatás, a külföldiek peres ügyeinek inté-

zése. Hivatali éve lejártá után egy provincia helytartója

princeps | eredetileg a senatus legtekintélyesebb tagja, a korai császárkorban pedig a császárak hivatalos címe

proconsul | a consuli év letelte után így hívták a provincia helytartójaként tevékenykedő egykori consul

propraetor | a praetori év letelte után így hívták a provincia helytartójaként tevékenykedő egykori praetor

proletarii | a legszegényebb római polgárok, akik nem rendelkeztek saját földdel vagy műhellyel

proscriptio | halállista Sulla és a II. triumviratus időszakában

provincia | Róma Itálián kívüli tartománya

publicanus | adóbérlő

quaestor | római tisztségviselő, közbizalmi vagy pénzügyi feladatai voltak

rex | király

rostra | szószék a római forumon, a punoktól zsákmányolt hajóorrak díszítették

sacrosanctus | szent és sérthetetlen, a néptribunusokat védő jog

saeculum | évszázad

secessio | kivonulás, a plebeiusok elhagyják Rómát

senatus consultum ultimum | a senatus végső határozata, a szükségállapot bevezetése

senatus | Róma vezető testülete, eleinte 100, aztán 300, később 600 tagú

serviusi falak | római városfal, amelyet a hagyomány szerint Servius Tullius király épített

sestertius | római pénz, 2,5 as

suffectus | olyan tisztségviselő, aki nem a hivatali év kezdetén lépett szolgálatba

suffes | karthágói főtisztviselő

talio | szemet szemért, fogat fogért elve a törvényekben

tribunus plebis | néptribunusok, Kr. e. 494-től megválasztott hivatalnokok, akik a plebs érdekeit képviselték

tribus | törzs, Rómában három volt

triumphus | diadalmenet, jelentős győzelem után tartották

triumviratus | három politikai szövetsége. Az első titkos megállapodásnak számított, a második hivatalos cím volt. *N. Gy*

A 15. századi órskönyvből származó és a híveket védelmező, démonokat elűző isteni jobbot ábrázoló képen a Notre-Dame környezetéből magasan kiemelkedő homlokzata.

NOVÁK VERONIKA

A FŐVÁROS FŐ TEMPLOMA A NOTRE-DAME

A Notre-Dame egy jelkép, amiről az elmúlt napokban nagyon sok helyen szó esett. De vajon minek a jelképe? Mit reprezentál? Kinek a temploma? Párizsé? Franciaországé? A kereszténységé? Az európai vagy éppen az egyetemes kultúráé? A többértelműség már fennállt a székesegyház történetének korábbi időszakában is, amikor a katolikus egyház, az önállóságra törekvő több százezres nagyváros és a központosított hatalom kiépítésén munkálkodó királyok mind igyekeztek kihasználni a nagy templom nyújtotta lehetőségeket.

A Notre-Dame.
Ismeretlen fotográfus, 1870 körül

A székesegyház a középkor utolsó századaiban és a kora újkor folyamán rendkívül fontos szerepet játszott Párizs életében vallási, kulturális és társadalmi szempontból is, de emellett erősen kötődött a királyi hatalomhoz, közvetlen ellenőrzése pedig egy papi testület, a székeskáptalan és az ezzel néha rivalizáló párizsi püspök alá tartozott. Ahhoz, hogy ezt a sokféle szerepet és jelentést megértjük, érdemes talán azzal kezdeni, hogy mi nem volt a Notre-Dame.

KIÉ A NOTRE-DAME?

Bár a Notre-Dame nyilvánvalóan a középkori Párizs legnagyobb temploma volt, a város védőszentjeinek nem (csak)

ez adott otthont. Párizs több védőszent pártfogását is élvezzi, akik jellemzően a 3–5. században, a kereszténység helyi terjedésének időszakában éltek. Szent Dénes a város első püspöke és evangélikálója, aki a Montmartre hegyén halt mártírhalált, majd halála után csodás módon felkelt, fejét a hóra alá vette, és néhány kilométert elsétált arra a helyre, ahol nyugodni kívánt – itt épült fel a róla elnevezett Saint-Denis-apátság és bazilika. Szent Marcellus a 4–5. században volt a város püspöke, az ő ereklyéit a Notre-Dame-ban őrizték, Szent Genována pedig az 5. században védelmezte a várost biztatással, imádsággal és élelemosztással Attila, más ellenségek és a járványok ellen, ereklyéjét a róla elnevezett apátságban tisztelték. A 15–18. században őt tartották a város igazi védelmezőjének, ereklyetartóját vész, például háború, betegség vagy rossz időjárás esetén körmenetben hordozták végig a városon, és úgy tartották, hogy garantált a hatása.

A városi vezetés sem a Notre-Dame-ot tartotta saját szakrális központjának, hanem a városház melletti Saint-

Jean-en-Grève-templomot. A város legnevesebb ereklyéi sem a Notre-Dame-ot ragyogták be: a városvédő Szent Genována garantált hatású relikviái mellett nagy tisztelet övezett egy „helyben keletkezett” ereklyecsoportot, egy szent ostyát és egy kést. 1290-ben a szent ostyát megszerezték a helyi zsidók, és hogy próbára tegyék, valóban Krisztus testét rejti-e, tőrrel megszúrkálták és forró vízbe dobták, mire az ostya vérezni kezdett. A csodás ostyát a Saint-Jean-en-Grève-, a tőrt pedig a Billettes-templomban őrizték.

A legnagyobb helyi ereklyekincsnek azonban Krisztus szenvedésének szent tárgyai számítottak, amelyeket IX. Szent Lajos szerzett meg és hozott Párizsba a 13. század közepén. A Töviskoronát, a Szent Lándzsát, az Igaz Kereszt egy darabját és a többi értékes relikviát azonban nem a Notre-Dame-ban helyezte el az uralkodó, hanem külön ereklyetartót építtetett nekik, a Sainte-Chapelle-kápolnát a királyi palota udvarában, nem messze a katedrálislól. Ez a templom vált így a királyi vallásosság központjává, nagypénteken maga

Matthieu Merian térképe 1615-ből. A Notre-Dame mellett és mögött kivehető a fallal körülvett kolostor a kanonikházakkal és a püspöki palotával. A Cité szigetének ezt a csücskét valójában a katedrális negyede foglalta el.

a király emelte a magasba és mutatta fel a híveknek a szent ereklyéket.

A király plébániatemploma szintén nem a Notre-Dame volt, hanem a Louvre mellett álló Saint-Germain-l'Auxerrois. A nagy uralkodói rítusok sem a székesegyházhoz kötődtek: a francia királyokat a reimsi katedrálisban szentelték fel, haláluk után pedig a Saint-Denis-bazilika fogadta be testüket.

A NAGYVÁROSI TEMPLOM

A Szajna szigetén, a Citén álló Notre-Dame legszorosabb értelemben a párizsi püspök és a székeskáptalan temploma volt. A káptalan körülbelül ötven kanonok alkotta, akik a Notre-Dame melletti kolostor kanonokházaiban laktak. Alapvetően a templomi liturgikus szolgálatért feleltek, misét mondtak, énekeltek, ám emellett számos egyéb feladatot is elláttak. Igazgatták a káptalan birtokait és jövedelmeit, gondoskodtak a templomi szolgálat anyagi kereteiről, gyertyákról, karbantartásról, ellenőrizték a katedrális alá tartozó számos templom működését, és bíraskodtak a joghatóságuk alá tartozó, városon kívüli és belüli területek lakóinak peres ügyeiben. Emellett ők tartották ellenőrzésük alatt a párizsi egyházmegye alsó fokú iskoláit is, és az egyik kanonok volt a nagy hírű párizsi egyetem, a Sorbonne kancellárja, aki a hallgatók diplomáit kiadta. A kanonokok közül sokan tanítottak az egyetemen, jogászok, orvosok, asztrológusok is tartoztak közéjük.

A káptalan gondoskodása alatt működött a katedrális bejáratával szemben, a Szajna partján felépült hatalmas ispotály (Hôtel-Dieu) is, amely nem annyira kórház, mint a szegények, idősök, árva és elesettek menedékhelye volt a középkor folyamán. A székesegyházat így valójában egy kis városnegyed vette körül, amelyben a hozzá legszorosabban kötődő papok éltek, akiket közben számos más intézményhez és közösséghez is fűztek szálak.

A káptalan mellett a párizsi püspök is igényt tartott a katedrálisra, a püspöki palota is a nagytemplom szomszédságában állt. A párizsi püspök a párizsi egyházmegye feje volt, 400 plébánia tartozott alá, és hatalmas birtokai voltak a fővároson belül és kívül, ahol földesúri hatalmat gyakorolt. A katedrális fölött mind a két egyházi szereplő, a káptalan és a püspök is ellenőrzést kívánt gyakorolni, ám úgy tűnik, a középkor végére ebből a versengésből a káptalan került ki győztesen – annak tagjai voltak igazán otthon a templomban.

A Notre-Dame jogi szempontból is speciális terület volt. A székesegyház előtti nyílt tér, a Parvis – amely a paradís, vagyis Paradicsomkert szóból eredt – a templom egyfajta meghosszabbításaként működött. A püspök és a székeskáptalan által hozott ítéleteket itt hajtották végre: bullákat égettek, kiátkozásokat hirdettek ki, méltatlan papokat taszítottak ki a papi rendből. A bíraskodás és az ítélet-végrehajtás mellett a templom különleges jogi státuszának része volt a menedékjog is: a templomba menekülőket nem adták át az igazságszolgáltatásnak. A Cité szigetének így körülbelül egynegyedét a Notre-Dame és annak „tartozékai”, a kanonokházak, a püspöki palota, az ispotály, a templom előtti tér tették ki, amelynek lakói, egyháziak és világiak, hatalmasságok, tudósok és szegények külön törvények által irányított települést alkottak.

Ezt a legszorosabb kört kiegészítették egyéb egyháziak, a székesegyháztól függő templomok, kápolnák papjai, akik itt is vállaltak misemondást. Emellett a Notre-Dame több vallásos testvérségnek, konfraternitásnak adott ot-

A gyermek Anjou II. Lajos érkezését bemutató 15. századi miniatúrán a párizsi panoráma realiztikusan ábrázolt elemei jelennek meg, az erődök, középen a Notre-Dame és a Sainte-Chapelle, valamint a „száz templomtorony”.

hont, amelyek vagy mesterségekhez kötődtek, vagy pedig valamilyen speciális vallásos célt követtek. Ez azt jelenti, hogy az íjászok, a vargák és az aranyművesek, valamint a Szent Ágoston vagy éppen a Szent Kozma és Damján konfraternitás tagjai is részt vettek a katedrális liturgikus életében, saját ünnepeikkel rendelkeztek, miséket mondtak. Ez a szélesebb kör, laikusok és egyháziak vegyesen, szintén valamilyen módon magukénak vallották a katedrálisat.

A VÁROS SZÖVETÉBEN

A párizsiak legnagyobb része – Párizsban már a 14–18. században is kétszáz ezer és félmillió közötti ember élt – nem kötődött ilyen szorosan a katedrálishoz, az mégis fontos szerepet játszott az életükben. A templom ugyanis

Amikor hosszú polgárháborús évek után Párizs behódolt IV. Henriknek 1594-ben, a nemrég katolikus hitre tért király egyenesen a Notre-Dame-ba vonult.

a város kellős közepén helyezkedett el, magasan kiemelkedett az általában három-négy szintes házak közül, így messziről is látható volt. Ráadásul ekkoriban, bár léteztek utcanevek, házszámok viszont még nem, és az utcák nevét sem írták még ki jól látható helyekre. Emiatt a tájékozódásban a ma-inál jóval erősebben támaszkodtak a híres épületekre, palotákra, forgalmas kereszteződésekre – és természetesen a templomokra. Amikor hivatalos iratokban, peranyagokban lacímekre vagy megtörtént eseményekre utalnak, gyakran hivatkoznak arra, hogy egyik vagy másik templomhoz közel laktak, vagy éppen ott gyilkoltak meg valakit. Mivel azonban a Notre-Dame-ot egy sajátos egyházi városnegyed vette körül, személyes események helyhez kötésében nem játszott kiemelkedően nagy szerepet a többi templomhoz képest.

Annál jelentősebb a súlya, amikor a város egészére vonatkozó forrásokban próbáljuk megragadni a jelenlétét. Egy, a 15. és 17. század közötti krónikákat, városismertetéseket és külföldi utazók útleírásait vizsgáló elemzés arra az

eredményre jutott, hogy Párizs leggyakrabban említett „tereptárgyai” ekkoriban a királyi palota, a Notre-Dame, a Szajna és a városfalak. Beszédesebb az is, hogyan ábrázolták Párizst a középkor végi miniatúrákon: a város távlati képén a tornyok, elsősorban a templomtornyok rajzolódnak ki, ez határozza meg a várossziluetet, éppen úgy, ahogy manapság a felhőkarcolók. Ez a jellegzetesség valójában általánosnak mondható: a középkori pecséteken a városokat jellemzően falak és kapuk jelenítik meg.

A 16. századtól egyre népszerűbbé váló madártávlati városportrékon, vedutákon és a korai, az épületeket a sikkból kiemelkedő homlokzattal, realiztikusan ábrázoló városalaprajzokon a városfalak jól kivehetően körülhatárolják a települést, és a lakóházak egyhangú, sematikus ábrázolt tömegéből a templomtornyok, illetve a világi hatalom palotái és erődjei eltűnt arányokkal emelkednek ki. A különböző műfajokban tetten érhető ábrázolásmódnak az esztétikai hatáson kívül szimbolikus üzenete is van: a város eszerint élesen elkülönül a vidéktől, sajátos, különleges világot alkot, melyben a magasba nyúló tornyok jelenítik meg az értékeket és a rangsort, az ég felé törekvést és a hatalmat.

Ha az idealizált, Isten felé nyújtó város képéről a tényleges templomok

és vallásgyakorlat felé fordulunk, ott is meghatározhatjuk a Notre-Dame jelentőségét. A mondás szerint Párizsnak 100 templomtornya volt, amely 30-40 plébániatemplom, tucatnyi szerzetesi rendház, illetve az ispotályokhoz, egyetemi kollégiumokhoz tartozó kisebb kápolnák épületét díszítette. Érdemes a Notre-Dame-katedrális ezeknek az egyházi épületeknek a sorába is beilleszteni. A templomok és temetők ekkoriban nemcsak az imádság keretei voltak, hanem afféle találkahelyek, sétálásra és beszélgetésre alkalmas helyszínek, ahol pletykálgodtak vagy éppen üzletet kötöttek az emberek. A londoni Szent Pál-katedrális főhajóját ekkoriban „Paul’s walk” emlegették, annyira összefonódott a helyi hírek, szóbeszéd áramlásával. Hasonló lehetett a szerepe a Notre-Dame-nak is.

Ha a szigorúan vett vallásos életet nézzük, ez a párizsiak és a korszak többi embere számára is elsősorban a saját plébániatemplomaikhoz kötődött, ide jártak vasárnaponként és az egyházi ünnepeken, ide vitték kereszteltetni a gyermekeiket, s a liturgikus év szokásos körmenetei, például az úrnap processziók is a plébániák területét járták körül. Ezt a szűk, helyi keretet Párizsban néhány nagy ünnep alkalmával lépték csak át, ilyen volt például a virágvasárnapi körmenet, ahol Jézus jeruzsálemi bevonulását ismételték

meg: a menet Párizsban a városfal mellett álló Sainte-Geneviève-apátságtól indult és a Notre-Dame-ig haladt. Az apátság jelenítette meg a Jeruzsálemen kívüli területet, a Szajna hídja a szent város kapuját, a Notre-Dame pedig magát a szent várost.

A keresztyáró napokon (*rogationes*), vagyis a mennybemenetel előtti három napon tartott körmenetek, a falusi és városi közösségek határait több irányban is átlépve, mindenütt kimentek a lakott területeken túlra, egészen a szántóföldekig. Párizsban ezt a kintbent kettősséget a központi Notre-Dame és néhány periferikus szentély, a Montmartre vagy ismételten a Sainte-Geneviève-apátság jelképezte. Ezeket a nagy ünnepeken Párizs egy nagy közösségként mutakozott meg, melynek a katedrális jelentette a fókuszpontját.

Vészhelyzet esetén is egységbe forrt a város a vallásos rítusokon keresztül. Háborús vagy természeti veszedelem idején az egész várost bejáró, a plébániákat egyesítő körmeneteket tartottak. Ilyen volt a Szent Genovéa ereklyéjét körbehordozó, leggyakrabban a rossz időjárás miatt tartott menet, amely azonban erősen kötődött a Notre-Dame-hoz is. A katedrálisban őrzött Szent Marcellus-ereklyét vitték fel a Sainte-Geneviève-apátságba, hogy „lehívja” a szentet. A két ereklye együtt vett részt a körmeneten – mely az apátságtól a katedrálisig tartott –, majd a szentmise után Marcellus egy darabig „elkísérte” Genovéát a hazafelé vezető úton. A teljes szertartás akár 7-8 órát is igénybe vehetett.

Az egyéb vészhelyzet, háborús veszély vagy járvány miatt tartott könyörgő körmenetek változó célpontok – templomok – felé haladtak, ám a Notre-Dame majd minden szerepet játszott, ez jelentette ugyanis a kiindulási pontot, itt gyülekeztek a különböző plébániákról érkező csoportok, hogy együtt induljanak el a körmenetben. A templom tehát a város vallási központja volt, ami azonban nem a hétköznapokban, hanem inkább a különleges, örömteli vagy éppen veszélyes helyzetekben vált kitapinthatóvá.

A KIRÁLY ÉS A KATEDRÁLIS

A vallásos körmenetek jó átvezetést kínálnak a nagypolitika és a Notre-Dame kapcsolatának megvizsgálásához. Ezekben az évszázadokban ugyanis virágzott a politikai körmenetek gyakorlata,

amelyek a nagypolitikai történésekhez egészen szorosan kötődve reflektáltak az eseményekre, és nyílt propaganda-eszközként támogatták az uralkodó hatalmát. Amint egy-egy győzelem vagy békekötés híre megérkezett a fővárosba, a politikai vezetés azonnal üzenetet küldött a Notre-Dame-káptalannak, hogy szervezzen körmenetet. Az első reakció a jó hírekre a *Te Deum* éneklése volt, ezt néhány órán belül meg tudta szervezni a káptalan, majd másnap vagy harmadnap tartották meg a városi utcákat bejáró hálaadó körmenetet, amelyre elhívták a többi párizsi egyházi intézményt is.

A korszak tájékoztatási viszonyai között valójában ezek az egyházi szertartások jelentették a hírek elterjesztésének leggyorsabb csatornáit. A katonai-diplomáciai tematika mellett a körmenetek legfontosabb okai a király személyéhez, egészségéhez, családjához kapcsolódtak. Könyörgő körmenetet tartottak az uralkodó betegsége idején, hálát adtak, ha felépült, megházasodott vagy gyermeke született. Ezek az egyházi szertartások nem kizárólagosan a Notre-Dame-hoz kötődtek, vidéki nagyvárosok templomaiban is tarthattak ilyeneket, és más párizsi templomok is váltak körmeneti célpontokká, a lényeg az egyházi formák, szertartások politikai felhasználása, illetve a dinasztia és az uralkodó középpontba helyezése, nagy

tetteinek, győzelmeinek magasztalása. A Notre-Dame épülete azonban néhány speciálisan ide tartozó szertartással valódi politikai eszközzé vált a középkor és a kora újkor századaiban. Kialakult például az a szokás, hogy a háborúkban zsákmányolt zászlókat a hadvezérek elküldik Párizsba, hogy ott a katedrálisban kitűzzék őket. François-Henri Montmorency, Luxemburg hercege XIV. Lajos hadvezéréként olyan sok győzelmet aratott, hogy az 1690-es években elnevezték őt a Notre-Dame kárpitosának (*tapissier*), mert az általa küldött színes zászlók szinte elborították a templom falait.

A dinasztikus események ennél jóval erősebben rányomták bélyegüket a templomra. Mivel azonban a királyi rítusok legjelentősebb részét más templomok már „megszerezték maguknak”, nehezen formálódott ki a Notre-Dame jellegzetes szerepe. Sem a királyi esküvők, sem a koronázások, sem a temetések nem itt zajlottak, de valamilyen módon a katedrális mégis csatlakozott ezekhez a szertartásokhoz.

A 15. század eleji Franciaország krónikáját díszítő kép Dagobert frank királyt ábrázolja, a háttérben pedig a középkor végi Párizs sziluettje bontakozik ki a számtalan templomtoronnyal.

A francia királyok házasságkötései nem voltak helyhez kötve, az egyik leg-híresebb azonban éppen a Notre-Dame-katedrálisban zajlott. 1572-ben IX. Károly francia király húga hozzáment távoli unokatestvéréhez, Navarrai Henrikhez. A gond csak az volt, hogy Henrik a református vallást követte, és az éppen ekkor pusztító francia vallásháborúban a királlyal ellenséges pártot vezetett. Saját esküvőjén így be sem lépett a katolikus templomba, hanem megállt a templom előtti téren, és kívárta, míg a többiek misét hallgatnak. A házasság sokak elégedetlenségét kiváltotta, és a katolikus főurak megragadták az alkalmat, hogy a városba sereglő hugenotta vezetőket „likvidálják”, amely akció aztán több napig tartó általános mészárlásba toroklott Párizsban, majd vidéken is folytatódott. A Notre-Dame-i esküvőből kiinduló Szent Bertalan-éj „évszaka” így több tízezer áldozatot követelt szerte Franciaországban.

Bár a francia királyokat Reimsben szentelték fel, egy középkori koronázás Párizsban is jutott. 1431 decemberében a Notre-Dame-ban koronázták francia királlyá Lancaster VI. Henriket, egy tízéves kisfiút, aki melleleg angol király is volt. Henrik néhány évtizeddel később mindkét koronáját elvesztette, az 1450-es években seregeit kiszorították a francia területekről, így végződött a százéves háború, majd unokatestvérei maguknak követelték az angol trónt, ez pedig a rózsák háborújának kezdetét jelentette.

AZ URALKODÓI REPREZENTÁCIÓ SZÍNTERE

A reimsi királykoronázások után azonban a szokások szerint egy olyan szertartás következett, amely kifejezetten Párizsban és a katedrálisban kötődött. Amikor ugyanis az újonnan felkent király bevonult a fővárosba, valójában azt ünnepelték meg, hogy az uralkodó első ízben találkozik hű alattvalóival, akik őt elfogadják királyuknak. Ez a ceremónia szigorú szertartásrendet követett, a király mindig Saint-Denis városa felől, északról érkezett, a Saint-Denis-kapun át lépett be Párizsba, a kapu előtt fo-

gadta őt a városi vezetés és a királyi intézmények személyzete, majd az uralkodó és díszes kísérete végigvonult a városban, átkelt a Szajnán és a Notre-Dame-katedrális zárt kapujáig haladt. Itt a székesegyház személyzete fogadta, akik csak akkor nyitották ki a kapukat, amikor a király megesküdt, hogy megtartja a katedrális kiváltságait.

A bevonulás útvonalát feldíszítették, a házakat befedték drága szövetekkel, és tucatnyi helyen élőképeket mutatnak be a királynak a jó kormányzásról, a királyi erényekről, Jézus életéről, vagy éppen vadászjelenetekkel, akrobatamutatóval szórakoztatták a nézőket. A 16. század folyamán ezeket a tanító jellegű élőképeket felváltották a diadalív, az uralkodót dicsőítő, antikizáló díszítések. Szokás ezt úgy értelmezni, hogy az abszolutizmus felé haladó francia királyok egyre kevésbé fogadták el, hogy saját alattvalóik tanácsokat, elvárásokat fogalmazzanak meg velük szemben, vagyis ők mondják meg nekik, hogyan is kell uralkodni.

Frank és francia királyokat a kora középkor óta temettek a Saint-Denis-

bazilikába, ez azonban 1000 körül, a Capetingekkel vált szinte törvényszerűvé. A 13. század közepén Szent Lajos király felújította, újrendezte a királyi síremlékeket, amelyek így a három egymást követő, Meroving-, Karoling- és Capeting-dinasztia folyamatosságát fejezték ki. A középkor végétől néhány kiváló hadvezér – mint például a százéves háború hőse, Bertrand du Guesclin – is elnyerte a kiváltságot, hogy a királyi nekropoliszban nyugalomra helyeztesse a testét. A középkor utolsó századaiban szokássá vált, hogy az elhunyt királyt a Notre-Dame-székesegyházban ravatalozzák fel, gyászmisét mondanak érte, majd másnap innen indult a temetési menet a Saint-Denis-bazilika felé.

Ez szinte a fordítottja volt a király első bevonulásának: ugyanazt az utat járta be az elhunyt uralkodó teste, mint annak idején, csak ellenkező irányban, és ezen a ceremónián is hatalmas tömeg vett részt. A merénylet áldozatául esett IV. Henrik volt az utolsó király, akinél így zajlott a szertartás 1610-ben. A későbbi uralkodók teste már nem maradt egy éjszakán át

Mária Terézia francia királyné, a párizsi Notre-Dame patrónusa. Charles Beaubrun és ifj. Henri Beaubrun alkotása, 1670 körül

A Notre-Dame belső tere 1670-ben

a katedrálisban, hanem néhány nappal vagy héttel a temetés után mondtak itt gyászmisét értük *in absentia*, a holttest nélkül. Ez nem akadályozta meg, hogy elképesztően nagy összegeket költsenek gyertyákra és a templom feldíszítésére: gyakorlatilag fekete bársonnyal vonták be a katedrális belsejét, ami néha többre került, mint a következő király koronázási ünnepe vagy esküvője.

A 16. századtól kezdve a Notre-Dame-ban mondott gyászmise illusztris halottak egyre szélesebb körének járt ki. Eleinte a királyi család tagjait, királynékat, királyi gyermekeket és unokákat tisztelték meg vele, akik gyakran a királyok mellett, a Saint-Denis-bazilikában nyertek nyughelyet is. Majd olyan hírességek is elnyerték a notre-dame-i gyászmise kiváltságát, akik máshova temetkeztek. Először a királyi vérből származó hercegek, a dinasztia rokonai, majd a 16. században olyan hadvezérek is részesültek a szertartásban, akik királyuk szolgálatában, a csatatéren estek el. A 17. századtól a főminiszterekért, Richelieu, Mazarin és Fleury bíborosokért is mondtak itt gyászmisét.

A század második felében, a hatalmára igencsak féltékeny XIV. Lajos uralkodása alatt csak két hadvezér nyerte el a kegyet, hogy halála után a Notre-Dame-ban emlékezzenek meg róla: Nagy Condé és Turenne, akik valóban a hadviselés zsenijeit voltak. Ekkoriban új csoport jelent meg az illusztris halottak között, majd a 18. századra túlnyomó többségre jutottak: az idegen uralkodók, akik a dinasztiaival vérokonságban vagy házassági kapcsolat-

ban álltak, bár ez nem volt kötelező elem. Protestáns uralkodókért nem mondtak gyászmisét, és választott vezetőkért sem, így a velencei dózsák és a pápák kimaradtak az elbúcsúztatott hírességek sorából.

A ceremóniák révén a Notre-Dame nem csekély részt szerzett a francia monarchia reprezentációjában: fontos elemévé vált a király hatalomba kerülésének, állandó szerepet kapott az uralkodói dicsőség (*gloire*) hirdetésében, majd a gyászszertartások révén dinasztikus ravatalozóhellyé, a király szolgálatában elhunyt nemzeti panteonjává, végül az uralkodócsalád nemzetközi kapcsolatrendszerének megjelenítőjévé vált.

A ceremóniák mellett kézzelfogható jegyei is voltak a királyok székesegyházi jelenlétének. A Notre-Dame homlokzatán 28 koronás alak szobra látható. Eredetileg lehet, hogy Júda vezetőit ábrázolták, ám már a 13. század végén azt gondolták, hogy ezek valójában a francia királyok. A nagy klasszikus gótikus katedrálisokon, Chartres, Reims és Amiens székesegyházain mind megjelennek a francia uralkodók, változó létszámban. 1300 körül Szép Fülöp francia király újabb királygalériát hozott létre, mégpedig a királyi palota, a Palais nagytermében, ahol felállította az addigi összes francia király szobrát. A sorozat egészen I. Ferencig, a 16. század elejéig bővült, majd 1618-ban egy tűzvészben elpusztult. A Notre-Dame királygalériájának szobrait a francia forradalom alatt zúzták szét.

A Notre-Dame főoltára is a francia királyok dinasztikus céljaihoz kötődik.

XIII. Lajos hosszú évek gyermektelensége után, 1636-ban felajánlotta magát és országát is Szűz Máriának, illetve elrendelte az augusztus 15-én, Mária mennybevételekor tartott körmeneteket. Amikor 1638-ban megszületett a várva várt fiú utód, a leendő XIV. Lajos, akinek másik neve Dieudonné, tehát „Istenadta” lett, apja elnyerte fogadalmá gyümölcsét. Viszonzásul megígérte, hogy új főoltárt készíttet a Notre-Dame számára, de fogadalmát csak XIV. Lajos váltotta valóra jóval később, a 18. század elején: így készült el Nicolas Coustou Pietája és a mellette felállított, XIII. és XIV. Lajost ábrázoló királysobrok, melyek viszonylagos épésében átvészelték a tüzesetet is.

Az ispotály koldusaitól a tudós kanonokokig, az oszlopok között pletykálkodó párizsi lakosoktól a fekete bársonnyal bevont templom közepén, gyertyák és fáklyák között felravatalozott királyokig és egyéb hatalmasságokig a Notre-Dame rendkívül sokféle embernek nyújtott otthont, menedéket, figyelmet, vált az imádság helyszínévé vagy éppen a dinasztikus propaganda színpadává. Franciaország fővárosának fő temploma (*l'église capitale de la ville capitale de France*), ahogy egy 17. század végi forrás nevezte, nem hagyta magát egyszerűen meghatározni már ekkoriban sem. ♦

ÜVEGABLAKOK A GÓTIKUS KATEDRÁLISOKBAN

A klasszikus francia gótikus székesegyházakról, legyen szó a párizsi Notre-Dame-ról, a chartres-i, reimsi, laoni vagy amiens-i templomról, elsőnek szinte mindenki szeme előtt a monumentális üvegablakok képe jelenik meg. Annak ellenére, hogy a színes üvegablak technikája nem középkori találmány – már az antikvitás idején is ismert volt –, 1100 előtt csak elszórt esetekben készítettek ilyet, tömeges elterjedése valójában a 12. század közepétől indult meg.

Kevés művészeti korszak „alapítását” lehet úgy egyetlen személy tevékenységéhez és egy adott épülethez kötni, mint a gótikaét. A gótika és az üvegfestészet története elválaszthatatlan Suger apát nevétől. Suger 1122-től a Párizs északi részén található Saint-Denis-apatáság vezetője és a király tanácsadója volt, aki a korábbi, addigra a hívek befogadásához szűkössé váló templom átépítésével megalapozta a gótikus stílus alapjait, így a templom – mondhatni – a „gótika bölcsőjévé” vált. Az 1140 körül befejeződött bővítés a francia király számára sem lehetett érdektelen, mivel az épület már a Merovingok óta a királyi család temetkezési helye volt. Így a gótika „születése” nem választható el a Capetingek hatalmától és annak expanziójától, mivel az új stílus magasba törő katedrálisai eleinte a koronabirtokok területén épültek fel.

Kivételes kordokumentumként Suger három művet is írt a templom átépítéséről. Ezekben kifejtette, hogy az üvegablakok beépítésével a fény beengedésére törekedett, mivel úgy vélte,

a földi tárgyak fényessége a szemlélőt a menny felé vezeti. Suger tudatában volt műve újszerűségének és egyebek mellett az üvegfestészet iránti elköteleződésének: kifejtette, hogy ezzel nem pusztán a fényűzésre, hanem egy szemléletmód megvalósítására törekedett.

Az üvegfestészet korabeli technikáját javarészt Theophilus Presbyter 11–12. századi szerzetes fennmaradt írása alapján ismerjük. A *Schedula diversarum artium* az üvegfestészetet a táblafestészet, miniatúrafestészet és ötvösség mellett tárgyalja, s a festészet tökéletesebb területének véli. A forrás szerint a mesterek munkája a megbízó kívánságait figyelembe véve a tervezéssel és vázlatkészítéssel kezdődött: fatáblákra alapozták a jelenetet, meghatározva minden darab színvilágát, majd ennek megfelelően vágták ki az elemeket.

A műhely tradíciói határozták meg a kontúrozást, amelyet a finomra tört üvegből és fémadalékból kikevert fekete festékkel („*Schwarzlot*”) készítettek el. A kiégetett darabokat a fatáblán a könnyen hajlítható ólomkeretbe helyezték. A vaspántokkal (armatúrákkal) megerősített üvegablak, ha megfelelően állították össze, évszázadokon keresztül ellenállt az időjárás viszontagságainak.

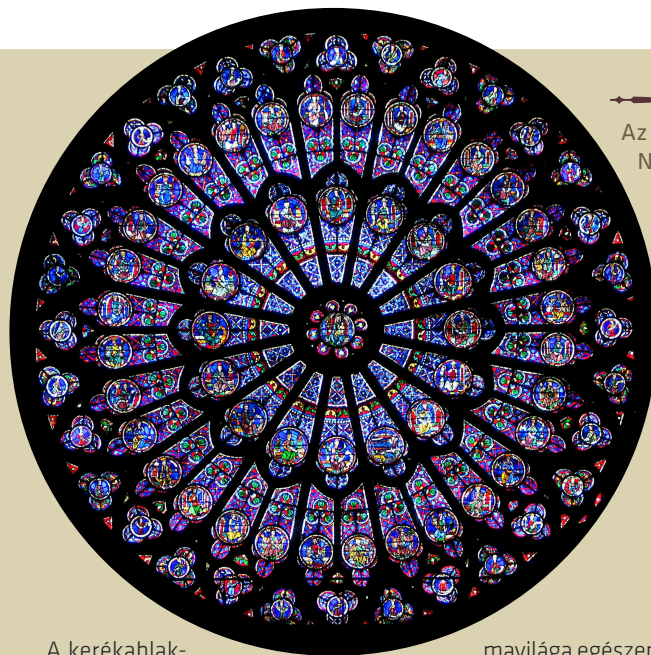
A Kék Szűz. A trónoló Madonna ábrázolása a chartres-i Notre-Dame-ban

A színek közül többnyire a kék és a vörös dominált, a sárga használata már korlátozottabb volt, ahogy azt Theophilus is írta: „Sáfrányszín üveget ne igen használj a ruhákhoz, csak a koronákon és azokon a helyeken, ahol a festészetben aranyat alkalmaznánk.” Kiegészítésképpen a fehér és a zöld árnyalatait is használták a mesterek, előbb főleg az ábrázolt személyek bőrének kitöltésére, de a templomokban nem volt ritka a szürkés alapú festési mód, vagyis a grisaille típusú üvegezés sem.

A középkori templomok ikonográfiájának tervezőiről, készítőiről viszonylag keveset lehet tudni. Valószínűleg az apát, a püspök vagy a káptalan egy tagja határozta meg a képi programot, amelyhez az építészek, szobrászok, üvegablak-készítők a maguk területén hozzájárultak. Nehezebben eldönthető kérdés az ablakok adományozóinak, donátorainak szerepe a téma kiválasztásában, mivel más szempontok befolyásolták egy céhet a védőszentet ábrázoló ablak támogatásakor vagy magát a királyi családot egy nagyobb ciklus finanszírozásakor. Szintén nem egyértelmű, hogy elképzelhető-e a katedrálisok belső világánál egyfajta „ikonográfiai egységet” feltételezni, vagy a képi világ kevésbé alkotott zárt rendszert, hiszen azt befolyásolhatták a körülmények – például egy ereklye elhelyezése – is.

A sokszor narratív jeleneteket vagy egy-egy személyt központba helyező lándzsaablakok mellett kiemelt szerepet élveztek a rózszaablakok (vagy ablak-rózsák), amelyeket az építészek a hosszház nyugati bejárata fölé és a keresztház két végére terveztek, de a 14. században már az oltár mögött is megjelenhettek, például Laonban vagy Auxerre-ben. A formavilág antik gyökerekre is visszavezethető: már a római építészetben is alkalmaztak *oculust*, vagyis kerek ökörszemablakot.

Az északi rózszaablak a párizsi Notre-Dame-ban

A kerékablakból kialakuló, kőrácsokkal tagolt kora gótikus rózszaablakokat még az egyszerűbb formavilág jellemezte: a kisugárzó, centrális kerékformát egyszerűbb geometrikus alakzatok – körök, háromszögek – alakították. Ezt lassanként felváltotta az összetettebb és méreteiben is nagyobb kiterjedésű ablakforma, hogy aztán a késő gótikára jellemző örvénylő, halhólyagmotívumra emlékeztető – ún. *flamboyant* – formák válthassák fel. A rózszaablakok for-

mavilága egészen változatos módon tette lehetővé az optikailag lebegő hatást keltő geometrikus alakzatban elhelyezett jelenetek megvalósítását.

A klasszikus gótikus székesegyházak középpontjában leggyakrabban Isten, Szűz Mária vagy Krisztus ábrázolása kapott helyet, a középponttól távolodva következhetek angyalok, az ószövetségi próféták, királyok vagy az Újszövetség apostolai, evangélistái, mint például a Notre-Dame északi rózszaab-

laka Szűz Máriával és a gyermek Jézussal a karján, de az utolsó ítélet is kedvelt témaválasztás volt. A francia kora gótikus székesegyházak közül Chartres ablakai vészték át legjobban az évszázadokat – közel 180 ablak –, de a 13. század közepének egyik legnagyobb volumenű vállalkozása az Île-de-France művészetében IX. (Szent) Lajos – akinek tunicáját szerencsésen kimenekítették a Notre-Dame-ot pusztító tűzvészből – királyi kápolnája, a Sainte-Chapelle (1239). A töviskoszorú ereklye őrzésére felépített monumentális lándzsaablakokból kialakított ereklyetartó a gótikus üvegművészet egyik csúcsteljesítménye.

A középkori ember világképét nagyban meghatározták a szimbólumok, és az ablakok esetében sem volt ez másként: az üvegen átsejtlő fényt a középkori felfogás szerint Isten megnyilvánulásának tartották. Legyen szó Szent Márton legendájáról vagy ószövetségi prófétákról, angyalokról, ahogy a beáradó napfény megvilágítja a szentek és bibliai alakok bíborszín ruházatát, az ég színét idéző kék háttérrel és a kevert ezüst-sárga kombinációját, amint a színek élénken felizzanak a padló kövezetein, az oszlopok figuráin, a hatás mindenképpen transzcendentális élményt nyújt a látogatónak. A fényhatással komponált tér lényege, hogy a teret nem tömör falak, hanem egy dinamikus, fényvel teli felület tölti meg, és ezt a technikai megoldást sem a román, sem a későbbi reneszánsz építészettel nem lehet összehasonlítani.

Akár a középkori záródkok, hívők vagy manapság már inkább a turisták szemén keresztül tekintünk a gótikus székesegyházakra, érdemes elgondolkodni az egyik meghatározó kérdésen: a szerkezet, a forma tette-e lehetővé a gótikus katedrálisokat, vagy a katedrális hozta létre a gótikát? ♦

Angyalábrázolás a chartres-i Notre-Dame Kék Szűz ablakán

Bármilyen furcsán is hangzik, a klasszicista kultúrán nevelkedett 18. századi gondolkodók nem értékelték a középkori gótikus építészet emlékeit. A művészekről a rend, az arányosság, az önfegyelem és a józanság értékeinek képviselőjét várták el, a – Winckelman német esztéta által megfogalmazott – „nemes egyszerűséget és nyugodt nagyságot”. Ezért többen is lenézték a gótikus művészetet. Voltaire mélyen megvetette, és „ócska, vacak díszítményekkel teliszúfolt” székesegyháznak nevezte a Notre-Dame-ot. Valószínűleg művelt kortársainak többsége is egyetértett vele. A 18. századi Párizsban megépített Madeleine-templom vagy az újjáépített Szent Genovéva-templom (a mai Panthéon) fehér oszlopaival és timpanonjával sokkal inkább ógörög vagy római épületekre emlékeztet, mint középkori székesegyházakra.

A katedrális Napóleon koronázása alkalmából átalakított főbejárata. Egy diadalívvel sikerült eltakarni a forradalom alatt okozott károkat is. Két szobor állt rajta, Klodvigé és Nagy Károlyé, akiket „a francia monarchia alapítóinak” nyilvánítottak. 12 ezer hivatalnok és 7000 katona volt jelen, nem számítva az érdeklődők tömegét.

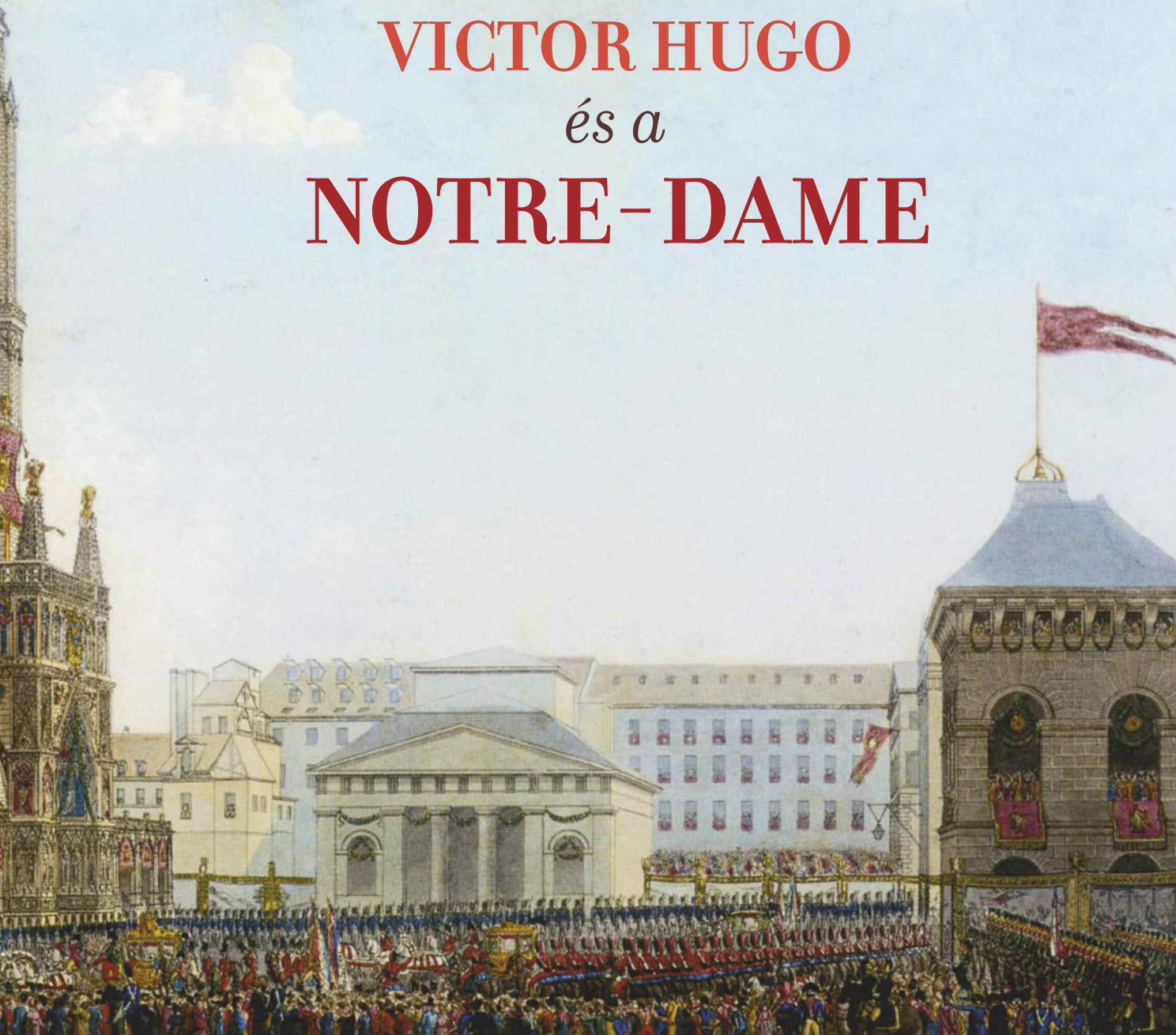

HAHNER PÉTER

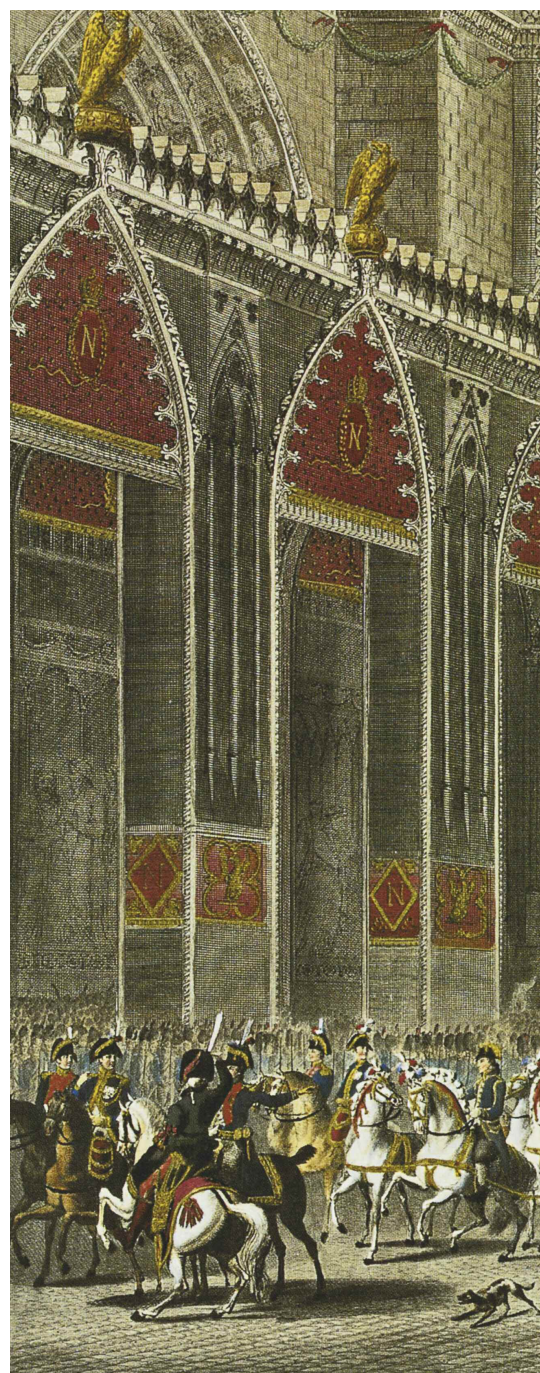
A MEGTAGADOTT
ÉS ÚJRA FELFEDEZETT MÚLT

VOLTAIRE
NAPÓLEON
VICTOR HUGO
és a
NOTRE-DAME

A Szabadság és az Ész ünnepe az Ész Temploma névre átkeresztelt Notre-Dame-ban, 1793. november 10. A kereszthajóban egy „hegyet” emeltek, amelyen a filozófiának szentelt „görög templom” áll. Előtte Voltaire, Franklin, Rousseau és más filozófusok mellszobrai. A szertartáson a Nemzeti Konvent nemzetiszín vállszalagot viselő tagjai is megjelentek. A képen az ünnepség „legszebb pillanata” látható, amikor a különböző himnuszok eléneklése után a fehér ruhás Ész istennő is megjelent. „Szerepét” a Maillard kisasszonynak nevezett Marie-Thérèse Davoux színésznő alakította.

Anagy francia forradalom során a Notre-Dame-ot olykor felhasználták ünnepélyes rendezvények céljaira, de egyre inkább egy megtagadott múlt szimbólumának tekintették. Miután 1789. augusztus 4. éjszakáján az Alkotmányozó Nemzetgyűlés felszámolta a kiváltságokat és eltörölte a régi rendet, másnap a székesegyházban hálaadó istentiszteletet celebráltak. Ez év őszén azonban az egyház birtokait kisorsolták, s a katedrális is állami tulajdonba került. 1790. március 20-án már világi célokra használták fel: a nemzetőrség tisztjei itt tettek ünnepélyes esküt arra, hogy „*hűek maradnak a nemzethez, a törvényhez és a királyhoz*”.

AZ ÉSZ TEMPLOMA

1793-ban megindult a „babona” és a „zsarnokság”, vagyis a katolikus vallás és a királyság szimbólumainak tekin-

tett műtárgyak elleni hajsza. Kastélyok és templomok sorát rombolták le, számtalan dokumentumot és művészeti emléket semmisítettek meg. Ezt a mozgalmat nevezte el a következő évben Henri Jean Baptiste Grégoire abbé, a Hegypártot támogató, de a pusztítást elítélő pap vandalizmusnak. Több hatalmas francia székesegyház csak méreteinek köszönhette fennmaradását: a városi hatóságok nem vállalkoztak a bontásra, attól tartva, hogy a törmelék évekig akadályozná a forgalmat. A párizsi kommün (a közigazgatás vezető testülete) kimondta, hogy a Notre-Dame-ot le kell bontani, de végül csak a szobraikat verték szét. A katedrális királyszobrai ugyan nem Franciaország, hanem Júdea királyait ábrázolták, mégis valamennyit megsemmisítettek.

1793. november 6-án a Nemzeti Konvent engedélyezte, hogy a községek megtagadják a katolikus vallást, mire a következő napon Jean Baptiste Joseph

Gobel, Párizs megfélemlített püspöke a Konvent színe előtt lemondott hivataláról, s feltette a vörös sapkát. November 10-én az Ész Temploma névre átnevezett Notre-Dame-ban megrendezték a Szabadság és az Ész ünnepét, amely meglehetősen száraznak, unalmasnak és lélektelennek bizonyult. A szertartást úgy lehet összefoglalni, hogy a katedrálisban belül összeállítottak egy hevenyészett görög-római stílusú templomot, a fehér ruhás, frígiai sapkás, kezében lándzsát tartó Szabadság pedig meghajolt az Ész lángja előtt, majd virágok és növények közé telepedt. A legtöbb kézikönyv és feldolgo-

zás szerint Sophie Fournier, egy forradalmár nyomdász, Antoine François Momoro felesége lépett fel a Notre-Dame-ban Ész istennő szerepében. A régebbi kézikönyvekből és Jules Michelet írásaiból azonban megtudhatjuk, hogy Párizs legnagyobb katedrálisában a Maillard kisasszonynak nevezett Marie-Thérèse Davoux színésznő alakította ezt a szerepet. Sophie Momoro a később lebontott Saint-André-des-Arts-templomban játszotta el Ész istennő szerepét. A párizsi szekciók (kerületek) vezetői hamarosan minden templomot bezártak, s erre a sorsra jutott a Notre-Dame is.

NAPÓLEON KORONÁZÁSI DÍSZLETE

A székesegyház valószínűleg nem ment annyira tönkre, mint más katedrálisok, mert a forradalom után, 1801. június-júliusban megrendezhették benne az úgynevezett alkotmányos – tehát a forradalom vívmányait elfogadó – egyház nemzeti zsinatát. A papság egy része e zsinaton hozzájárult a francia állam és a Szentszék július 15-én aláírt konkordátumához. Ezzel a katedrális újra az egyház rendelkezésére bocsátották.

Amikor Bonaparte első konzult 1804-ben a szenátus császárrá nyilvánította,

A császári hintó a Notre-Dame elé érkezik, majd továbbgördül a katedrális mögött felállított „fogadósátorig”.

A császár és kísérete a Notre-Dame mögött felállított, díszes falikárpitokkal ékesített „fogadósátorba” érkezett meg. Innen léptek be a párizsi érsekség épületébe, onnan kilépve az épület másik oldalán egy hosszú galérián átsétálva jutottak el a bejáratig.

hosszan tervezgette, hogy hol koronáztassa meg magát. Végül a méretei miatt választotta ki a szertartás céljaira a Notre-Dame-ot, bár a gótikus művészetet ugyanúgy megvetette, mint kortársai. Ezért a szertartás előtt a katedrális bútorzatát teljesen átalakították Charles Percier és Pierre François Léonard Fontaine neoklasszicista építészek irányításával. A híres színész felesége, Julie Talma kijelentette, hogy az átrendezett Notre-Dame-ra maga az Úristen sem ismerne rá. Mindenhová faliszőnyegeket és kartonlemezeket helyeztek el a császárság címeivel, sasokkal és koszorúba foglalt N betűkkel díszítve. Ily módon a középkor minden maradványát eltakarják a görög vagy római templomok díszítőműveinek utánafejtésével. Több helyre emelvényeket állítottak fel,

hogy minél többen tanúi lehessenek a koronázásnak.

Kívül fából készült galéria vezetett az érsekség épületétől a Szajna partján a katedrális főkapujáig. A galériát palával borították be, falikárpittal díszítették, melyen kiterjesztett szárnyú sasok voltak láthatók. A főbejárattal szemben állványt emeltek, diadalívszerű bejárata fölé a trónon ülő Klodvig és Nagy Károly szobraikat helyezték el. Napóleon így is jelezni kívánta, hogy az ő császárságának semmi köze a régi rend monarchiájához, ő az ősi uralkodók méltó utóda. A császár és a koronázásra meghívott VII. Pius pápa az érsekség épületéből a galérián keresztül vonult be a katedrálisba.

Az oltárral szemben, a főbejárat közelében, egy emelvényen állt a császár trónja és a császárné karosszéke. Napóleon testvérei a trón két oldalán kaptak helyet. Az emelvény lépcsőit méhekkel díszített szőnyeg borította, a császár és a főtisztviselők palástjain is méhek voltak láthatók, melyeket a figyelmetlen szemlélő akár fordított Bourbon-liliomoknak is nézhetett. A katedrális másik végében állt a pápa szerényebb, baldachinos trónusa. VII.

Piusnak azonban csak másodlagos szerep jutott, mert Napóleon maga tette saját fejére a koronát. A szertartást Jean-Baptiste Isabey festő által előkészített babákkal gyakorolták el korábban, majd az előző napon a Tuileriák kastélya Diána-galériájának padlójára felvázolták a katedrális padlójának körvonalait a főpróba céljaira.

A szertartást 1804. december 2-án rendezték meg a diplomáciai testületek, az udvar, a törvényhozó szervek és a városok képviselőinek jelenlétében. I. Napóleon szinte elveszett hatalmas hermelinpalástja alatt. Fején babérkoszorút viselt. A szertartás misével kezdődött, a császári párt megáldották, majd Napóleon a saját és felesége fejére helyezte a koronát. A pápa visszavonult a szen-

A koronázásra érkező császár a kép közepén látható galérián keresztül érkezett a jobb oldalon látható főbejáratig.

Itt a császárt Jean-Baptiste de Belloy bíboros, Párizs 95 éves érseke, a császárnét pedig Étienne Hubert de Cambacérés bíboros, Rouen érseke hintette meg szenteltvízzel. Ezután a kanonokok kísérték be őket.

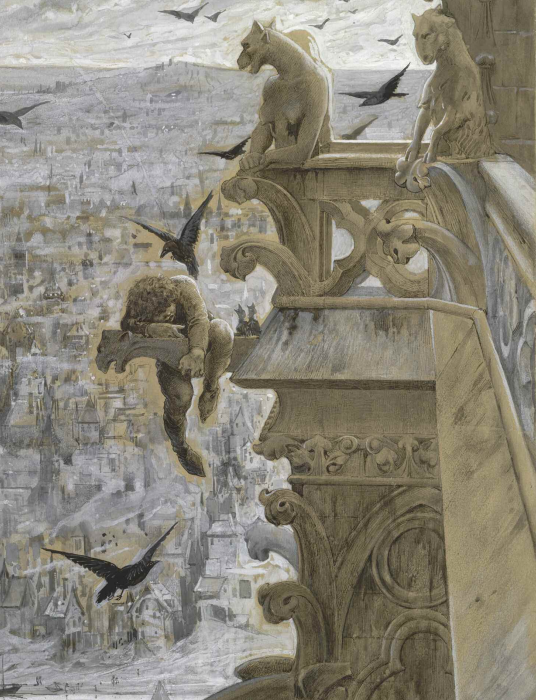
télybe, s ezután Napóleon letette az „alkotmányos esküt”: „Esküszöm, hogy megvédem a köztársaság területi integritását, tiszteletben tartom és tartatom a konkordátum törvényeit és a szabad vallásgyakorlást, a törvény előtti egyenlőséget, a politikai és polgári szabadságjogokat, a nemzeti javak eladásának visszavonhatatlanságát, adókat és vá-mokat csak a törvényesség betartásával

vetek ki, fenntartom a Becsületrend intézményét, kormányzásom idején pedig semmi más nem tartok szem előtt, mint a francia nép érdekeit, boldogságát és dicsőségét.” A jelenlévők megélték, I. Napóleon koronával a fején, az igazságosztó kézzel és joggal a kezében kivonult, a pápa pedig követte.

A kortársak nem fogadták lelkesen ezt az ősi és modern elemekből össze-

tákolt, furcsa koronázást, a bonapartisták szemében azonban jelentősen megnövelte a Notre-Dame tekintélyét. Ezután mindkét császárság (1804–1814/15, 1852–1870) legfontosabb egyházi szertartásait a katedrálisban rendezték meg: I. Napóleon fiának, II. Napóleonnak a keresztelőjét (1811), III. Napóleon házasságát (1853) és az ő fiának a keresztelőjét (1856) is.

Victor Hugo A párizsi Notre-Dame című regényének 1881-ből származó illusztrációján a főszereplő, Quasimodo, a „notre-dame-i toronyőr” látható. „Volt valami titokzatos és eredendő harmónia e teremtmény és ez épület között [...] Állandóan a székesegyház szabta világban növekedvén, benne élvén, benne aludván, szinte ki sem mozdulva belőle, a nap minden órájában érezve titokzatos erejét, lassanként hozzáidomult maga is, úgyszólván belekövült, elválaszthatatlan részévé vált. [...] Olyan mély, ösztönös rokonszenv, olyan erős, mágnesez, testi vonzalom fűzte az ódon templomhoz, hogy valósággal egybenőtt vele, mint a teknősbéka a páncéljával. [...] Gyakran látták, mint mászik fel, mint gyík a függélyes falon, a tornyok külső színén; őt nem szédítette, nem rémítette, nem rázta le magáról a mélybe ez a magas, fenyegető, félelmetes, iszonyú ikerpár...”
(Bp. 1979, Európa. Antal László fordítása. 170–171. o.)

VICTOR HUGO HŐSE

A romantika művészei a 19. század elején néhány évtized alatt elterjesztették a középkor kultuszát, és ráébresztették az európaiakat arra, hogy a gótikus művészet értékeit is érdemes megőrizni. Ebben Victor Hugo játszott vezető szerepet 1831-ben megjelent, *A párizsi Notre-Dame* című regényével. E vadromantikus és felejthetetlen regény igazi „hőse” maga a székesegyház. Az alábbiakban ebből idézünk.

„A világ fennállásának első hatezer esztendejében, Hindusztán emlékezett előtti időkbeli pagodájától kezdve egészen a kölni dómig, az építészettől volt az emberi nem egyetlen írása. [...]

A gondolat akkoriban csak így módon lehetett szabad, nem is írták le őszintén máshová, csak az épületnek nevezett könyvekbe. Ha nem épületruhát ölt, hóhérvé veti tüzre a köztéren kéziratruhában, persze csak ha olyan oktan, hogy e veszélyes ruhába öltözik. A templomkapu-gondolat végignézhetne volna a könyvgondolat kínhalálát. Mint hogy a gondolatnak csak egyetlen útja nyílt a szabadsághoz: az építészettől, mindenfelől ide törekedett. Ezért árasztotta el oly tömördek székesegyház Európát; olyan elképesztően nagy a számuk, hogy az ember még akkor is alig hiszi, ha meggyőződött róla.

A társadalom minden anyagi ereje, minden szellemi képessége egyetlen pontra, az építészetre irányult. Ilyenképpen azzal az ürüggyel, hogy templomot emel Istennek, nagyszerűen fejlődött a művészet. Aki költőnek született akkor, felcsapott építésznek. A tömegben szétzört lángelme, amelyet úgy szorított mindenfelől a feudalizmus, mint ércpajzsok alkotta testudo [ostromtető], csak az építészettől felélvén kiutat, ezen művészetten át tódult a szabadba, és Iliászi székesegyház-alakot öltöttek. A többi művészet fejet hajtott, és

dött a művészet. Aki költőnek született akkor, felcsapott építésznek. A tömegben szétzört lángelme, amelyet úgy szorított mindenfelől a feudalizmus, mint ércpajzsok alkotta testudo [ostromtető], csak az építészettől felélvén kiutat, ezen művészetten át tódult a szabadba, és Iliászi székesegyház-alakot öltöttek. A többi művészet fejet hajtott, és

A pápa az előzetes megbeszéléseknek és a „forgatókönyvnek” megfelelően nem megkoronázta, hanem megáldotta Napóleont. A francia királyok korábban sem a megkoronázással váltak „felszentelt” uralkodóvá, mint a magyar királyok, hanem a Szent Ampulla olajával történő „felkenéstől”. A forradalom során azonban a Szent Ampullát összetörték, így a felkenést 1804-ben a pápai áldással helyettesítették.

A feldíszített főhajó. Ez a látvány tárulhatott a pápa szeme elé az oltárnál felállított, kisebb trónusáról. Vele szemben, a távoli emelvényen a császár trónja áll, mögötte látható a rózsablak, vagyis a főbejárat feletti homlokzat. E színezett metszeteket a két építész, Charles Percier és Pierre François Léonard Fontaine rendelkezésre készítették el, három évvel a koronázás után.

engedelmesen szolgálta az építészet. Ők voltak a nagy mű robotosai. Az építész, a költő, a mester egyesítette magában a szobrászatot, amely a homlokzatait faragta, a festészetet, amely az ablakszemeit színezte, a zenét, amely a hangjaiban csengett, az orgonáiban búgott. Még maga a tulajdonképpeni költészet is, szegény, amely konokul kéziratokban tengette életét, kénytelen volt

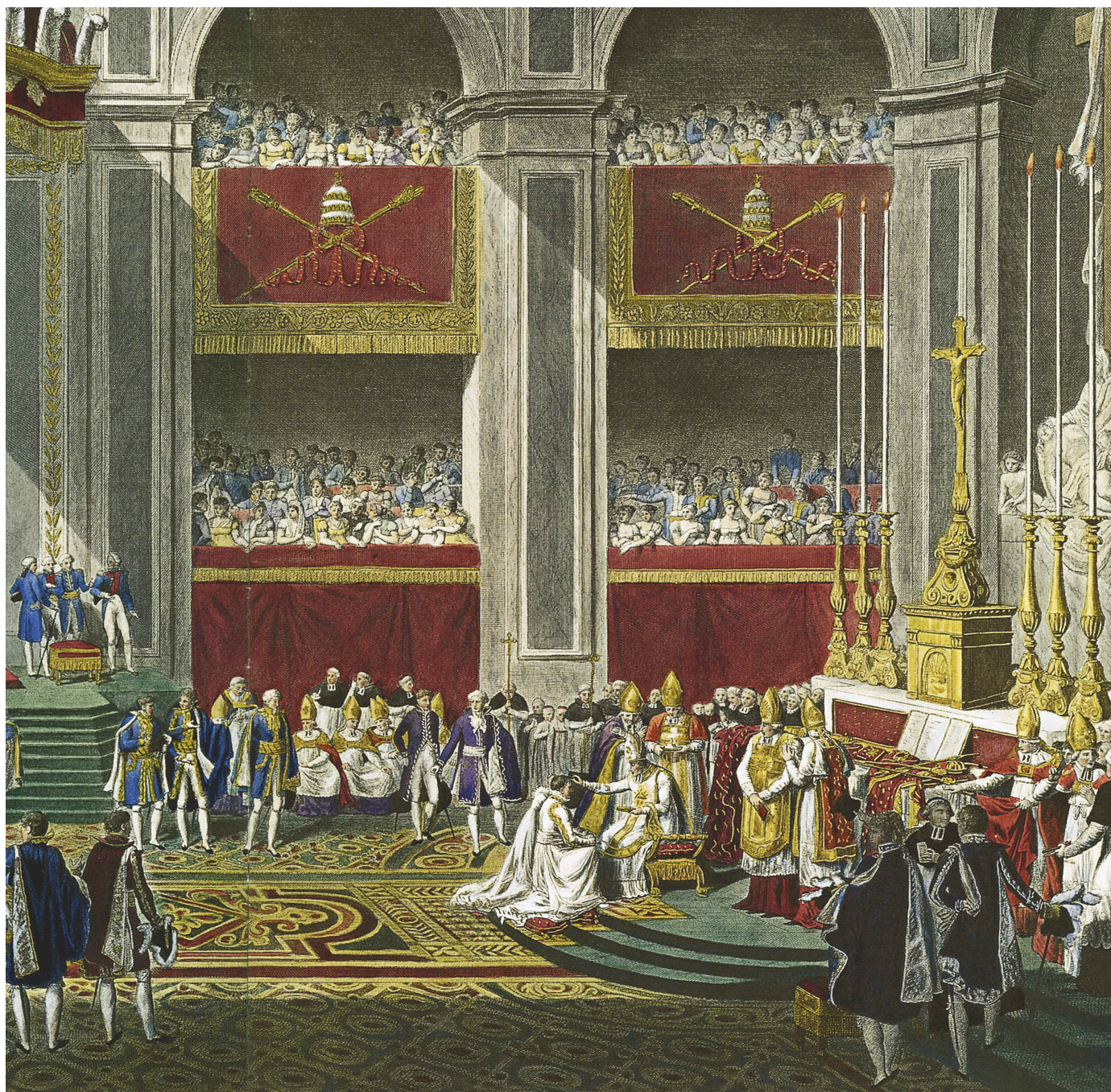
himnusz vagy próza alakjában beilleszkedni az épületbe, ha azt akarta, hogy figyelembe vegyék; tulajdonképpen ugyanez volt a szerepük Aiszkhülosz tragédiáinak is Görögország vallási ünnepein, vagy a Genézisnek Salamon templomában. Ennélfogva Gutenberg előtt az építészet volt a legfőbb, az egyetemes írásforma. [...]

A tizenötödik századig az építészet volt az emberiség anyakönyve; az ideig nem jelenhetett meg valamire való eszme a világban, hogy épület ne váljék belőle; minden népi eszmének és minden vallási törvénynek megvoltak az emlékművei; végeredményben ami lényegeset csak elgondolt az emberi nem, azt mind kőbe írta. S vajon miért? Mert minden eszme, akár vallásos, akár bölcséleti, örök időkre fenn akar maradni; mert ha egy eszme felbolydít egy nemzedéket, a többit is fel akarja

bolydítani, azt akarja, hogy nyoma maradjon.

De milyen hitvány kis halhatatlanság jut osztályrészül a kódexnek! Mennyivel szilárdabb, tartósabb és ellenállóbb az épület! Az írott szó megsemmisítéséhez elég egy tűzcsóva meg egy török, a kőbe épített szót csak társadalmi földindulás vagy természeti csapás semmisítheti meg. A Colosseumra a barbárok zúdultak rá, a piramisokra talán a vízözön.” (Bp. 1979, Európa Kiadó, Antal László fordítása, 204., 207–208., 209. o.)

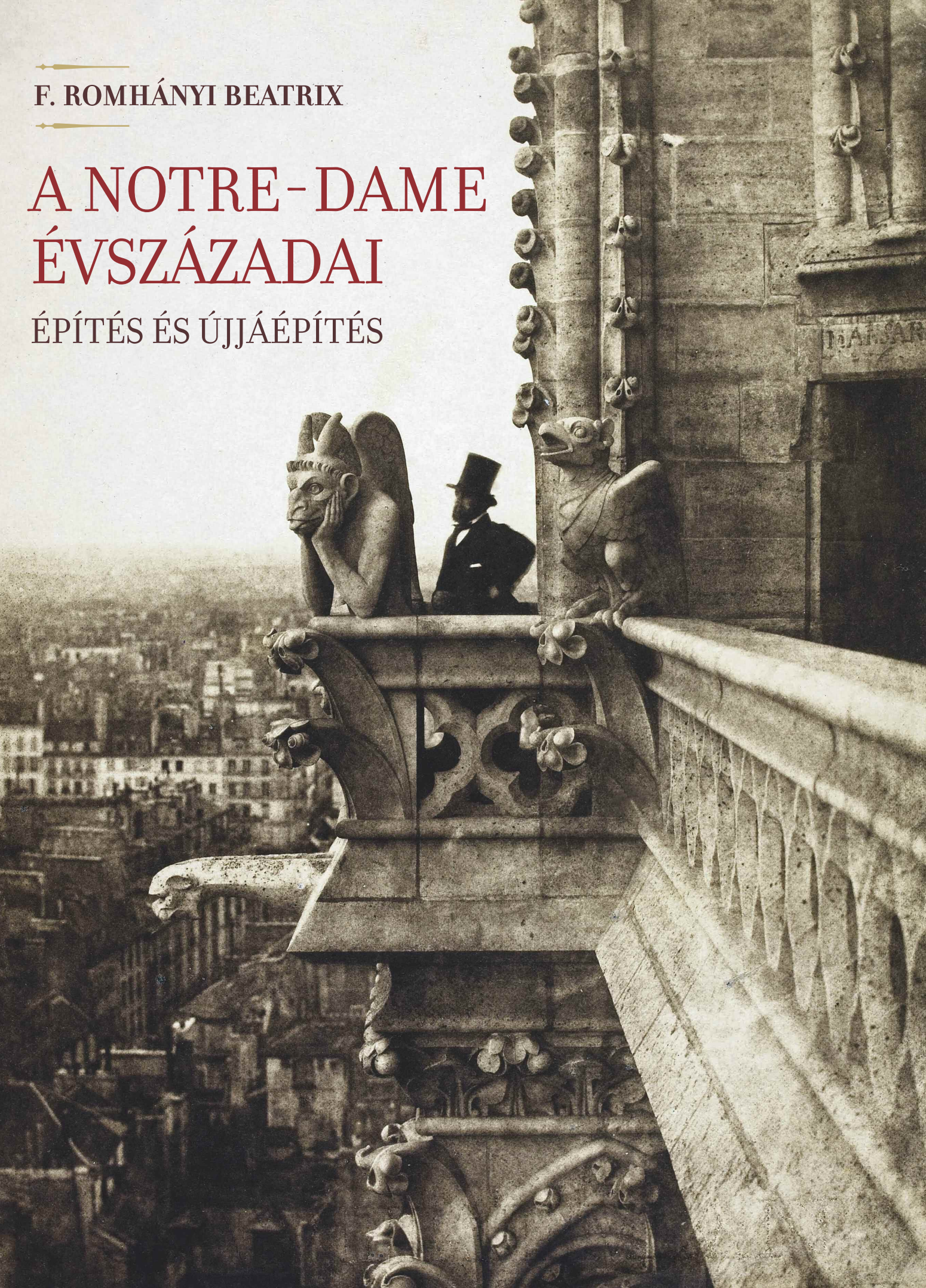
Így van? Vagy nem így van? Victor Hugo retorikája olyannyira megragadó, hogy szívesen hiszünk neki. A Notre-Dame sokak szemében azóta is az ő hőseinek, Quasimodónak és Esmeraldának az otthona – még akkor is, ha a legtöbben sajnos nem az ő regényéből, hanem annak számtalan filmes feldolgozásából ismerkedtek meg velük. ♦

F. ROMHÁNYI BEATRIX

A NOTRE-DAME ÉVSZÁZADAI

ÉPÍTÉS ÉS ÚJJÁÉPÍTÉS

Kortársa és vitapartnere volt a ciszterci szerzetes Clairvaux-i Bernát (†1153), aki szintén kapcsolatban állt Lajossal. A ciszterciek Mária-kultuszát erőteljesen népszerűsítő apátnak volt köszönhető a rend első nagy terjeszkedése, ekkor jelent meg Angliában, a német területeken, és ekkor ért el Magyarországra is (Bátaszék/Cikádor, 1142).

A kiváló szónok hírében álló Bernát a pápa követeként fő szervezője lett az 1147-ben elindult második keresztes hadjáratnak, amelyet III. Konrád német

és VII. Lajos francia király vezetett, és amelyben Lajos felesége is részt vett. Mint a keresztes eszme elkötelezett híve Bernát adott regulát az ekkor szerveződő templomos rendnek is. A francia király és a ciszterciek szoros kapcsolatát mutatja, hogy VII. Lajos azon kevés francia királyok egyike, akiket nem Saint-Denis-ben temettek el. Helyette a Párizstól délkeletre lévő saint-port-de-barbeau-i ciszterci apátságot választotta nyughelyének, amelyet 1147-ben ő alapított.

VII. Lajos uralkodását inkább a kudarcai – a keresztes hadjárat sikertelensége és Aquitánia elvesztése – alapján szokás megítélni. Bár az uralkodó kétségkívül nehezen birkózott meg a kormányzás feladatával – kortársai gyen-

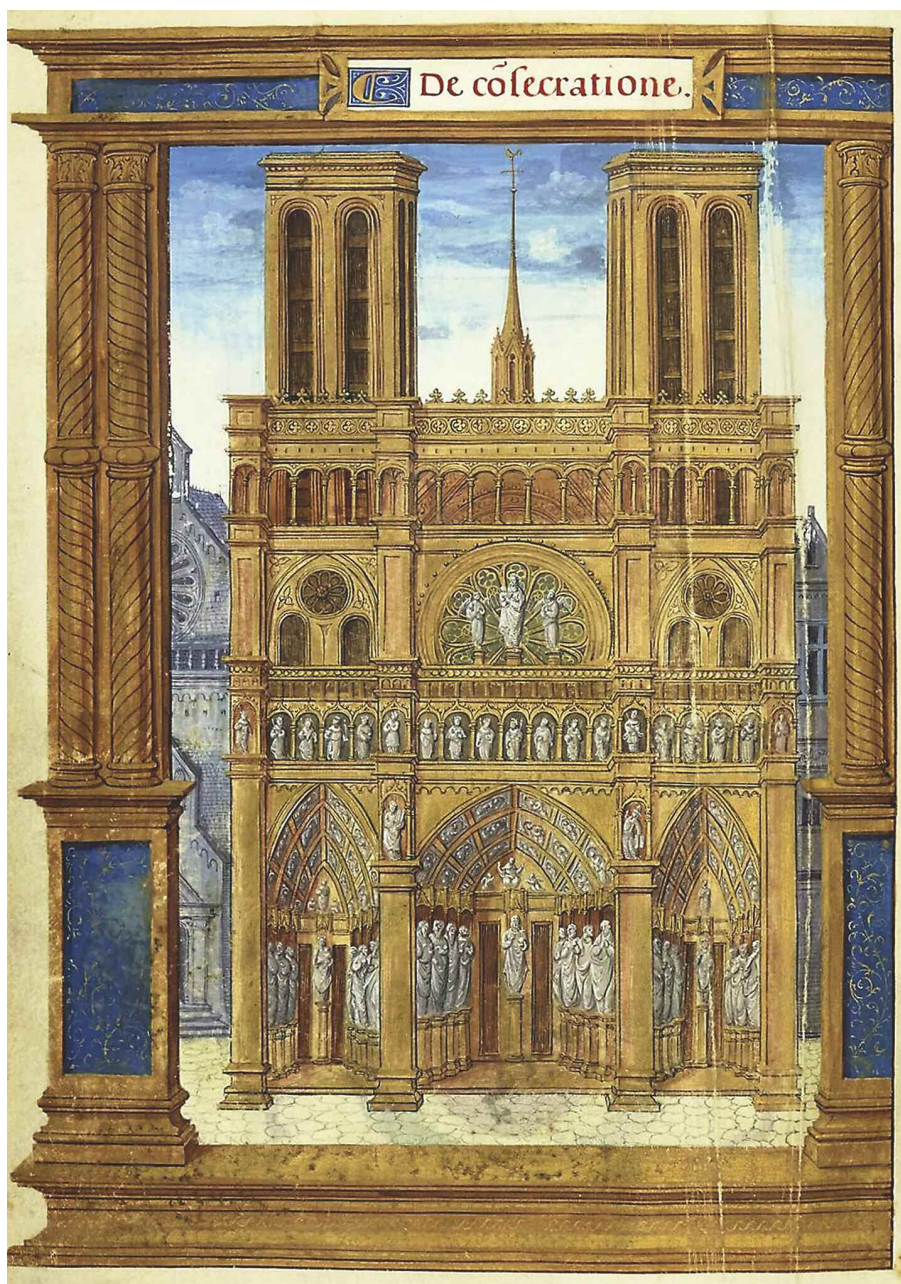
gekezőnek és tétovának tartották –, hosszú uralkodása alatt Franciaország elindult a központosított királyság kiépítése felé. Az uralma alatt álló területeken megerősödött a királyi hatalom. Az udvar befolyásának növekedését tükrözte, hogy a király kancelláriája nyolcszáznál több oklevelet adott ki, ami több mint kétszerese volt a VI. Lajos idején kelt oklevelek számának. A városok megerősödtek, lélekszámuk megnőtt, és a kommunamozgalom eredményeként egymás után érték el önkormányzati jogok elismerését. Törekvéseiket az uralkodó is támogatta.

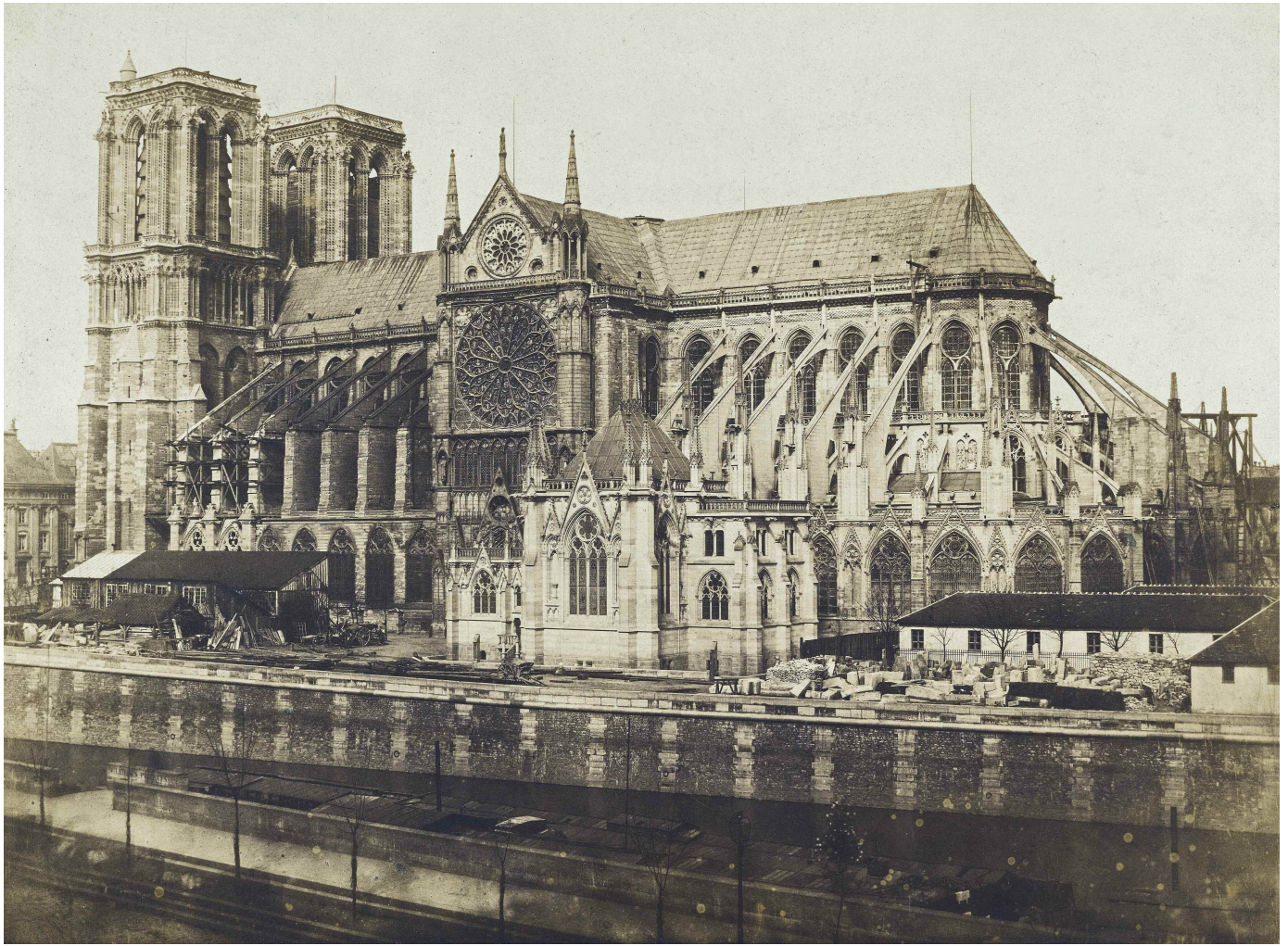
Ugyanebben az időszakban kezdett eltűnni a kötött, szolgáló állapotú paraszti réteg, és kialakult egy mobilabb, személyében szabad parasztság. A kulturális élet felvirágzott, Chartres, Orléans és Párizs iskolái messze földön híresek voltak. A korszak meghatározó szerepet játszó egyházi vezetői közül többen is Párizsban tanultak, például a későbbi III. Ince pápa, a *Magna Carta* megfogalmazásában részt vevő Stephen Langton vagy a magyar Lukács esztergomi érsek, s itt talált menedéket a II. Henrik angol királlyal konfliktusba került Becket Tamás canterburyi érsek. Az olykor 12. századi reneszánszként jellemzett időszak új stílust is hozott: megszületett a gótika.

Mindezen történések hátterében ott volt a népesség lélekszámának és a gazdaság teljesítőképességének jelentős növekedése. A 11–12. századi demográfiai robbanás különösen a francia, az angol és a Rajna menti német területeket érintette. A keletkezett népességtöbbség egy része a városokba és a kolostorokba költözött, más része a ritkábban lakott közép- és kelet-európai területekre vagy a keresztes hadakkal a Szentföldre vándorolt. A városi lakosság számának növekedését az is segítette, hogy hatékonyabbá vált a mezőgazdasági termelés, és rendelkezésre állt a városiak ellátásához szükséges élelmiszertöbbség.

A gazdaság növekedéséhez a kézműipar és a kereskedelem is nagymértékben hozzájárult. A Földközi-tenger keleti medencéjével a kapcsolatok a keresztes hadjáratokon túlmenően is megélénkültek, a levantei kereskedelem fellendülése egész Európára jótékony hatással volt. A francia városok emellett az Angliával és az északi területekkel folytatott árucseréből is haszonra tettek szert. Mindezek a tényezők, a megerősödő királyi és egyházi hatalom, illetve az önkormányzat jogát megszerző városok reprezentációs igénye, a gazda-

A párizsi Notre-Dame ábrázolása egy főpapi szertartáskönyvben (Pontificale Romanum). Noël Bellemare, 1525 körül

sági fellendülésből származó többletbevételek és a városokba áramló népesség által biztosított szabad munkaerő együttesen tették lehetővé a nagyszabású építkezések elindítását.

A társadalmi és gazdasági háttér mellett a formai újításoknak technikai feltételei is voltak. Csupán néhányat említve, fellendült az üvegyártás, javult az áttört, karcsú épületek szerkezetének erősítéséhez előállított vas minősége és az Île-de-France területén nagy szilárdságú, a hatalmas épületek súlyát elbíró, ugyanakkor jól faragható kőanyagot találtak.

DINAMIKUSAN NÖVEKVŐ VÁROS

1135 és 1230 között egy nagyjából Dunántúl méretű területen több mint egy tucat, a megszorodott hívek befogadására alkalmas, nagyméretű, gótikus katedrális épült, többek között Amiens, Chartres, Reims, Senlis, Sens és persze Párizs székesegyháza. Ezeknek az összetett szerkezetű épületóriásoknak a

hossza 120-150, a szélessége 50-70 méter körül volt (összehasonlításként a legnagyobb, ma is álló magyarországi középkori templom, a szeged-alsóvárosi ferences templom hossza 63,5, szélessége 16 méter). Emellett az Île-de-France területén még közel másfél ezer kisebb-nagyobb templomot építettek: gyakorlatilag ekkor született meg e régió középkori plébániahálózata.

Nagy Károly és I. Ottó birodalmának központja még a Rajna mentén volt, az ottani népsűrűséggel csak egyes mediterrán régiók vetekedhettek. A 12. század közepére Párizs és tágabb környéke is a kontinens legsűrűbben lakott térségei közé került. Amikor a 14. század elején, 1328-ban összeírták Franciaország plébániáit és háztartásait, ezen a területen, amely az ország összterületének mintegy 3%-át tette ki, a népesség 4,5-5%-a élt. Ha ilyen adat a 12. századra vonatkozóan nem is áll rendelkezésünkre, az arányok többé-kevésbé hasonlóak voltak.

Párizs sajátos helyzetben volt az 1100-as években. A város rohamosan nőtt, feltételezések szerint lélekszáma

A Notre-Dame, 1850-as évek (fent)
Vízköpő szörny a Notre-Dame-on (lent)

a század végére már 50 ezer körül volt, amivel Franciaországnak, de talán már ekkor az Itálián kívüli Európának is a legnagyobb városa lett. A 14. század elejére Párizs lakossága több mint 200 ezer főre nőtt. A népesség gyarapodásával párhuzamosan a Szajna menti település gazdasági súlya is egyre növekedett. A jobb parton több piac működött. A folyón árut szállító hajósok már 1121-ben privilégiumot kaptak VI. Lajostól, amelyet VII. Lajos kiterjesztett oly módon, hogy Mantes és Párizs között a párizsi hajósoknak áruszállítási monopóliumot biztosított.

A bal parton ekkoriban épült ki az egyetemi negyed, a quartier Latin. Emellett a Szajna szigetén álló palota már kétszáz éve az uralkodó Capet-dinasztia központjának számított, a 12. század elejétől az utazó királyság intézményének fokozatos eltűnésével pedig ez a szerepe tovább erősödött. A király-ság szakrális funkciói azonban nem kö-

tődtek a városhoz. A fokozatosan fővárossá váló, uralkodói és egyházi székhelynek is otthont adó, dinamikusan növekvő Párizsnak szüksége volt egy megfelelő reprezentációt biztosító épületre. A kezdeményező a VII. Lajos udvarában fontos szerepet játszó Maurice de Sully lett, aki a város első püspöki palotáját is építette. Az egyszerű csálából származó, tehetséges fiatalembert a fleuryi bencések indították el az egyházi pályán. 1140 körül Párizsban tanult, majd teológiát tanított az egyetemen. 1159-ben már a székesegyház kanonokja volt, egy évvel később pedig a király támogatásával Párizs püspöke lett és az is maradt 1196-ban bekövetkezett haláláig.

Az új székesegyház építése néhány évvel Sully püspöki beiktatása után, 1163-ban kezdődött. Ez egyúttal védőszentváltást is jelentett, hiszen a korábbi székesegyházat, amely a Notre-Dame-től nyugatra állt (a lebontott épület anyagát részben a kontinuitás hangsúlyozása céljából, részben praktikus okokból beépítették az új templom falaiba), Szent István első vértanú tiszteletére szentelték, akárcsak a

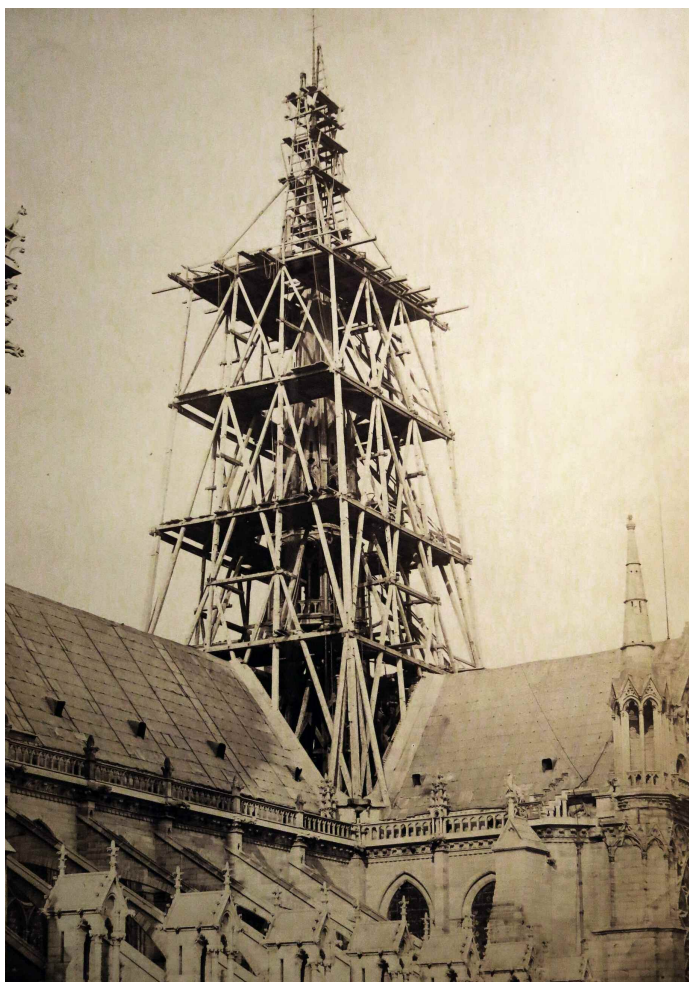
sens-i érsekség főtemplomát. A döntésben szerepet játszott a ciszterciek által hirdetett és a hívek körében is népszerű Mária-kultusz.

Az alapkö elhelyezésénél jelen volt VII. Lajos király, aki az építkezést anyagi is támogatta, és III. Sándor pápa, aki – Barbarossa Friggyessel kitört viszálya miatt – 1162 és 1164 között másfél évig Sens-ban tartózkodott udvarával. Bár az épületen ezután még több szakaszban majd kétszáz évig, egészen 1345-ig dolgoztak, nagy része az 1180-as évek elejére elkészült, a főoltárt 1182-ben szentelte fel Henri de Château-Marçay bíboros, pápai legátus és Maurice de Sully püspök az új király, II. Fülöp (1180–1223) jelenlétében. A párizsi Notre-Dame ettől kezdve a város képének meghatározó eleme volt.

VISSZA A KÖZÉPKORBA: A 19. SZÁZADI HELYREÁLLÍTÁS

Párizs székesegyháza az évszázadok során sokat változott. Már maga az építkezés hossza is – 1163-tól 1345-ig – eredményezett átalakításokat, hiszen

A Notre-Dame huszártornya az újjáépítés közben (1850-es évek) és után (1860)

VIOLLET-LE-DUC

A NOTRE-DAME ELSŐ HELYREÁLLÍTÁSÁNAK ÉPÍTÉSZE

Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc (1814–1879) francia építész a 19. században számos franciaországi műemléket épített újjá, köztük Carcasson városfalait, Saint-Denis templomát, az amiens-i székesegyházat, a párizsi Sainte-Chapelle-t vagy Mont-Saint-Michelt. Első munkája Vézelay egykori bencés apátságának helyreállítása volt, amelyre 1840-ben kapott megbízást

az általunk inkább költőként ismert Prosper Mérimée-től, a francia műemlékvédelem megalapítójától és akkori főinspektorától. A munka elismerést hozott a fiatal építésznek, és négy évvel később Jean-Baptiste Lassusszal együtt elnyerte a Notre-Dame restaurálására kiírt pályázatot.

időközben a kora gótikát felváltotta az érett gótika. A középkorban gyakori tűzvészek a Notre-Dame-ot sem kímélték, egyes boltszakaszait vissza kellett bontani. Az épület folyamatos használata miatt a berendezése is változott. Az első komolyabb sérülések a 16. századi vallásháborúk idején, 1548-ban érték, amikor a hugenották néhány, bálványnak tekintett szobrárt megrognálták. Az ódon katedrálisra ezután hosszú ideig nem sok figyelem vetült.

A leglátványosabb változások a 17–18. században történtek. XIV. Lajos 1699-ben, beváltva apja, XIII. Lajos fogadalmát, megbízta Robert de Cotte-ot a székesegyház újjáépítésével. Cotte eltávolította a templom hajójából a síremlékeket, illetve a tridenti zsinat előírásainak megfelelően a régi szentélyrekesztőt lebontatta. Helyére aranyozott vasrács került, láthatóvá téve ezáltal a szentélyt és a szentélykörüljárót. Ekkor készült az új főoltár is fehér márványból: középre, a Pietà két oldalára a két Lajos király térdeplő szobra került.

Az átépítések a Napkirály halála után is folytatódtak. 1726-ban a tetőt újították fel, a gerendák egy részét kicserélték, és ólomból készült vízvezetőkötéket építettek be. Az 1750-es években került sor két további, a templom egész megjelenését érintő változtatásra. A színes üvegablakokat ebben az időben már nem tekintették az isteni kegyelem sokszínűségét szimbolizáló alkotásoknak, és mivel a templomot sötétnek tartották, a kanonokok a legtöbb ablakot átlátszó üvegre cserélték, csak a nagy rózsablakokat hagyták meg. Ezzel nagyjából egy időben a főhomlokzat kapuját is átalakították, hogy a körmenetek könnyebben tudjanak rajta áthaladni. Végül 1786-ban lebontották a középkori huszártornyot is, mivel az előregedett szerkezet szélben ingatag volt.

A 18. század legvégén, a francia forradalom idején a templom az Ancien Régime szimbóluma lett, akárcsak a Bastille. A homlokzat középső szintjén, árkádsor alatt álló és bibliai királyokat ábrázoló szobrokat a francia királyokkal azonosították és összetörték, a belső berendezés nagy részét kidobták. Az 1789-ben államosított épületet a jakobinus diktatúra idején, 1793-ban Robespierre előbb az Értelem, majd a Legfőbb Lény kultuszának templomává tette, a főoltár helyére a Szabadság oltára került – a kultusz főpapja ő maga volt.

A forradalom után az épület még évtizedeken át elhanyagoltan, félig romosan állt, még teljes lebontása is felmerült. Utóbbtól Napóleon mentette meg, részben azért, hogy 1801-ben visszaállította egyházi funkcióját, részben pedig azzal, hogy 1804-ben a Notre-Dame-ban koronáztatta meg magát és feleségét, Josephine-t.

A székesegyház szomorú állapotára a korszak ünnepeit írója, Victor Hugo hívta fel a közvélemény figyelmét 1831-ben megjelent, *A párizsi Notre-Dame* című regényével. A romantika középkor iránti érdeklődése és a nemzeti múlt felértékelődése kellett ahhoz, hogy egyáltalán foglalkozni kezdjenek az újjáépítéssel. A regény által támogatott felfokozott érdeklődésnek köszönhetően rendelte el Lajos Fülöp francia király az akkor már állami tulajdonban lévő székesegyház helyreállítását, aminek első lépése egy tervpályázat kiírása volt 1844-ben. A megbízást végül – Prosper Mérimée támogatásával – két fiatal építész, az alig 30 éves Eugène Viollet-le-Duc és a nála hét évvel idősebb Jean-Baptiste Lassus nyerte el.

Ebben az időben az elvárás már nem a modernizálás, hanem a középkori – vagy ahhoz közeli – állapot visszaállítása volt. Mérimée ugyanakkor óvatosságra is intette a két építész: „Egy ilyen projektben nem lehet eléggé

óvatosnak vagy diszkrétnek lenni. [...] A helyreállítás katasztrofálisabb lehet egy műemlék számára, mint az évszázadok pusztítása.” Tekintve, hogy Mérimée igen jól ismerte a francia műemlékeket, hiszen a 19. század elején beutazta az egész országot, és ő készítette el róluk az első jegyzéket is, pontosan tudta, hogy miről beszél, szavai ma is megszívlelendők lehetnek.

Viollet-le-Duc és Lassus terve első sorban a 18. században, főleg a forradalom idején megcsonkított homlokzat helyreállítását tűzte ki célul. A belső térben két nagyobb változtatást javasoltak: két boltszakasz újjáépítését az eredeti középkori négyemeletes magasságra és a XIV. Lajos uralkodása idején a szentélyben elhelyezett klasszicista márványberendezés eltávolítását.

A műemlékvédelmi bizottság Viollet-le-Duc tervét nagyrészt elfogadta, csak a XIV. Lajos korabeli berendezés eltávolításához nem járult hozzá. Azt a javaslatot viszont Viollet-le-Duc utasította el, hogy két új, karcsú toronysíksort építsen a harangtornyok tetejére, mivel véleménye szerint egy ilyen építmény ugyan „figyelemre méltó lenne, de nem lenne a párizsi Notre-Dame”. Ehelyett a hossz- és keresztirányú keresztzetűdésében kialakult négyzetes tér feletti huszártornyot építette fel ismét, amelyet 1786-ban bontottak le.

A székesegyház helyreállítása huszonöt évig tartott. Új szobrok és üvegablakok készültek, ahol lehetett, eredeti ábrázolások alapján. Ahol ilyen nem állt rendelkezésre, ott az épület meglévő formai és szerkezeti kialakításához a lehető legnagyobb mértékben alkalmazkodva készültek kiegészítések, köztük a Notre-Dame számos híres szörnyfigurája. Az új huszártorony az eredetinél magasabb és díszesebb lett. Egyik fő ékessége egy Szent Tamás apostolt ábrázoló szobor volt, amely Viollet-le-Duce hasonlít. ♦

Tematikus gyűjtemények

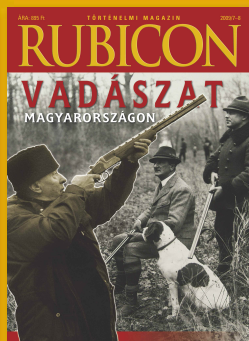
Jobban elmélyülne kedvenc témájában?
A Rubicon gyűjteményeivel igazi szakértővé válhat!

Néhány példa:

Népszerű témák I.

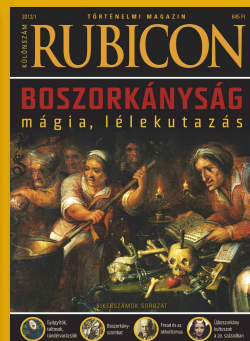
2008/7-8.

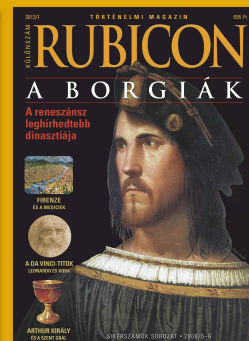
2009/7-8.

2010/2.

2012/1. különszám

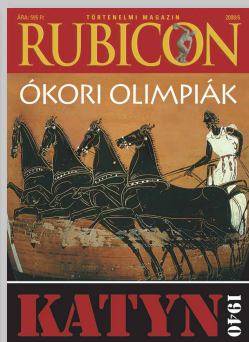

2013/1. különszám

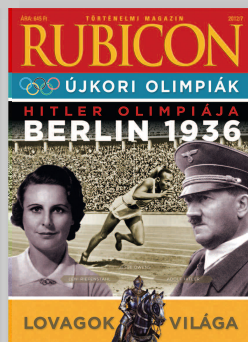
Népszerű témák II.

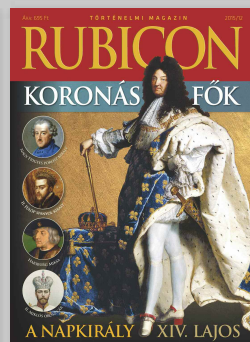
2008/1. különszám

2008/6.

2012/7.

2015/12.

2017/11.

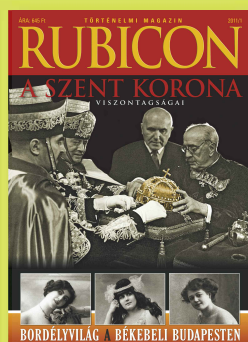
Nőtörténelem

2007/8.

2010/7.

2011/1.

2015/8.

2017/1. különszám

5 lapszám – 30% kedvezmény

További ajánlataink: bolt.rubicon.hu

ÓKOR

MENNYIT TUD
VALÓJÁBAN
A TÖRTÉNELEMRŐL?

▶ ÚJ KÉRDÉSSOROK

proba.rubicon.hu

A Notre-Dame a Szent Mihály híd felől.
Auguste-Hippolyte Collard fotográfája, 1857